

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE
HZ. SÜLEYMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Seybetullah YÜCE

İstanbul
Ağustos-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE
HZ. SÜLEYMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Seybetullah YÜCE

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Veysel AKKAYA

İstanbul
Ağustos-2023

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Üye Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ

Üye Prof. Dr. Süleyman DERİN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Tasavvuf Kültüründe Hz. Süleyman**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Seybetullah YÜCE

ÖN SÖZ

Çalışmamızın her aşamasında desteklerini esirgemeyen bilgi ve tecrübesini nezaketle aktaran kıymetli tez danışmanım Doç. Dr. Veysel AKKAYA'ya, maddi manevi her türlü desteğini hissettiğim muhterem hocam Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ'a saygı ve şükranlarımı arz ederim. Hayatımın her anında yanımda olan aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ve minallahi't-tevfik.

Seybetullah YÜCE
İstanbul-2023

ÖZET
TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE HZ. SÜLEYMAN
Seybetullah YÜCE

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel AKKAYA
Ağustos, 2023 - 106 Sayfa

İnsanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerim'de peygamber kıssaları önemli bir yer tutmaktadır. Kur'ân'da peygamber kıssalarının yer almasındaki temel amaçlar arasında insanların kıssalar üzerinden ibret almaları, iyiliğe teşvik edilmeleri, kötülükten alıkonulmaları ve karşılaşacakları sıkıntılı durumlarda teselli edilmeleri sayılabilir. Sûfîler bu amaçlarla birlikte kıssaların manevi yolculukta nelere tekabül edeceği üzerinde durmuşlardır. Bu anlamda kıssaları bazen bazı tasavvufî kavramları açıklamak bazen de sâlikin seyr u sülûk sırasında karşılaşacağı hal ve makamların izahında kullanmışlardır. Ayrıca peygamberlerin metafizik açıdan hangi hakikatlere tekabül ettiğini yine ayetlerle bağlantılı olarak izah etmişlerdir.

Peygamberliğinin yanı sıra hükümdar da olan Hz. Süleyman'ın kıssası da sûfîlerin eserinde bu bağlamda yerini almıştır. Bu tezde Hz. Süleyman ile alakalı ayetlerin işârî tefsirlerdeki yorumları, tasavvuf klasiklerinde tasavvufî kavram, hal ve makamların izahı ve tasavvufî edebiyattaki kullanım örnekleri üzerinden tasavvuf kültüründeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tasavvuf Kültürü, Hz. Süleyman, Kıssa

ABSTRACT
PROPHET SOLOMON IN SUFİ CULTURE

Seybetullah YÜCE

Master, Temel İslam Bilimleri

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Veysel AKKAYA

August, 2023 - 106 Pages

The stories of prophets hold a significant place in the Qur'an, which was sent as a guidance for all humanity. These stories serve various essential purposes, such as enabling people to draw lessons, encouraging them towards goodness, deterring them from evil, and providing solace during times of hardship. Consequently, including the stories of prophets in the Qur'an serves to fulfill these fundamental objectives. In keeping with these primary purposes of the stories, Sufi scholars often included the stories of the prophets in their works. Sometimes they have used these stories to elucidate certain Sufi concepts and at other times to explain the states and stations encountered by the sufi wayfarer along his journey.

The story of Prophet Solomon, who was not only a prophet but also a ruler, has found its place in the works of Sufi scholars. This thesis aims to determine the position of Prophet Solomon in Sufi culture through the interpretations of relevant verses in allegorical exegesis (ishari tafsir), explanations of Sufi concepts, states, and stations in Sufi classics, as well as examples of its usage in Sufi literature.

Keywords: Sufism, Sufi Culture, Prophet Solomon, Story

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Konusu ve Amacı	1
1.2. Tezin Kapsamı ve İçeriği.....	1
1.2.1. Tezin Temel Soruları	3
1.3. Tez Konusuyla İlgili Literatür Analizi ve Tezin Özgün Değeri	3

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. SÜLEYMAN'IN HAYATI.....	6
2.1. Hz. Süleyman'ın Soyu, Adı ve Şemâli	6
2.2. Hz. Süleyman'ın Yetiştği Bölgenin Dinî ve Coğrafi Durumu	8
2.3. Hz. Süleyman'ın Peygamberliği ve Hükümdarlığı.....	8
2.4. Hz. Süleyman'a Verilen Bazı Hususiyetler	11
2.4.1. Hüküm ve İlim.....	11
2.4.2. Rüzgâr.....	13
2.4.3. Hayvanların Dilini Bilmesi.....	13
2.4.4. Cinlerin ve Şeytanların Emrine Verilmesi.....	14
2.4.5. Hizmetine Sunulan Soylu Atlar	14
2.5. Hz. Süleyman'ın Sebe Melikesi ile Münasebeti.....	15
2.6. Hz. Süleyman'ın İmtihan Edilmesi.....	19

2.7. Hz. Süleyman'ın Vefatı	20
-----------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE HZ. SÜLEYMAN	21
---	-----------

3.1. İşârî Tefsirlerde Hz. Süleyman	21
---	----

3.1.1. Tefsir, Te'vil ve İşaret Kavramları	21
--	----

3.1.2. Kıssa Kavramı	24
----------------------------	----

3.1.3. Kullandığımız İşârî Tefsirlerin Kısa Tanıtımı	25
--	----

3.1.4. Hz. Süleyman Kıssasının İşârî Yorumları	29
--	----

3.1.4.1. Sihir Yaptığına Dair Atılan İftira	29
---	----

3.1.4.2. Davaya Hakemlik Etmesi ve Rüzgarın, Şeytan ve Cinlerin Emrine Tahsis Edilmesi	32
---	----

3.1.4.3. İlim Verilmesi	36
-------------------------------	----

3.1.4.4. Hz. Davud'a Varis Olması ve Kuş Dilinin Öğretilmesi.....	38
---	----

3.1.4.5. Karınca ile Muhaveresi	40
---------------------------------------	----

3.1.4.6. Hüdhüd ve Getirdiği Haber	42
--	----

3.1.4.7. Belkıs ile Münasebeti	46
--------------------------------------	----

3.1.4.8. Emrine Tahsis Edilen Bazı Nimetler ve Vefatı	52
---	----

3.1.4.9. Sunulan Atlar	55
------------------------------	----

3.1.4.10. İmtihan Edilmesi ve Tahtına Bırakılan Ceset	56
---	----

3.1.4.11. Duası ve Duasının Karşılığında Verilen Nimetler	56
---	----

3.2. Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Süleyman	58
--	----

3.3. Edebiyatta Hz. Süleyman.....	70
-----------------------------------	----

3.4. Mühr-i Süleyman	72
----------------------------	----

3.4.1. Tarikat Eşyalarında Mühr-i Süleyman Örnekleri	73
--	----

3.4.2. Tezyinî Sanatlarda Mühr-i Süleyman Örnekleri	79
---	----

SONUÇ	83
--------------------	-----------

KAYNAKÇA.....	85
----------------------	-----------

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Temsili Simurg Görseli	63
Şekil 3.2: Barbaros Hayreddin Paşa'nın Sancağı.....	72
Şekil 3.3: Nakşibendiyye ve Kâdiriyye Taclarının Renkli Süsleri.....	74
Şekil 3.4: Düğme ve Mühr-i Gül Örnekleri.....	74
Şekil 3.5: Beş Tayıflı Güller.....	74
Şekil 3.6: Rifâ'i ve Sa'diyye Gül Örnekleri.....	75
Şekil 3.7: Sa'dî Gülü.....	76
Şekil 3.8: Etyetmez Dergâhı Gülü ve Nakşibendiyye Gülü.....	77
Şekil 3.9: Rifâ'iyye Beyat Gülü ve Sa'di Gülü.....	78
Şekil 3.10: Kemer.....	79
Şekil 3.11: Malatya Ulu Cami Kubbesi.....	79
Şekil 3.12: Mühr-i Süleyman Motifli Mezar Taşı Örneği.....	80
Şekil 3.13: Şifa Tasında Mühr-i Süleyman.....	80
Şekil 3.14: Rahleye İşlenmiş Mühr-i Süleyman.....	81
Şekil 3.15: Sultan II. Mehmed'in Kaftanı.....	81
Şekil 3.16: Şehzade Cem'in Tılsımlı Gömleği.....	81
Şekil 3.17: Şehzade Selim'in Tılsımlı Gömleği.....	82

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.s	: Aleyhisselâm
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.z	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
S.	: Sayı
s.a.v	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih Yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
vd	: Ve Diğerleri
y.y.	: Yayınevi Yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Allah'ın rızasını kazanmak için nefisleri tezkiye etmek, Allah ve Resulü'nün ahlakıyla ahlaklanmak ve kâmil insan olmak tasavvufun gayeleri arasındadır. Mutasavvıflar bu gayelere ulaşabilmenin yollarına eserlerinde yer vermiş, kişinin insan-ı kâmil olma yolcuğunda karşılaşılabileceği durumları ve edinmesi gereken ahlâkî meziyetleri, Kur'an kıssaları üzerinden de izah etmişlerdir.

Sûfilerin eserlerinde yer alan Hz. Süleyman kıssasının tasavvuf kültüründeki yerinin tespit edilmesi ve bu kıssayla insanlara verilmek istenen nasihat ve ibretlerin sûfiler cihetiyle ortaya konulması tezimizin konusudur. Ayrıca peygamber kıssaları üzerinden yapılacak tasavvuf çalışmalarında, başvurulacak kaynaklar arasında yer almak bu çalışmanın hedeflerindedir.

1.2. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Mutasavvıflar, peygamber kıssaları üzerinden tasavvufî hususları izah etmeye çalışmışlardır. Seyr ü sülûkta meydana gelen hal ve makamları peygamber kıssalarıyla ilişkilendirmiş ve bu hususta bir sakınca görmemişlerdir. Bu vesileyle peygamberlere dair pek çok mesele tasavvuf kültürü içerisinde ayrıntılı olarak yer almıştır. Hz. Süleyman kıssasının tasavvuf kültüründeki yerini tespit etmek adına ilk olarak Hz. Süleyman'ın hayatına yer verilecektir.

“Hz. Süleyman'ın Hayatı” bölümünde; onun hayatına dair İslam tarihi ve müstakil peygamberler tarihi kitaplarının yanı sıra klasik tefsir eserlerinde yer alan bilgiler ile kitab-ı mukaddeste yer alan bilgiler mukayeseli bir şekilde incelenecektir.

“Tasavvuf Kültüründe Hz. Süleyman” bölümünde ise öncelikle Hz. Süleyman ile alakalı ayetlerin işârî tefsirlerdeki yorumlarına yer verilecek, konu “İşârî Tefsirlerde Hz. Süleyman” başlığı altında işlenecektir. Burada öncelikle kavramsal çerçeveye ortaya konmaya çalışılacak, bu bağlamda tefsir, te'vil, işâret ve kıssa kavramları

kısaca izah edilecektir. Hz. Süleyman'a dair ayetlerin Kur'ân'da farklı surelerde yer alması sebebiyle sure sıralaması esas alınarak ayet yorumlarına yer verilecektir. Kaynak olarak ise tefsir literatüründe işâri tefsir kategorisinde yer alan şu tefsirler kullanılacaktır;

1. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (ö. 200/815) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*'i;
2. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't-tefsîr*'i,
3. Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifü'l-işârât*'ı,
4. Rûzbihân-ı Baklî'nin (ö. 606/1209) *Arâisü'l-beyân fî hakâiku'l-Kur'ân*'ı,
5. Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Bahrü'l-hakâik ve'l-meânî fî tefsîri's-seb'i'l-mesânî (et-Te'vilâtü'n-Necmiyye)*'si,
6. Abdürrezzâk Kâşânî'nin (ö.736/1335) *Te'vilât-ı Kâşânî/Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ı,
7. İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı
8. Ahmed b. İbn Acîbe'nin (ö. 1224/1809) *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*'i

İlgili tefsirlerden genel itibariyle işâri yorumlar aktarılacak yer yer zâhirî yorumlara da temas edilecektir.

“Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Süleyman” başlığı altında Hz. Süleyman kıssasının tasavvuf klasiklerindeki yeri incelenecek, kaynak olarak;

1. Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *er-Riâye li Hukûkillâh*,
2. Ebû Nasr es-Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma* ',
3. Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*,
4. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386 /996) *Kûtü'l-kulûb*,
5. Ebü'l-Hasen el-Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*,
6. Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*,
7. Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî'nin (ö. 520/1126) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*,
8. Feridüddin Attar'ın (ö. 618/1221) *Mantıku't-Tayr*,
9. Muhyiddin İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) *Füsûsu'l-Hikem ve el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*,
10. Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin (ö. 672/1273) *Mesnevî* adlı eserlerine

başvurulacaktır.

“Edebiyatta Hz. Süleyman” başlığı altında Hz. Süleyman’ın ve kıssasında öne çıkan unsurların Türk-Tasavvuf edebiyatındaki yeri bazı manzum ve mensur eserlerde üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışma sırasında mühr-i Süleyman sembolünün genel anlamda İslam tezyini sanatlarında özel anlamda tarikat eşyalarında kullanılmasına rastlanmıştır. Konuya dair izah ve örnek görseller “Müher-i Süleyman” başlığı altında verilecektir.

1.2.1. Tezin Temel Soruları:

Hz. Süleyman kıssasının tasavvufi yönleri nelerdir?

Hz. Süleyman ile alakalı ayetler işârî tefsirlerde nasıl yorumlanmıştır?

Tasavvuf klasiklerinde Hz. Süleyman nasıl ele alınmıştır?

Hz. Süleyman kıssasında öne çıkan meselelerin tasavvuf edebiyatındaki izdüşümleri nelerdir?

1.3. Tez Konusuyla İlgili Literatür Analizi ve Tezin Özgün Değeri

Kur’ân’da ismi geçen peygamberler ile ilgili birçok bilim dalında çalışmalar¹ yapıldığı gibi Hz. Süleyman hakkında da belli başlı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde genel olarak üç ana tema üzerinde yoğunlaşıldığı

¹ Yapılan bazı çalışma örnekleri için bkz. Veysel Akkaya, “Muhyiddin İbnü’l-Arabi’de İdris Peygamber”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); Selim Çakıroğlu, “Tasavvufî Tefsirlerde Ülü’l-Azm Peygamberler” (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), Osman Kaya, “Kur’ân’da Nuh (a.s.) Kıssası”, (Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999); Veysel Özdemir, “Hazreti İbrâhim ile İlgili Rivâyetler”, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Yusuf Kenan Atılgan, “Ledünnî İlmin Hz. Mûsâ-Hızır (a.s) Kıssası Bağlamında Kelâmî Açıdan Değerlendirilmesi”, (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Yahya Dağ, “Yahudilik’te ve İslâm’da Hz. Davud”, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Ömer Kerpiç, “Yusuf Suresi Işığında İnsan Psikolojisi”, (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017)

görülmektedir.

Birincisi, Kur'ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes mukayeseli Hz. Süleyman kıssası ve Hz. Süleyman'ın kendisine veya yaşadığı bir olaya odaklanan çalışmalar,²

İkincisi, Hz. Davud ile beraber Hz. Süleyman kıssalarını esas alan ve Kur'ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes mukayeseli yapılan çalışmalar,³

Üçüncüsü ise farklı disiplin ve bilim dalları açısından Hz. Süleyman kıssasının incelendiği çalışmalar.⁴

Tasavvuf alanında ise Hz. Süleyman ile alakalı kısmi çalışmalar bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz çalışmalar arasında;

Dilaver Gürer'in *Fususul-hikem (Füsusü'l-hikem) ve Mesnevi'de Peygamber*

² Yapılan bazı çalışma örnekleri için bkz. Elif Akkaya, "Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Hz. Süleyman", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Rukiye Öztürk, "Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Hz. Süleyman'ın Hükümdarlığı", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Şevki Çelebi, "Sâd Süresi 30-40. Ayetleri Işığında Süleyman (as)'ın İmtihani", Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Cavit Hondi, "Klasik Tefsirlerde Hz. Süleyman'ın Hayvanlarla Muhaveresi", İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

³ Yapılan bazı çalışma örnekleri için bkz. Bilal Atık, "Kral ve Peygamber Olarak Dâvûd (a.s.) ve Süleyman (a.s.) Kıssalarıyla Verilmek İstenen Mesajlar", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Ataullah Kartal, "Kur'an-ı Kerim'de Davud ve Süleyman (as) Kıssaları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

⁴ Yapılan bazı çalışma örnekleri için bkz. İdris Tüzün, "Kur'an'da Sembol ve Sembolik Anlatım (Neml Süresi Süleyman (a.s) Kıssası Örneği)", (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Şaban Kaya, "Kur'an'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman Kıssalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili", (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Mehmet Bilgin, "Kur'an'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman ile İlgili Ayetlerde Hakikat ve Mecâz", Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

*Öyküleri*⁵ adlı eseri adından da anlaşılacağı üzere peygamber kıssaları yalnızca *Füsusü'l-hikem* ve *Mesnevi* üzerinden ele alınmıştır.

Safi Arpaguş'un "Tasavvufta Mantıku't-tayr, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru"⁶ adlı makalesi de konuyu Mevlânâ ve kuşdili bağlamında ele almaktadır.

Hz. Süleyman ile alakalı görebildiğimiz kadarıyla diğerlerine nazaran daha kapsamlı çalışma, Süleyman Gökbulut'un 2012 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan "Sufilerin Gözünde Hz. Süleyman" adlı makalesidir. Makalede Hz. Süleyman'ın şahsiyeti hakkında kısa bilgilere yer verilmiş, kıssada öne çıkan kişi ve sembollerin yer yer tasavvuf klasiklerinde ve yer yer edebiyatta ele alınışına değinilmiştir. Gökbulut, makalenin sonuç kısmında konunun bir makalenin sınırlarını aşacağı endişesiyle bazı konuları alamadığını ifade etmiştir.⁷ Buradan hareketle tasavvuf alanında Hz. Süleyman'ı konu edinen geniş çaplı bir araştırmanın olmadığını göstermektedir.

Tezimizin Hz. Süleyman'ın tasavvuf kültüründeki yerini tespit etmek adına konuyu geniş çapta ele alması sebebiyle alana bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

⁵ Dilaver Gürer, *Fususü'l-hikem (Füsusü'l-hikem) ve Mesnevi'de Peygamber Öyküleri 2. Cilt*, (Konya: Meram Belediyesi Konevi Araştırma Merkezi, 2007).

⁶ Safi Arpaguş, "Tasavvufta Mantıku't-tayr, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru", *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.29, (2005).

⁷ Süleyman Gökbulut, "Sufilerin Gözünde Hz. Süleyman", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.35 (2012): 105-130.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. SÜLEYMAN'IN HAYATI

2.1. Hz. Süleyman'ın Soyu, Adı ve Şemâili

Kur'an'da Hz. Süleyman'ın Hz. Davud'un oğlu olduğu⁸ ve Hz. Nuh'un soyundan geldiği⁹ bildirilmektedir. İslâm tarihi kitaplarında Hz. Süleyman'ın nesebi genel olarak, Dâvûd b. İşa b. Uveyd b. Bağız b. Salamon b. Nahşun b. Ammi Nadib b. Ram b. Hasrım b. Fars b. Yahuda b. Yakûb b. İshâk b. İbrâhim şeklinde geçmektedir.¹⁰ Tevrat'ta ise Hz. Süleyman'ın soyu Hz. Âdem'e kadar şu sıralama ile ulaşmaktadır; Davud, İşay, Ovet, Boaz, Salma, Nahşon, Amminadav, Ram, Hesron, Peres, Yahuda, İsrail, İshak, İbrahim, Terah, Nahor, Seruk, Reu, Pelek, Ever, Şelah, Arpakşat, Sam, Nuh, Lemek, Metuşelah, Hanok, Yeret, Mahalalel, Kenan, Enoş, Şit, Âdem.¹¹

Hz. Süleyman'ın annesine dair İslam kaynaklarda pek fazla bilgi olamamasıyla birlikte onun, salih bir kadın olduğuna dair rivayetler yer almaktadır.¹² Bir hadiste, annesinin, Hz. Süleyman'a, şöyle nasihat ettiği rivayet edilmektedir: “*Evladım!*

⁸ Sâd, 38/30.

⁹ En'am, 6/84.

¹⁰ Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut: Mektebetü'l-maarif, 1990, II, 18; Ebu'l-Kasım İbn Asâkir ed-Dimeşki, *Tarihu Medineti Dimeşk*, (Beyrut: 1995), XII, 230; Muhammed Ali es-Sabûnî, *en-Nübüvveti ve'l-enbiyâ*, (Şam: Mektebetü'l-Gazzalî, 1985), 294; M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2021), II, 205.

¹¹ *Kitâb-ı Mukaddes*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 3. Basım, 2013, I. Tairhler, 1-3.

¹² Abdullah Aydemir, *İslâm Kaynaklarına Göre Peygamberler*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 266.

Geceleri çok uyuma. Zira geceleri çok uyumak, kıyamet günü kişiyi fakir bırakır."¹³
Kitâb-ı Mukaddes'e göre ise Hz. Süleyman'ın annesi Bat Şeba'dır.¹⁴

İbranice karşılığı Şelomoh (Şlomo) olan ve "barış, selamet ve sükûnet" anlamlarına gelen şalom kelimesinden geldiği ifade edilen Süleyman ismi, "barışsever, barışçı" anlamına gelmektedir. Kitab-ı Mukaddes'te ise Davud, oğlunun zamanında selametın egemen olacağını Tanrı'dan haber aldığı için oğluna bu ismi vermiştir.¹⁵ Şelomoh, "Yahve onun mülkünü korusun" mânâsına gelen ve uzun olan ismin daha kısa hali olduğu yorumu da bulunmaktadır. Bazı Yahudi kaynaklarına göre bu isim, annesi Bat Şeba tarafından konulmuştur. Kitab-ı Mukaddeste peygamber olarak geçen Natan'ın, ona Yedıdyı adını vermiştir.¹⁶ Fakat hükümdarlığı süresince barışın hakim olması hasebiyle bu isim yerine Şelomoh kullanılmıştır. "Şelomoh" kelimesinin Süryanice kökenli olduğu belirtilmektedir. Süleyman ayrıca "Tanrı'ya bağlı" manasına gelen Lemuel, "vâiz" anlamında Kohelet¹⁷, "bilge sözleri toplayan" anlamına gelen Agur, mâbedi imar etmesinden dolayı Ben, tüm dünyada egemen olduğu için Yakeh¹⁸, Tanrıya yakınlığı ve onunla beraberliği sebebiyle Ithiel isimleri ile de anılır olmuştur.¹⁹

İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Süleyman'ın şemâiline dair; beyaz tenli, saçlarının çok ve cüsseli bir yapıya sahip olduğu, genellikle beyaz kıyafetler giydiği zikredilmektedir.²⁰

¹³ *Sünen-i İbn Mace*, "İkâmetü's-salât", 174.

¹⁴ I. Tarihler, 3/5; II. Samuel, 12/24-25.

¹⁵ I. Tarihler, 22/9.

¹⁶ II. Samuel, 12/25.

¹⁷ Vaiz, 1/1.

¹⁸ Meseller, 31/1; 30/1

¹⁹ Ömer Faruk Harman, "Süleyman", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları,2010), 38/56.

²⁰ Ebu Ca'fer Muhammed et-Taberî, *Tarihü'r-Rusül ve'l-Mulûk*, (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387), I, 486; İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, 1417), I, 200.

2.2. Hz. Süleyman'ın Yetiştığı Bölgenin Dinî ve Coğrafi Durumu

Hz. Süleyman Filistin bölgesinde yetişmiştir. Bölge ve çevresinde İsrailoğullarının inandığı tevhid inancının yanı sıra putperestliğin de yaygın olduğu ifade edilmektedir. Hz. Davud'un Calut'u öldürdükten sonra Talut'un yönetici olmasıyla birlikte putperestlik inancının güç kaybettiği, Hz. Davud'un hükümdar peygamber olarak başa geçmesiyle etkisinin iyice azaldığı belirtilmektedir.²¹

Hz. Süleyman'ın yetişmiş olduğu Filistin bölgesinin kuzeyinde Şam ve Fenike, güneyinde Eyle ve Edon, doğusunda Meob ve Amman, batısında ise Akdeniz bulunmaktadır. Ürdün nehri ve Ölü deniz de bu bölgenin içinde yer almaktadır. Babasından sonra başa geçen Hz. Süleyman'ın zamanında sınırların bugünkü Ürdün, Lübnan, Suriye'nin belli bir kısmına kadar ulaştığı belirtilmektedir.²²

Kur'an'da bakır madeninin Hz. Süleyman'a sel misali akıtıldığı bahsedilmektedir.²³ Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda, o döneme ait demir ve bakırın işlenmesini sağlayan dökümhane yapıldığı ortaya konulmuştur. Akabe körfezi yakınlarında yer alan ve sistemsiz olarak bugünkü fırını andıran dökümhanelerin Hz. Süleyman'ın devrine ait olduğu bu arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkmıştır.²⁴

2.3. Hz. Süleyman'ın Peygamberliği ve Hükümdarlığı

Hz. Süleyman'ın çocukluk ve gençlik yıllarına dair pek bir bilgi bulunmamakla beraber onun 12 yaşlarında babasının yerine hükümdar olduğuna dair bazı rivayetler bulunmaktadır.²⁵

Kur'an-ı Kerim'de; Nuh, İbrahim, İshak ve Yakup peygamberlere vahyedildiği gibi Süleyman peygambere de vahyedildiği bildirilmiştir.²⁶ Kitab-ı Mukaddeste ise, Hz.

²¹ Ebu'l-Ala Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Komisyon, (İstanbul: İnsan Yayınları,1995), III, 82-83.

²² M. Lutfullah Karaman, "Filistin", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/90.

²³ Sebe, 34/12.

²⁴ Harman, "Süleyman", 38/60.

²⁵ Ahmed b. İshak Yakubî, *Tarihu'l-Yakubî*, (Beyrut: Daru's-Sâdır, 1995), I, 56.

²⁶ Nisa, 4/163.

Süleyman'ın daha çok krallık vasfı öne çıkmakla beraber onun yaşadığı zamanın peygamberi olarak Nathan kabul edilmektedir.²⁷ Hz. Süleyman her ne kadar sadece hükümdar olarak anlatılsa da Tanrı'nın onunla irtibat halinde olduğu²⁸ esas alındığında, onun hükümdar peygamber olduğunu düşünmemiz mümkün olmaktadır.²⁹

Kur'an-ı Kerim ile Kitâb-ı Mukaddes arasında, peygamber vasıfları hususunda farklılıklar vardır. Peygamberlerin sihir ve büyü ile iştiğal etmesi Yahudiliğe göre peygamberliğin kanıtı olarak görülmektedir.³⁰ İslâm'a göre ise peygamberler, Allah'tan almış oldukları vahyi insanlara ulaştıran ve onlara davranışlarıyla örnek olan kimselerdir.³¹ Dolayısıyla İslâm'a göre peygamberlerin sihir ve büyüyle iştiğal etmesi mümkün gözükmemektedir. Kur'an-ı Kerim'in Hz. Süleyman ile alakalı yaptığı açıklamalar,³² Hz. Süleyman'ın şahsına yönelik oluşabilecek yanlış algılamaların önüne geçtiği gibi Yahudiliğin peygamberlik anlayışına da cevap niteliği taşımaktadır.

Hz. Peygamber'in gelen vahiyler doğrultusunda Hz. Süleyman'ın da peygamber olduğunu belirtmesi üzerine Yahudiler, Hz. Süleyman'ın peygamber olmadığını ileri sürerek, sihirbaz olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Süleyman, insanlarca sıkça kullanılan sihir ve büyüü yasaklamak amacıyla sihirle alakalı yazılan kitapları toplatıp tahtının altına gömdürmüştür. Vefatının ardından bu kitaplar ortaya çıkarılmış ve insanların arasında sihir tekrar yayılmıştır. Kitapların onun tahtının altından çıkması sebebiyle Hz Süleyman'ın krallığa ve hükmettiği varlıkların

²⁷ Bkz. I. Krallar, 1/23,32,34,38,45.

²⁸ I. Krallar, 6/11.

²⁹ Mustafa Sinanoğlu, "Nübüvvet", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/286; Mustafa Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 399.

³⁰ Salih Sabri Yavuz, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, (İstanbul: İnsan Yayınları, t.y.), 28-29.

³¹ Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Peygamber", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 259-261.

³² Bakara, 2/102.

tamamına sihirle sahip olduğu şeklinde bir iddianın ortaya çıktığı belirtilmektedir.³³ Yahudilerin bu iddialarına karşı Kur’ân, Hz. Süleyman’ın sihirle uğraşmadığını bildirmiştir.³⁴ Böylelikle Kur’ân, Yahudilerin Hz. Süleyman’ın hükümdarlığını sihirle kazanmış ve sürdürmüş olduğu iddialarını yalanlamıştır.³⁵

Kur’ân-ı Kerim’de Süleyman peygamberin, babası Davud peygambere varis olduğu bildirilmektedir.³⁶ İslâm âlimlerinin bazıları, “...Peygamberler, miras olarak ne altın ne de gümüş miras bırakırlar; onlar ancak ilim miras bırakırlar...”³⁷ hadisini delil sayarak Hz. Süleyman’ın Hz. Davud’un, dünyevi mal ve hükümdarlığına varis olmasından ziyade, Hz. Davud’un ilim ve hikmetine mirasçı olması şeklinde yorumlamışlardır. Kastedilen mirasın dünyevi mal olarak kabul edilmesi halinde Hz. Davud’un diğer çocuklarının da bu mirasa varis olması ve hakları olan paylarını alması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.³⁸ Diğer bazı âlimler ise ayette kastedilenin Hz. Davud’un peygamberliğinden çok hükümdarlık yönü olduğunu ve bundan dolayı Hz. Süleyman’ın, onun tahtına varis olduğunu savunmuşlardır.³⁹

Hz. Davud’dan sonra hükümdar olan Hz. Süleyman, Allah’tan, öncelikle bağışlanma talep etmiş, ardından kendisinden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir mülk ve saltanat

³³ Fahreddin er-Râzî, *Tefsiru’l-kebir*, (Beyrut: Daru’l-fikir, 1981), III, 219-221; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, çev. Hasan Kamil Yılmaz vd., (İstanbul: Erkam Yayınları, 2021), I, 523-524.

³⁴ Bakara, 2/102.

³⁵ Sihirle alakalı detaylı bilgi için bkz. İlyas Çelebi, “Sihir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/170-172; Kürşat Demirci, “Harut ve Marut”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 262-264.

³⁶ Naml, 27/16

³⁷ Buhari, “İlim”, 10; Ebu Davud, “İlim”, 1; Tirmizi, “İlim”, 19.

³⁸ Ebu İshak Ahmed b. Muhammed es-Salebi, *Arâisü’l-mecâlis*, (Kahire: Mektebetu ve matba’atu Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1954), 292.

³⁹ Mevdudi, *Tefhimu’l-Kur’an*, IV, 97.

dilemiştir.⁴⁰ Hz. Süleyman'ın etmiş olduğu dua kabul edilmiş ve ona, kimsenin sahip olmayacağı bir saltanat verilmiştir.⁴¹

Kitâb-ı Mukaddes'te ise, Hz. Süleyman'ın hükümdarlığa mirasçı olma hususundaki girişimleri⁴² ve Hz. Davud'un vefatına yakın günlerde ona, Hz. Musa'nın şeriatına tamamen uymasına dair öğütleri yer almaktadır.⁴³

2.4. Hz. Süleyman'a Verilen Bazı Hususiyetler

2.4.1. Hüküm ve İlim

Hz. Davud ve Hz. Süleyman'a, hüküm ve ilim verildiği⁴⁴ ve buna mukabil olarak Allah'a çokça şükrettikleri⁴⁵ Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Süleyman'ın olayları değerlendirme, problemleri çözme ve davalarda isabetli hüküm vermesi de Kur'an'da yer almaktadır. Ayette bir koyun sürüsünün geceleyin ekin tarlasına girerek zarar vermesi sonucu konu hakkında Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın hüküm verdiği, dava konusunun Hz. Süleyman'a fehm ettirildiği geçmektedir.⁴⁶

Bu ayetle alakalı rivayete göre sahibinin haberi olmaksızın bir koyun sürüsü, gece yarısı bir tarlaya girerek tarladaki ekinlere zarar verir. Tarla sahibi, oluşan zararın mağduriyetiyle Hz. Davud'a gelip bu hususta karar vermesini talep eder. Hz. Davud, sürü sahibinin ihmali sebebiyle bu zararın ortaya çıktığını söyleyerek, ekin sahibinin zararına karşılık koyunların tamamının, tazminat olarak tarla sahibine verilmesi yönünde karar verir. Süleyman peygamber verilen bu kararı ağır bularak yeni bir hüküm verilmesini teklif eder. Çünkü bu zarar tarlanın bir yıllık ürünün kaybından ibarettir ve telafi edilebilir. Hz. Davud'un sürüye el konulması hükmü yerine, sürü

⁴⁰ Sâd, 38/35.

⁴¹ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi: Kur'an-ı Kerim ve Hadis Kaynakları Işığında*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004), 518.

⁴² I. Krallar, 1/11-17; 2/12; I. Tarihler, 23/1-2.

⁴³ I. Krallar, 2/1-5.

⁴⁴ Enbiya, 21/79.

⁴⁵ Neml, 27/15.

⁴⁶ Enbiya, 21/78-79.

sahibinin tarlayı eski haline gelinceye kadar koyunlarının tarla sahibine verilmesine hükmeder. Böylelikle tarla sahibi, tarlası eski hale gelinceye dek koyunların sütünden, yününden ve kuzularından yararlanma hakkına sahip olacak, sürü sahibi ise tarlayı eski haline getirinceye dek tarlanın bakımını üstlenecektir. Böylece hem tarla sahibinin mağduriyeti giderilmiş hem de sürü sahibi mağdur duruma düşmeyecektir. Davud (a.s), Süleyman (a.s)'ın teklif ettiği kararın daha isabetli olduğunu kabul eder ve onun hükmüyle hareket eder.⁴⁷

Hz. Süleyman'ın hüküm vermesi ile alakalı hadis kaynaklarında şöyle bir rivayet de vardır: Kurdun iki çocuktan birini kapmasının ardından sağ olan çocuğun annesi olduğunu iddia eden iki kadın, davalık olur ve hüküm vermesi için Hz. Davud'un yanına gelirler. Hz. Davud, her ikisini de dinler. Ardından çocuğun yaş itibarıyla büyük olan kadına verilmesini ister. Bu hükme razı olmayan öbür kadın, meseleyi bir de Hz. Süleyman'a anlatır. Hz. Süleyman her iki tarafı da dinledikten sonra, çocuğun ortadan iki bölünerek yarı yarıya kadınlar arasında paylaşılmasına hükmeder. Bu karar üzerine davayı Hz. Süleyman'a getiren kadın, çocuğun ölmemesi için diğer kadına verilmesini kabul eder. Hz. Süleyman bu olay üzerine çocuğun gerçek annesinin bu kadın olduğuna hükmeder.⁴⁸

Hz. Süleyman, hüküm vermedeki isabetli kararlarıyla adalet timsali haline gelmiş hatta IV. yüzyılda Avrupa'daki hakimlere mahkemelerde örnek olması için oymalı sandıklarda ve Orta Çağ kilise ve katedrallerin büyük kapılarında onun tasvirleri yer almıştır.⁴⁹

⁴⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 692-693.

⁴⁸ *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Sahih-i Buhari, çev. Kamil Miras, (Ankara: T.T.K Basımevi, 1971), IX, 158-162; Benzer bir rivayet Kitâb-ı Mukaddes'te de yer almaktadır: I. Krallar, 16-28.

⁴⁹ Hasan Eren vd., *Türk Ansiklopedisi*, "Süleyman" maddesi, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1981), 30/ 28.

2.4.2. Rüzgâr

Allah, kendisinden sonra kimsenin erişemeyeceği bir hükümlanlık isteyen Hz. Süleyman'ın emrine rüzgârı vermiştir.⁵⁰ Müfessirlerin bazıları bu meseleyi, rüzgârın Hz. Süleyman'ın dilediği yönde esmesi; diğér bazı müfessirler ise, rüzgâra hükmetmekten maksadın; rüzgârın esme şeklinin, Hz. Süleyman'ın işlerini kolaylaştırması şeklinde açıklamışlardır. Bu görüşü belirtenler, Hz. Süleyman'ın ülkesinin en önemli gelir kaynağının deniz ticareti olduğunu belirtmiş ve rüzgârın yönünün, Allah'ın izniyle Hz. Süleyman'ın gemilerinin rotasına doğru estiğini ifade etmişlerdir.⁵¹ Böylelikle gemiler, bir ayda gidilebilecek mesafedeki bir yolu, rüzgârlar sayesinde kısa zamanda aşabilmiş ve uzak bölgelerdeki ülkelerle ticaret faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu ticari faaliyetler, Hz. Süleyman'ı en güçlü hükümdar ve ülkesini bölgedeki en zengin ülke konumuna getirmiştir.⁵² Rüzgârın Hz. Süleyman'ın emrine verilmesi hususundaki diğér bir yorum ise onun mallarını taşıyan halıları uçurmasıdır. Bu yorumlarda, Hz. Süleyman'a ait büyük bir halının üzerine ticarî malların ve askerî sevkiyat için gerekli malzemelerin yüklenip taşındığı ve bu yüklerin istenen yerlere çok kısa zamanda rüzgârın etkisiyle ulaştığı rivayet edilmektedir.⁵³

2.4.3. Hayvanların Dilini Bilmesi

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın, kuşların dilinden anladığı bildirilmektedir.⁵⁴ Gerek Kitâb-ı Mukaddes'te,⁵⁵ gerekse de Yahudi efsanelerinde Hz. Süleyman'a ait bu gibi özelliklere dair bilgiler Kur'an-ı Kerim ile benzerlikler taşımaktadır.⁵⁶

⁵⁰ Enbiya, 21/81; Sebe, 34/12; Sâd, 38/35-36

⁵¹ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, III, 293.

⁵² Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, III, 694.

⁵³ Ebu'l-Fida İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1988, X, 5357.

⁵⁴ Neml, 27/16.

⁵⁵ bkz. I. Krallar, 4/33.

⁵⁶ bkz. Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*, (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1913), IV, 142, 149- 154.

Hız. Süleyman'ın hayvanların dilinden anlamasının Kur'an'daki bir örneği de karıncalardır. Hız. Süleyman ve ordusu karınca vadisinden geçerken, karıncalardan birinin, Hız. Süleyman ve ordusunun onları fark etmeden ezmesi durumuna karşı, diğer karıncaları yuvalarına girmeleri için tembih ettiğini, Hız. Süleyman'ın da karıncaların aralarındaki konuşmasını işeterek tebessüm ettiği ve bunun üzerine Cenab-ı Hakk'a kendisine bahşettiği nimetler için şükrettiği bildirilmiştir.⁵⁷

2.4.4. Cinlerin ve Şeytanların Emrine Verilmesi

Kur'an-ı Kerim'e göre cinler ve şeytanlar Hız. Süleyman'ın emrine verilmiş, Hız. Süleyman, cinlere hükmederek cinlerin de içinde yer aldığı ordular kurmuş,⁵⁸ bunun yanı sıra onların bir kısmını da inşa faaliyetlerinde çalıştırmıştır.⁵⁹ Hız. Süleyman'ın emrine verilen şeytanların ise dalgıçlık yaptığı bildirilmiştir.⁶⁰ Hatta Beytü'l-Mukaddes'in inşasında ve süslemelerinde cinlerin ve şeytanların da çalıştığı ifade edilmiştir.⁶¹

2.4.5. Hizmetine Verilen Soylu Atlar

Kur'an-ı Kerim'de Hız. Süleyman'a soylu atların sunulduğu geçmektedir.⁶² İlgili ayette bu atların gözden kaybolmalarının ardından Hız. Süleyman'ın onları yanına çağırmıştır. Ardından atlara uygulamış olduğu fiil müfessirler tarafından iki farklı şekilde yorumlanmıştır. İlk görüşe göre Hız. Süleyman, bir gün bu atlarla meşgul olduğu için ikinci namazını kılmayı unutmuş veya başka rivayete göre Allah'ı anmayı unutmuştur. Bunun üzerine atların, kendisini Allah'ı anmaktan alıkoyduğu

⁵⁷ bkz. Neml, 27/17-19.

⁵⁸ Neml, 27/17

⁵⁹ Sebe, 34/12-13.

⁶⁰ Enbiya 21/ 82.

⁶¹ Ekrem Yücel, *Kutsal Metinlerde ve Rivayetlerde Hız. Süleyman*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), 14; Mescid-i Aksâ hakkında detaylı bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 268-271.

⁶² Sâd, 38/30-33.

için Hz. Süleyman bu atların ayaklarını kestirip boyunlarını vurdurmuştur.⁶³ İkinci görüşe göre ise bu atlar Hz. Süleyman'ın Allah'ı anmasına ve şükretmesine vesile olmuştur. İbn Abbas'tan aktarılan rivayete göre Hz. Süleyman, atların boyunlarını ve bacaklarını sıvazlamıştır.⁶⁴

Taberî, ilgili ayetin tefsiri için ikinci görüşün daha münasip olduğunu belirtmiştir. Çünkü bir Peygamber'in hayvanlara bu şekilde azap etmesi ve sebepsiz yere onların boynunu vurdurması ve namazı kaçırarak kadar dünya işleriyle meşgul olması düşünülemez.⁶⁵ Fahreddîn er-Râzî ise, ayette geçen "meseha" fiilinin "kesmek" anlamında değil de meshetme ve sıvazlama anlamına geldiğini ifade etmiş, bu fiilin geçtiği "başlarınızı meshedin"⁶⁶ ayetini delil göstererek bu iki ayette geçen fiillerin aynı anlam taşıdığını belirtmiştir.⁶⁷ Bunlardan da anlaşılacağı üzere ikinci görüşün savunduğu anlamın; akla, inanca ve nassa daha uygun olduğunu söylemek mümkündür.

2.5. Hz. Süleyman'ın Sebe Melikesi ile Münasebeti

Kur'an-ı Kerim Hz. Süleyman ile Sebe Melikesi arasındaki münasebetten bahseder.⁶⁸ İlahi kitaplarda adı geçmeyen Sebe Melikesi, bazı Arap kaynaklarına göre Yelkarne bint el-Yeşrah b. Haris veya Belkıs bint el-Hedahid b. Şurahbil, bir Habeş efsanesine göre ise Mâkedâ'dır.⁶⁹

Kitab-ı Mukaddes'te ise Sebe Melikesi hakkında; Hz. Süleyman'ın bilgeliğini duyduğu ve onu test etmek için birçok hediye ile yola çıktığı,⁷⁰ Hz. Süleyman'ın

⁶³ Ebu Ca'fer Muhammed et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve Mahmud Muhammed Şakir, (Kâhire: Müessesetü'r-Risâle, 2000), XXI, 194-195.

⁶⁴ Taberî, a.g.e, XXI, 196.

⁶⁵ Taberî, a.g.e, XXI, 196.

⁶⁶ Maide, 5/6.

⁶⁷ Râzî, *Tefsiru'l-kebîr*, XXVI, 205-206.

⁶⁸ Neml, 27/20-44.

⁶⁹ Orhan Seyfi Yüçetürk, "Belkıs", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420.

⁷⁰ I. Krallar, 10/1-13; II. Tarihler, 9/1-12.

bilgeliği ve zenginliği karşısında hayrete düştüğü ve onun tanrısını övüp, yüklü miktarda altın ve çeşitli baharatlar hediye ederek geri döndüğü yer almaktadır.⁷¹

Kur'ân'da Süleyman (a.s) ile Sebe Melikesi arasındaki münasebet, Süleyman (a.s)'ın ordusunda yer alan Hüdhdü⁷² adlı kuşun ortadan kaybolması ile başlamaktadır. Hz. Süleyman, Hüdhdü'ün kabul görececek bir mazeretle dönmemesi durumunda onu cezalandıracağını söylemiştir. Bir süre sonra Hüdhdü geri dönmüş ve çok uzak mesafelere gittiğini, gittiği ülkede toplumun güneşe taptığını ve başlarında görkemli bir tahta sahip kadın hükümdar olduğunu haber vermiştir.⁷³

Sebe'deki putperest insanlardan haberdar olan Süleyman (a.s), peygamberlik vazifesini yerine getirmek için Sebe kraliçesi Belkıs'a, Allah'ın dinine çağıran bir mektup yazmıştır. Mektupta ayrıca bu davetin kabul edilmemesi durumunda karşı konulamayacak orduları ile üzerlerine yürüyeceğini bildirmiştir. Mektubu Belkıs'a ulaştırması için Hüdhdü'ü görevlendirmiştir.⁷⁴

Hz. Süleyman'ın mektubunu⁷⁵ okuyan Sebe Melikesi, konuyu istişare etmek üzere devletin ileri gelenlerini toplamıştır. Toplanan bu heyet, kendilerinin kuvvetli ve savaşçı bir devlet olduklarını belirtmekle beraber kararın Melike'ye ait olduğunu ve vereceği her türlü emri uygulamaya hazır olduklarını bildirmiştir.⁷⁶ Bunun üzerine Melike Belkıs, Hz. Süleyman'a elçileriyle birtakım hediyeler göndermeye karar

⁷¹ I. Krallar, 10/10.

⁷² Ömer Faruk Harman ve Cemal Kurnaz, "Hüdhdü", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/461-462.

⁷³ Neml, 27/20-24.

⁷⁴ Neml, 27/31; Hüdhdü'ün Hz. Süleyman'ın ordusundaki görevi hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin K. Ece, *Hz. Süleyman*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 150-151.

⁷⁵ Minyatür sanatçıları bazı takdim minyatürlerinde, mektupta yazan besmeleye telmihle Hz. Süleyman figürünü besmele olarak kullanmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Serpil Bağcı, "Takdim Minyatürlerinde Yeni bir Konu: Süleyman Peygamber'in Divanı", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar -Güner İnal'a Armağan-*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1993, 35-59.

⁷⁶ Neml, 27/32-33; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Kitapevi, t.y), V, 3674.

vermiştir.⁷⁷ Bazı müfessirlere göre Belkıs bu vesileyle Hz. Süleyman'ı test etmek istemiş ve onun asıl amacının ne olduğunu anlamaya çalışmıştır.⁷⁸

Hz. Süleyman elçilerin sunmuş oldukları hediyeleri kabul etmemiş, onlardan dünyevi mal ve mülk olarak herhangi bir şey talep etmediğini, sadece Allah'a inanmalarını istediğini söylemiştir. Sebe ülkesindekilerin bu davete olumlu cevap vermemeleri durumunda, karşı konulması güç bir orduyla gelip savaş yoluyla kendisine tabi kılacağını belirtmiştir.⁷⁹

Elçiler, Hz. Süleyman ile aralarında gerçekleşen görüşmeyi Belkıs'a bildirdikten sonra Belkıs onun sıradan bir hükümdar olmadığını anlamış, karşında direnemeyeceğini bildiğinden meseleyi barış yoluyla çözmek istemiştir. Bundan dolayı Hz. Süleyman'ı ziyaret etmek için bir heyetle beraber Kudüs'e doğru yola çıkmıştır. Önden giden bir grup, Melike'nin ziyarete gelmek için yola çıktığını Hz. Süleyman'a bildirmiştir.⁸⁰ Belkıs, yola çıkmadan önce kendi tahtını kilitli kapılar ardında güvenli bir yerde muhafaza etmiştir.⁸¹

Hz. Süleyman, Belkıs'ın kendisiyle görüşmek için yola çıktığı haberini alınca, onun geldiği sırada Allah'a inanmasını sağlayacak, mucizevi bir olayın gerçekleşmesini istemiştir. Bu amaçla Belkıs'ın iktidarını ve hâkimiyetini temsil eden tahtını Sebe'den kendi bulunduğu yere getirtmeye karar vermiştir. Bunun üzerine Hz. Süleyman bu tahtın kimin getirebileceğini meclisinde bulunanlara sormuş ve emrinde bulunan cinlerden biri, Belkıs'a ait tahtı, Hz. Süleyman tahtından kalkmadan önce getirebileceğini söylemiştir.⁸² Bunun ardından Kur'ânî ifadeyle, "kitaptan bilgisi olan

⁷⁷ Neml, 27/34-35.

⁷⁸ Muhammed Ali es-Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990), IV, 378.

⁷⁹ Neml, 27/36-37;

⁸⁰ Yiğit, *Peygamberler Tarihi: Kur'an-ı Kerim ve Hadis Kaynakları Işığında*, 528.

⁸¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3678.

⁸² Hz. Süleyman'ın kendi tahtında sabahtan öğleye kadar oturduğu rivayet edilmiştir. bkz. Yazır, a.g.e, V, 3679.

biri”⁸³ göz açıp kapama süresi içerisinde tahtı getirebileceğini söylemiştir. Ardından taht, Hz. Süleyman’ın olduğu yerde belirmiştir. Hz. Süleyman tahtı yanı başında görünce, şükreden mi yoksa nankörlük eden biri mi olacağı hususunda denendiğini ifade etmiştir. Bunun Allah’ın bir lütfu olduğunu söyleyerek şükretmiştir.⁸⁴ Kur’an-ı Kerim’de Sebe Melikesinin tahtının, kitaptan bilgisi olan biri tarafından getirilmiş olması keramete delil sayılmıştır.⁸⁵

Hz. Süleyman, taht üzerinde bazı değişiklikler yaparak onu denemek istemiştir. Hz. Süleyman’ın sarayına gelen Belkıs, tahtını karşısında görmüş ve ona bu tahtı tanıyıp tanımadığı sorulmuştur. Bu duruma şaşırarak Belkıs, tahtın kendisine ait olduğunu söylemiştir. Bu mucizevi olay karşısında Belkıs, Hz. Süleyman’ın yalnızca bir hükümdar olmadığını anlamıştır.⁸⁶

Belkıs, Hz. Süleyman’ın köşküne⁸⁷ girerken suyun olduğu yeri geçmek için, kıyafetinin ıslanacağı düşüncesiyle kıyafetini yukarıya doğru toplamış, Hz. Süleyman zeminin camdan yapılmış olduğunu söylemiştir. Karşılaştığı bu olaylar

⁸³ Bu kişinin kim olduğu hususunda onun; bir melek, bir insan, Hızır, Hz. Süleyman’ın veziri olarak adlandırılan Asaf b. Berhiya ya da Hz. Süleyman’ın kendisi olabileceği ile ilgili farklı rivayetler yer almaktadır. Bu konuyla detaylı bilgi için bkz. Maşallah Turan, “Süleyman Peygamber Kıssasında Anlatılan ‘Belkıs’ın Tahtı’nı Kimin Getirdiği Konusunun Kritiği”, *Şarkiyat İlmi Araştırma Dergisi*, C.10, S. 1 (2018): 249-270; Mehmet Saklan, *Tevrat ve Kur’an-ı Kerim’de Hz. Süleyman*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 247-250; Ömer Faruk Harman, “Âsaf b. Berahyâ”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/455.

⁸⁴ Neml, 27/40.

⁸⁵ Süleyman Uludağ, “Keramet”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 265.

⁸⁶ Neml, 27/41-43.

⁸⁷ Kur’an’daki Hz. Süleyman kıssasında yer alan bilgiler ile Yahudi kaynakları arasında bazı benzerlikler mevcuttur. Bu bilgiler için bkz. Şemsettin Işık, Hz. Süleyman Kıssası’nın Kur’an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes’teki Benzer Yönleri ve Tahlili, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4 S.8, (2015): 225-243.

neticesinde Sebe Melikesi kendine zulmettiği itirafında bulunarak Hz. Süleyman'la beraber Cenab-ı Hakk'a teslim olduğunu ilan etmiştir.⁸⁸

2.6. Hz. Süleyman'ın İmtihan Edilmesi

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın imtihan edildiği, tahtının üstüne ceset bırakıldığı ve bunun ardından tövbe edip Allah'a yöneldiği geçmektedir.⁸⁹ Ayette geçen “*tahtının üzerine ceset bırakılması*” meselesi hakkında birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birkaçını maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

- a) Hz. Süleyman'ın evinde, Cerade isimli hanımı ve hanımının hizmetini gören kişiler tarafından kırk gün boyunca puta tapıldığı için kırk gün süreyle tahtının elinden alınmasıyla imtihan edilmesi ve bu süre zarfında tahta Sahr isimli şeytanın bırakılması⁹⁰
- b) Hastalıkla imtihan edilmesi ve hastalık süresince tahtında ceset gibi kalması⁹¹
- c) İnsanlardan üç gün gizlenmesi ve bu üç gün içerisinde insanlara karşı vazifesini yerine getirememesi, mazlumun zalimden kurtarmaması sebebiyle kırk gün süreyle tahtından uzaklaştırılmasıyla imtihan edilmesi, onun yüzüğünü ele geçiren şeytanın kırk gün tahta kalması⁹²

Bu ve benzeri rivayetlere⁹³ bakıldığında cesetten maksadın ne olduğu tam manasıyla tespit edilememiştir. Bu hususta Hz. Peygamber'in herhangi bir açıklaması da

⁸⁸ Neml, 27/44.

⁸⁹ Sâd, 38/34.

⁹⁰ Râzi, *Tefsiru'l-kebir*, XXVI, 207-208.

⁹¹ Râzi, a.g.e, XXVI, 208-209.

⁹² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Ku'rân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Ettafeyyiş, (Kahire: Dâru'l Kütübî'l Mısriyye, 1964), XV, 198.

⁹³ Benzer rivayetler için bkz. Aydemir, *İslam Kaynaklarına Göre Peygamberler*, 284-291.

bulunmamaktadır. Burada ayetin mesajı, Hz. Süleyman'ın imtihana tabi tutulması ve bu imtihanından ardından Rabbine tövbe ederek yönelmesidir.⁹⁴

2.7. Hz. Süleyman'ın Vefatı

Kur'ân'da peygamberlerin vefatına dair pek fazla bilgi verilmemişken, Süleyman peygamberin vefatıyla alakalı bilgi verilmiştir.⁹⁵ İlgili ayette Hz. Süleyman'ın esasına yaslı bir şekilde vefat ettiği geçmektedir. Bunun yanı sıra ayet cinlerin, Süleyman peygamberin ölümünü, ağaç kurdunun asayı yemesinin ardından bedeninin yere düşmesiyle fark ettiklerine dikkat çekmiştir. Cinlerin bu zamana kadar süre gelen işleriyle meşgul oldukları vurgulanmış, böylelikle o devirde kabul gören cinlerin gaybı bildiklerine dair inanç yıkılmaya çalışılmıştır.

Kitâb-ı Mukaddes'te ise, Hz. Süleyman'ın ülkesini kırk yıl boyunca Yeruşalim'den yönettiği, vefatının ardından babasının şehrine gömüldüğü ve ondan sonra oğlu Rehavam'ın kral olduğu geçmektedir.⁹⁶

⁹⁴ Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), IV, 327.

⁹⁵ Sebe, 34/14.

⁹⁶ II. Tarihler, 9/30-31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE HZ. SÜLEYMAN

3.1. İşârî Tefsirlerde Hz. Süleyman

3.1.1. Tefsir, Te'vil ve İşaret Kavramları

Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'in nüzulünden itibaren onu anlamak adına yoğun çaba sarfetmişlerdir. Vahiyle gelen bu ilahi mesajın hakikatini tespit edebilmek için tefsir, te'vil ve işaret metodlarını geliştirmişler ve bu metodlar çerçevesinde eser telif etmişlerdir.

Kur'an'ı anlama metodları açısından tefsir ve te'vil birbiriyle yakın anlamlı kavramlardır. İşaret kavramı ise te'vil kavramı içerisinde değerlendirilebileceği gibi daha özel bir metodu ifade etmekte ve mutasavvıfların naslarla alakalı yorumları için kullanılmaktadır.

Tefsir kelimesi, sözlükte “açıklamak, beyan etmek” anlamına gelen fers kelimesinden türemiş bir kelime olup “açıklamak, ortaya koymak, kapalılığı gidermek” demektir. İstilahta ise “*Allah'ın Kur'an'daki muradını beşerin gücü nispetinde bulmaya yardımcı bir ilim*” olarak tanımlanmaktadır. Tefsir kavramı, Kur'an'ı anlama ve yorumlama ilminin genel adı olmasının yanı sıra Kur'an'ı rivayete dayalı açıklama metodunu da ifade etmektedir.⁹⁷

Te'vil kelimesi, sözlükte “dönüp varmak, dönüp gelmek” anlamına gelen evl kelimesinden türemiş olup “döndürmek, sözü derinlemesine inceleyip varacağı manaya yormak, amaçlanan son noktaya ulaştırmak” demektir. İstilah olarak ise “*naslarda geçen bir lafzı, deliller doğrultusunda taşımış olduğu muhtemel manalardan birine nakletmek*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹⁸

⁹⁷ Abdülhamit Birişik, “Tefsir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/281.

⁹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Te'vil”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/27.

Tefsir ve te'vil arasında ortaya çıkarmış oldukları yorumların metod ve kesinliği açısından bazı farklar olduğu belirtilmiştir. Buna göre tefsir, hadis rivayetlerine dayanarak yapılırken, te'vilde ise dil kuralları ve aklî çıkarımlar doğrultusunda hareket edilmektedir.⁹⁹ Tefsirde “Bununla Allah şunu murad etmektedir” gibi kesin hükümler kullanılırken, te'vilde böyle kesin hükümler kullanılmamakla birlikte muhtemel manalar arasından birini tercih söz konusudur. Tefsir, rivayet yoluyla, te'vil ise dirayet yoluyla lafzı açıklamaktadır.¹⁰⁰

İşaret kelimesi, sözlükte “*bir nesneyi gösterme, bir anlamı üstü kapalı şekilde ifade etme, dolaylı ve kinayeli söz anlatma*” anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise “*ibareyle anlatılamayan, sadece ilham ve keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mana*” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰¹ Kelâbâzî bu bilgiye zâhirî ilimlerden sonra kalbin müşâhedesi ve ruhun keşfiyle ulaşıldığını, bu yolla ulaşılan bilgiyi kelimelere dökmenin mümkün olmamasından dolayı buna “işaret ilmi” denildiğini ifade etmiştir.¹⁰²

Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât* adlı eserinin giriş kısmında, Allah'ın âlimlere ve sûfilere vermiş olduğu nimetlerden bahsetmiştir. Ona göre Allah, âlimlerin kalplerine ulûmu'l-Kur'an denilen ilimler¹⁰³ ile alakalı ayetlerin bilgisini ve te'vilini bahsetmiş; sûfilere ise Kur'an'ın gizli inceliklerini, işaretlerini ve rumuzlarını anlamayı lütfetmiştir.¹⁰⁴ Gazzâlî ise Kur'an'ı gerçek manada tevil edebileceklerin, seyr u

⁹⁹ Yavuz, a.g.e, 41/27.

¹⁰⁰ Muhammed ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-Arabî, 1995), II, 7-8; Ayrıca te'vilin kabul şartları için bkz. Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, (İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 257.

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/424.

¹⁰² Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf -Doğuş Devrinde Tasavvuf-*, trc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 130-131.

¹⁰³ Bu ilimler Kur'an kıssaları, esbab-ı nüzul, muhkem-müteşabih, nâsih-mensuh, vaad ve vaîd ilimleridir.

¹⁰⁴ Abdülkerim b. Hevazin el-Kuşeyri, *Letâifü'l-işârât*, (Beyrut: Daru'l-kitabi'l-ilmiyye, 2007), 5.

sülûk neticesinde marifete ulaşmış sûfiler olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵ Ona göre bir müfessir, zâhirî ilimlerin yanı sıra sûfilerin sözlerini de nazar-ı dikkate aldığında Kur'an'ın tefsirinin hakikatine yaklaşmış olur. O, Kur'an'a tek cihetten yani zâhirî ilimler yönünden bakmakla yetinmenin, Kur'an'ın sırrını çözmeye yeterli olmayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁶

Ahlâkî açıdan kemale ulaşmayla metnin anlaşılması arasında irtibat kuran sûfiler, Kur'an-ı Kerim'i doğru anlamayı da bu bağlamda ele alarak nefsin terbiye edilmesini öne çıkarmışlardır. Mutasavvıflar bunun yöntemini, seyr u sülûk neticesindeki nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi ile varlığın hakikatine ulaşmak olarak belirlemişlerdir. Bundan dolayı sûfilerin ortaya koymuş oldukları işârî yorum metodunun özgünlüğü, nefsin tezkiye edilmesiyle anlam arasındaki irtibatında ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁷

İşârî tefsirlerin ortaya çıkmasıyla beraber bu yorum metodunun kabulü tartışılmıştır. Bu konuda bazı âlimler, işârî metodun belli ölçüler çerçevesinde kabul edilebilirliği hususunda fikir beyan ederken, diğer bazı âlimler ise şariatın zâhirî hükümlerini iptal edebileceği düşüncesiyle bu metoda olumsuz yaklaşmışlar ve bâtinî tefsir ile bir tutmuşlardır. Ancak işârî tefsirin, zâhirî manayı öncelemesi ve yapılan yorumun zâhirî manayla uyumunu zarurî görmesi bâtinî yorumdan ayrılan en önemli özelliğidir. Çünkü bâtinî yorum, asıl mananın bâtinî olduğunu kabul etmenin yanı sıra zâhir manayı yok sayar. Yapılan bu yorumlar genellikle Kur'an'ın genel ilkelerine ters düşer. İşârî tefsir ise lafızdaki gizli manayı işâretle ortaya çıkarmaya çalışır. Gizli olan bu mananın zâhirî manayla uyumlu olmasını savunmasının yanında zâhirî mananın lüzumlu oluşuna da dikkat çeker.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ebu Hamid Gazzâlî, *İlcâmü'l-'avâm an ilmi'l-Kelâm*, thk. İsmailağa Vakfı telif heyeti, (İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2017), 47.

¹⁰⁶ Ebu Hamid Gazzâlî, *Ledün ve Tevhid Risalesi*, çev. Serkan Özburun ve Yusuf Özkan Özburun, (İstanbul: Furkan Basın Yayın, 1995), 83.

¹⁰⁷ Ekrem Demirli, "İslâm'da Nazarî Geleneklerin Teşekkülünde Vahiy Üzerindeki Tartışmalar: Nübüvvet Meselesine Zeyl", *Sabah Ülkesi Üç Aylık Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi*, S.53, (2017): 9.

¹⁰⁸ Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, II, 67.

Konuyla alakalı olarak ele alınan üç kavram arasındaki farklılığın metodoloji olduğu söylenebilir. Bu kavramlar arasından tefsir; daha çok geleneğe müracaata dayalı bir metod izler. Genellikle Kur'an'ın indiği dönemdeki çevrede ne anlatmak istediğine dair kesin bilgiyi tespite çalışır. Te'vil; vahyin manasını fikrî istidlâller neticesinde güncel hayatla irtibatını kurmaya çalışır. İşârî yorum ise ayetlerin zâhirî ve bâtinî yönü olduğundan seyr u sülûk ile kemâle ulaşan sâlikin kalbine doğan bilgileri esas alır. Kimi müfessirlerin bu üç farklı yorum metodundan istifade ederek eserlerini kaleme aldıkları görülmektedir. Tefsir literatüründe, kesin hatlarla rivayet ve dirayet ayrımını hatta bazı eserlerde rivayet, dirayet ve işaret ayrımını çizmek mümkün değildir. Rivayeti esas alan tefsirlerde dirayet metodunu kullananlar olduğu gibi dirayet tefsiri olarak değerlendirilen eserlerde rivayete dayalı yorumlar da bulunmaktadır.¹⁰⁹ Rivayet ve dirayet tefsirleri arasındaki bu ilişkiye benzer bir ilişki dirayet ve işârî tefsirler arasında da mevcuttur. Örnek olarak dirayet tefsiri olarak kabul görülen Fahreddin Râzî'nin *Mefâtihu'l-ğayb* adlı eseri işârî yorumları da içermektedir.¹¹⁰ İşârî tefsir olarak kabul edilen Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât*'ı ve İbn Acîbe'nin *el-Bahru'l-medîd*'i; rivayet, dirayet ve işârî yorumların bir arada kullanıldığı tefsirlere örnek olarak gösterilebilir.

3.1.2. Kıssa Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de çoğul olarak "Kasas" şeklinde geçen kıssa kelimesi, Arapçada "k-s-s" kökünden türemiş ve lügatte "bir kimsenin izini sürmek", "bir sözü açıklamak", "haber vermek, anlatılması gereken olayı anlatmak" gibi anlamlara gelmektedir.¹¹¹ Kıssada öne çıkan husus, bir meseleye veya kişiye ait olayların ayrıntılı bir şekilde anlatılmasıdır. Olayın adım adım izlenebilecek, gerçekçi ve doğru olması kıssa ile

¹⁰⁹ Mehmet Suat Mertoğlu, "Tefsir", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/291.

¹¹⁰ Râzî'nin tefsirinin işârî açıdan değerlendirildiği çalışma için bkz. Abdulhakim Yüce, "Fahru'd-din er-Razi'nin Mefâtihu'l-ğayb Adlı Eserindeki İşârî Tefsir Yönü", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992).

¹¹¹ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât li Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 1998), 671; İdris Şengül, "Kıssa", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/499. Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dârus-sâdır, 1993), VII, 74-75.

hikâye arasındaki farkı ortaya koyar. Bu çerçevede Kur'an'da peygamber kıssalarının yerine göre kısa veya uzun anekdotlar şeklinde yer aldığı görülmektedir.¹¹²

Kur'an'da kıssa kelimesinin yerine “nebe”, mesel ve hadîs” gibi kelimeler kullanılmıştır. Bu üç kavram arasında muhteva açısından birtakım farklılıklar mevcuttur. Nebe’ kelimesi, haber manasında kullanılmakla beraber duyuru, bilgi, ilan anlamları içerir.¹¹³ Mesel ise örnek vermek, kıyas ile benzetmek anlamındadır.¹¹⁴

3.1.3. Kullandığımız İşâri Tefsirlerin Kısa Tanıtımı

1- *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*; Her ne kadar bizatihi Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö.200/815) tarafından telif edilmemiş olsa da tasavvuf tarihindeki ilk tefsir olarak kabul edilmektedir.¹¹⁵ Eser, Kur'an'ı Kerim'deki ayetlerin tamamının değil birkaç ayetin tefsirinden müteşekkildir. Eserin dilimize çevrilmiş iki adet tercümesi bulunmaktadır.¹¹⁶

2- *Hakâiku't-tefsîr*; Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (ö.412/1021) tarafından kaleme almıştır. İlk dönem mutasavvıfların ayetlere getirmiş oldukları yorumları derleyen kapsamlı bir eserdir.¹¹⁷ Eser, kendisinden sonra yazılan birçok işari tefsire kaynak olmuştur.¹¹⁸ Eser ile alakalı Süleyman Ateş'in “*Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*”¹¹⁹ ve Gerhard Böwering'in, “*The Qur'ân Commentary of al-*

¹¹² Şengül, “Kıssa”, *DİA*, 25/499.

¹¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 162.

¹¹⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 610-611.

¹¹⁵ Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 66.

¹¹⁶ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm -İlahî Hitabın Sırları-*, ter. Abdürrezzak Tek, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2022); Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tüsterî Tefsiri - Kur'an-ı Kerim'in İlk Tasavvufî Tefsiri*, ter. Ömer Güngören-Mahmut Ulucan, (İstanbul: Nefes Yayınevi, 2022).

¹¹⁷ Süleyman Ateş, “Hakaiku't-Tefsir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/163-165.

¹¹⁸ Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, 91-92.

¹¹⁹ Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969).

*Sulamî*¹²⁰ adlı çalışmaları mevcuttur.

3- *Letâifü'l-işârât*; Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) yazmış olduğu eser, birkaç ayetin dışında Kur'an'ın tamamının yorumlandığı ilk işari tefsirdir. Kuşeyrî, her ne kadar Sülemî'yi örnek almışsa da ortaya koyduğu eser hem daha kapsayıcı hem de daha düzenlidir. Sonraki dönemlerde bu eserden çokça istifade edilmiştir.¹²¹ Eser, ilk olarak İbrahim Besyûnî'nin tahkikiyle altı cilt¹²², daha sonra Abdülkerim Hasan Abdullah'ın editörlüğünde üç cilt olarak yayınlamıştır¹²³. İki adet Türkçe tercümesi bulunmaktadır.¹²⁴

4- *Arâisü'l-beyân fî hakâiku'l-Kur'ân*; Rûzbihân-ı Baklî'nin (ö.606/1209) yazmış olduğu eser, genel manada Sülemî ve Kuşeyrî'nin eserini esas almaktadır. Baklî, ayetlere kendi yorumunu yaptıktan sonra genellikle Sülemî ve Kuşeyrî'den aktarımlarda bulunur.¹²⁵ Mukayeseli yorumlar içermesi açısından alanda önemli bir yere sahiptir. Muhtelif yazmaları bulunmakla beraber ilk kez 1301 tarihinde Haydarabad-Hindistan'da iki cilt halinde basılmıştır. Ramazan Selahaddin Savi'nin hazırladığı neşir henüz basılmamıştır.¹²⁶ Eserin üç cilt olarak basılı hali

¹²⁰ Gerhard Böwering, *The Qur'ân Commentary of al-Sulamî*, ed. W. B. Hallaq - D. P. Little, (Leiden: Islamic Studies Presented to Charles J. Adams, 1991).

¹²¹ Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/474.

¹²² Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Besyûnî, (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1967-1970).

¹²³ Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007).

¹²⁴ Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, çev. Mehmet Yalar, (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012-2013); *Letâifü'l-işârât -İlahî Kelâmın Sırları-*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Fikriyat Yayınları, 2020).

¹²⁵ Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 138.

¹²⁶ M. Nazif Şahinoğlu, "Arâisü'l-beyân", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/265.

bulunmaktadır.¹²⁷

5- *Bahrü'l-hakâik ve'l-meânî fi tefsîri's-seb'i'l-mesânî (et-Te'vilâtü'n-Necmiyye)*; Eser daha çok *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye* adıyla bilinmektedir. Her ne kadar yanlışlıkla Necmeddîn-i Kübrâ'ya (ö.618/1221) izafe edilmiş olsa da yapılan araştırmalar eserin Necmeddîn-i Dâye'ye (ö.654/1256) ait olduğunu göstermektedir.¹²⁸ Dâye, kendinden önceki sufilerin işâri yorumlarını aktarmakla birlikte kalbine doğan ilhamlara ve müşahedelere de eserinde geniş bir yer vermiştir.¹²⁹ Eserin tahkikli olmayan bir baskısı bulunmaktadır.¹³⁰

6- *Te'vilât-ı Kâşânî/Te'vilâtü'l-Kur'an*; Abdürrezzâk Kâşânî'nin (ö.736/1335) kaleme aldığı bu eser İbnü'l-Arabî düşüncesinin izlerini yansıtmaktadır. Bundan dolayı kendisinden önceki yazılan tefsirlerin izlemiş oldukları Tüsterî ve Sülemî çizgisinden farklıdır. Kur'an'ın tamamı değil, sure sıralaması esas alınarak bazı ayetler tefsir edilmiştir.¹³¹ Eser, Kâşânî'nin *Hakâkiu't-te'vil fi dekâiki't-tenzîl* adlı kitabının “te'vil” kısımlarını içeren özettir. Konuyla ilgili olarak Necmettin Ergül hazırlamış olduğu doktora tezinde *Hakâkiu't-te'vil fi dekâiki't-tenzîl*'in “te'vil” kısımlarıyla *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ın bazı farklılıklar müstesna olmakla beraber aynı olduğunu söyler.¹³² Eser İbnü'l-Arabî'ye nispet edilerek birçok kez basılmıştır.¹³³

¹²⁷ Rûzbihân-ı Baklî, *Arâisü'l-beyân fi hakâiku'l-Kur'an*, thk. Ahmed Ferid Mizyâdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008).

¹²⁸ Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, 140-143; Mehmet Okuyan, “Bahru'l-Hakâik Eseri ve Müellifi Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.12-13 (2001): 97-129.

¹²⁹ Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, 146.

¹³⁰ Necmeddîn Dâye er-Râzî, *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye*, thk. Ahmed Ferid Mizyâdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009).

¹³¹ Süleyman Uludağ, “Abdürrezzak Kâşânî”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/5.

¹³² Necmettin Ergül, “Kâşânî ve Hakâiku't-Te'vil Fî Dekâiku't-Tenzîl Adlı Eserinin 1. Cildinin (Fâtiha-En'âm) Tahkîk ve Tahrîci”, (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 60-61.

¹³³ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Tefsîru İbnü'l-Arabî*, ed. Semir Mustafa Rebab, (Beyrût: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 2001).

Eserin Türkçe tercümeleleri bulunmaktadır.¹³⁴

7- *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*; İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö.1137/1725) telif ettiği bu eser işâri tefsir olarak meşhur olsada rivayet ve dirayet tefsiri özelliklerini kendinde cemetmiştir. Tefsirlerin zahiri yönünü Zemahşeri'nin *el-Keşşaf*'ı, Beyzâvî'nin *Envarü't-tenzîl*'i, Fahreddin Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ı, Ebussuûd Efendi'nin *İrşâd-ı akli's-selîm*'i gibi meşhur tefsirlerden; işarî yorumlarda ise daha çok Necmüddin Dâye'nin *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye*'si olmak üzere, Kâşânî'nin *Te'vilât*'ı ile Rûbihân-ı Baklî'nin *Arâisü'l-beyân*'ı gibi tasavvufî tefsirlerden istifadeyle yazmıştır.¹³⁵ Eserin Arapça¹³⁶ ve Türkçe¹³⁷ tercümeleleri mevcuttur.

8- *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*; Ahmed b. İbn Acîbe (ö. 1224/1809) yazmış olduğu eserde öncelikle zahiri manalara yer verir ardından “el-işârât” başlığı altında işâri yorumunu aktarır.¹³⁸ Eserin Arapça¹³⁹ ve Türkçe¹⁴⁰ baskıları

¹³⁴ Abdürrezzak Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, çev. Ali Rıza Doksanyedi, (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988); Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Tefsîr-i Kebîr (Te'vilât)*, çev. Vahdettin İnce, (İstanbul: Kitsan Yayınları, 2008).

¹³⁵ Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C.9 S.18 (2011): 365-385.

¹³⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, thk. A. H. Abdurrahman, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2018).

¹³⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Hasan Kamil Yılmaz vd., (İstanbul: Erkam Yayınları, 2022); İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-beyân Tefsiri*, İhtisar: Muhammed Ali Sabuni, çev. Abdullah Öz vd., (İstanbul: Damla Yayınları, 2012).

¹³⁸ Dilaver Selvi, “Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu”, *Marife*, C.10 S.3 (2010): 270.

¹³⁹ Ahmed İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Abdullah el-Kureşî Raslân, (Kahire: Hasan Abbas Zekî, 1999); Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Ömer Ahmed er-Râvî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002); İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Vahîd Kutub, (Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ty.).

¹⁴⁰ İbn Acîbe, *Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, çev. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011).

bulunmaktadır.

3.1.4. Hz. Süleyman Kıssasının İşârî Yorumları

Peygamber kıssaları arasında yer alan Hz. Süleyman'ın kıssası yedi farklı surede geçmektedir. Burada surelerin Kur'an'daki sıralamasına göre öncelikle ayetler ardından bu ayetlerin işârî yorumları verilecektir.¹⁴¹

3.1.4.1. Sihir Yaptığına Dair Atılan İftira

Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler. Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler. Halbuki o iki melek, "Biz ancak imtihan için gönderilmiş birer meleğiz. (Sihri caiz görüp de) sakın küfre girme" demedikçe, kimseye (sihir) öğretmiyorlardı. Böylece (insanlar) onlardan kişi ile karısını birbirinden ayıracakları sihri öğreniyorlardı. Halbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi. (Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Kendilerini karşılığında sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bilselerdi.¹⁴²

Tüsterî (ö.200/815), "Halbuki onlar, Allah'ın izni olmadıkça o sihirle hiç kimseye zarar veremezlerdi." ibaresinde geçen Allah'ın izni kısmını Allah'ın ezeli ilmi olarak yorumlamış ve kişinin bu fiili işlemeden önce bu fiilin Allah'ın ezeli ilminde mevcut olduğunu belirtmiştir.¹⁴³

¹⁴¹ Nisa suresi 163 ve En'âm suresi 84. ayetlerde Hz. Süleyman'ın ismi yer almaktadır. Fakat incelediğimiz tefsirlerde özel olarak Hz. Süleyman'a dair yorum bulunmaması sebebiyle bu iki ayete yer verilmemiştir.

¹⁴² Bakara, 2/102.

¹⁴³ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Kahire: Daru'l-harm li'l-turas, 2004), 97.

Kuşeyrî (ö.465/1072), *Letâifu'l-işârat* adlı eserinde ilgili ayeti açıklarken öncelikle nefsî arzularına tâbî olan kimsenin, gafletin her türlüsüne maruz kalacağına ve bundan dolayı cehaletten kaynaklı birçok problemlerle karşılaşacağına; bunun neticesinde kişinin uzun süre ilahi huzurdan uzaklaşacağına ve insanlar için ibret, cehalet yolunu izleyen çinse fitne olacağına değinmiştir. Daha sonra Harut ve Marut'un karşılaştıkları meseleyi bu çerçevede değerlendirmiş; onların insanlar için ibret değil fitne olduklarını söylemiştir. Onların cehaletini dikkate almayan kişilerin belalara maruz kaldığını ve ahirette ıstıraplara duçar olduklarını ifade etmiştir. Ona göre Harut ve Marut'un kıssasından çıkan işaret şudur; bu mesele insanları kandıran ve onları aldatarak bir dava ortaya koyan kişiye yöneliktir. Bu kişiye tabi olan yoldan çıkar ve cehenneme doğru yol alır. Sapıtan kişilere meylederek değerini düşüren kişinin iç yüzü ortaya çıkar ve kusurları basiret ehline görülür.

Kuşeyrî ayrıca ilim tahsil edenlerin, ayette geçen “(Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı.” ifadesinden ilim tahsil edenlere; her şeyi öğrenmenin övünülecek şey olmadığını söyler ve faydasız ilimden Allah'a sığınılması gerektiğini vurgular.¹⁴⁴

Abdürrezzak Kâşânî (ö.736/1335), Hz. Süleyman zamanında Yahudilerin veya şeytanların sihre uyduklarını ve Hz. Süleyman'ın, emri altında bulunan varlıkları sihirle ele geçirdiğini iddia ettiklerini söylemiştir. Allah'ın izni olmadıkça sihrin tesirinin olmadığını inkâr ettikleri için küfre düştüklerini fakat Hz. Süleyman'ın kudret sahibinin Allah olduğunu söylemesiyle küfre düşmediğini belirtmiştir. İnsanların Harut ve Marut'tan kalp ile nefis arasını ayırma, kalbin kederlenmesiyle ruh ile nefis arasını ayıracak şeyler öğrendiğini ifade etmiştir. Daha sonra bu sihrin Allah'ın izni olmadıkça kimseye tesirinin olmayacağını, izni olması durumunda ise sihir yapan kişinin bu fiili kendisinden bilmesi durumunu; sihir yapanın imtihan ve küfür haline önem verilmemesi şeklinde açıklar. İnsanların kendilerine zarar veren sihrin bir imtihan ve bela olduğunu görmediklerini bundan dolayı perdelerin kalkmasına fayda vermeyen şeyleri öğrendiklerini ifade eder. Bu kişilerin ahirette nasiplerinin olmayacağını; bunun yerine fiillerin Hak'dan olduğunu bilmeleri ve

¹⁴⁴ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, I, 59.

tesiri Allah'tan başkasına nispet etmeyerek şirkten kurtulmaları durumunda Allah'ın nurlarına, kalbe ait hallere ve maârif-i ilahiyeye erişeceklerini belirtmiştir.¹⁴⁵

İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725), Harut ve Marut ile sihir ilmi hakkında ilgili ayetin yorumunda geniş bilgilere yer vermiştir. İşari olarak iki melekten muradın nazari ve ameli akıl olduğunu, “Zühre”¹⁴⁶ isimli kadının ise ilk yaratılışında temiz olan nefsi-nâtika olduğunu söylemiştir. Bursevî'ye göre bu akılların -yani meleklerin- nefsin peşinden gitmesi, ona -yani nefse- ahirette istidadına göre şeyler öğretmesidir. Nefsin, akılları günaha çekmesiyle onları tabî mizaç gereği kirli süfliyyete teşviktir. Nefis onlardan öğrendiğiyle semaya yükselerek Mele-i A'lâ'ya ulaşır. Nasihat ve insafı nedeniyle mukaddes varlıklara kavuşur.¹⁴⁷

İbn Acibe (ö.1224/1809) ise ilgili ayetin işari tefsir kısmında dünyanın çok aldatıcı bir sihirbaz olduğuna dikkat çekerek dünya sevgisinin ve çekiciliğinin kalpleri büyüleyeceğini ve Allah'ın huzurundan uzaklaştıracağını söylemiştir. “*Dünya'dan sakının; şüphesiz ki dünya, Harut ve Marut'tan daha fazla kalbi büyüleyicidir.*”¹⁴⁸ hadisini aktardıktan sonra dünya sevgisine ve hırsına kapılan kişinin karşılaşacağı kötü akıbetlere değinmiş bunun yerine Cenab-ı Hakk'a inanıp kendini O'ndan alıkoyabilecek şeylerden sakınan kişinin Allah'ın dostlarından olacağını belirtmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Abdürrezzak Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, trc. Arabacı İsmail Ankaravi ve Ali Rıza Doksanyedi, (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988), I, 46-47.

¹⁴⁶ Zühre ile alakalı kaynaklarda farklı rivayetler vardır. Her ne kadar sahih olmadığı belirtilmiş olsa da Zühre, Harut ve Marut'u doğru yoldan saptıran kişi olarak geçmektedir. Bu konuyla alakalı detaylı bilgi için bkz. İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, nşr. M. İbrâhim el-Bennâ vd., (Kahire: y.y, 1971), I, 198-200.

¹⁴⁷ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, I, 525.

¹⁴⁸ İbn Ebü'd-Dünya, *Kitabu zemmi'd-dünya*, 132 numaralı hadis, (Beyrut: Müessesetü'l-kutubi's-sekafiyye, 1993), 70.

¹⁴⁹ Ahmed İbn Acibe el-Hasenî, *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Ruslan, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-amme li'l-kitab, 1999), I, 146.

3.1.4.2. Davaya Hakemlik Etmesi ve Rüzgarın, Şeytan ve Cinlerin Emrine Tahsis Edilmesi

Dâvûd ile Süleyman'ı da hatırla. Hani onlar, bir grup insana ait koyun sürüsünün geceleyin girip ürünlerini telef ettiği bir ekin tarlası hakkında hüküm veriyorlardı. Biz de onların verdikleri hükme şahit idik. Biz, söz konusu dâvada en isabetli hükmü Süleyman'a bildirdik. Zâten biz, her birine hüküm ve ilim vermiştik. Dağları ve kuşları Dâvûd'un emrine râm ettik; onunla beraber Allah'ı tesbih ediyorlardı. Gerçekten biz, dilediğimiz her şeyi yapma kudretine sa-hi-biz.¹⁵⁰

Sülemî (ö.412/1021), Allah'ın hüküm verme konusunu Süleyman peygambere bildirilmesini Cüneyt el-Bağdâdî'nin özüyle açıklar. Ona göre Allah Teala Hz. Süleyman'a ilimden bir mesele öğretti ve bunu ona verdiği nimet olarak belirtti. Fakat vermiş olduğu hükümdarlık nimetini özel olarak belirtmedi ve şöyle buyurdu: *"Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut"*¹⁵¹. Hatta üç yerde hükümdarlığın ilme nazaran değersiz oluşunu Hz. Süleyman'a gösterdi. Birincisi, kimsenin erişemeyeceği saltanatı istediğinde ve eriştiğinde Hz. Süleyman'ın kürsüsüne bırakılan ceset meselesidir. İkincisi, "Rüzgârı onun emrine verdik" ayetiyle Hz. Süleyman'ın mülkünün rüzgâr gibi gelip geçici olduğu; Melik olan Allah'ın mülkünün ise daimî olduğu hususudur. Üçüncüsü ise, kendisine kitaptan ilim verilen Asaf'ın, göz açıp kapayıncaya kadar Belkıs'ın tahtını getirmesiyle Hz. Süleyman'a *"Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut"* denilmesidir.¹⁵²

Kuşeyrî (ö.465/1072), Hz. Davud ve Hz. Süleyman arasında derece açısından fark olduğunu fakat Allah'ın onları peygamberlik hükmünde ortak kıldığını belirtmiştir. İkinin verdiği kararın dinin tâlî meselesinde farklı olması hasebiyle müctehidler tarafından onaylanabilir olduğunu ifade etmiştir. Ayetin devamı için de dağların ve kuşların, Allah'ı zikretmede yardım etmeleri adına Davud (a.s.)'in emrine verildiğine

¹⁵⁰ Enbiya, 21/78-79.

¹⁵¹ Sâd, 38/39.

¹⁵² Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, thk. Seyyid Umrân, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîye, 2001), II, 9.

dikkat çekerek; Davud (a.s.)'ın tesbih ederek geçtiği esnada dağların ona cevap vererek tesbih ettiği ve tövbe ederken kuşların kendisine yardım ettiği rivayetini aktarmaktadır.¹⁵³

Baklı'ye (ö.606/1209) göre Cenab-ı Hakk'ın birine bir fazilet bahşetmesi O'nun fazlındandır. Küçüklük, büyüklük, yaşılık, kesp veya ilim sebebiyle değildir. Hz. Süleyman'a isabetli hüküm verme kabiliyeti de böyledir.¹⁵⁴

Kâşânî (ö.736/1335), Hz. Davud'u sır makamında olan akl-ı nazari, Hz. Süleyman'ı ise sadr makamında akl-ı amelî olarak ele almış ve verdikleri hüküm farklılığını bunun üzerinden açıklamıştır. “Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık” kısmını ise hükümde hak olan yönün Hz. Süleyman'a kavratıldığı şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca kemâlî tahsilin fiili olarak ortaya çıkması hususunda; şer'i ve pratik bilgiye uygun olarak takva ve riyazetle amelin, nazari bilgi ve fikirden, zevk ve keşiften daha açık olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵

Bursevî (ö.1137/1725), “Biz de hükümlerine şahit olmuştuk” kısmını *Te'vilâtü'n-Necmiyye* 'de¹⁵⁶ yer alan bilgiyi aktararak açıklamıştır. Eserde yer alan bilgi şu şekildedir; işâret edilmektedir ki Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman hüküm verdikleri esnada yanlarında biz de vardık. Onlar yalnızca bizim irşâdımız ile hüküm verdiler. Her ikisi de hükmünde hatâ etmedi. Fakat vermiş oldukları farklı hükümleriyle ictihad binasını tahkîm etmek maksadıyla müctehidlere izzet ve ikram olmasını istedik. Böylelikle ictihadî meselelerde Hz. Dâvud ve Hz. Süleyman (a.s.)'a tâbi olsunlar.

Hz. Süleyman'ın bu konuda hüküm verdiğinde çocuk yaşlarda olduğunu belirten Bursevî, ayrıca *Te'vilâtü'n-Necmiyye* 'den şu bilgileri aktarır; âyette, bâzı

¹⁵³ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, II, 298.

¹⁵⁴ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklı, *Tefsîru Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), II, 519.

¹⁵⁵ Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, II, 295.

¹⁵⁶ Necmeddin Dâye er-Râzî, *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye*, thk.Ahmed Ferid Mizyâdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009).

müctehidler arasında derece farklılığı olduğuna delâlet vardır. İlimde, yaş vb. şeylere itibar edilmez. İlimde itibar edilecek şey manalara ve sırlara hakim olmaktır. Çünkü, Hz. Dâvud, Hz. Süleyman'ın babası -büyüğü- olmasına rağmen konuyu hakkıyla anlayan ve isâbetli hüküm veren Hz. Süleyman olmuştur.

Bursevî Dâvud ve Süleyman peygamberlere verilen hükmün şer'i hüküm olduğunu belirtmiştir.

Allah'ı zikretmesi için dağların ve kuşların Hz. Dâvud'un emrine amade kılınmasını yine *Te'vilâtü'n-Necmiyye*'deki açıklamaya yer verir; âyette işâret etmektedir ki Allah'ı zikreden bütün âzâları o zikrin nûru ile nurlanır. Belki de o zikrin nûru bütün varlıklara tesir eder de onlar da zikir ile konuşurlar. Nitekim çakıl taşları Efendimiz (s.a.v)'in ellerinde Allah'ı tesbih etmiştir.¹⁵⁷

İbn Acibe (ö.1224/1809), ayette geçen “*Biz hüküm vermeyi Süleyman'a kavratmıştık. Zaten her birine hükümranlık ve ilim vermiştik*” kısmını Vertecübî'nin¹⁵⁸ yorumuna yer vererek açıklar. Vertecübî'ye göre Allah bu ayette kullarına bahşetmiş olduğu ihsanın, kula değil kendi fazlı ile alakalı olduğunu açıklamıştır. Esas idrak ve anlayışın Cenab-ı Hakk'ın kuluna hidayet nurunu bahşederek ve gaybî ilimlerin sırlarını açarak ona rubûbiyetin hükümlerini öğretmesidir. Allah'ın, lütfu ile Hz. Süleyman'a ilim öğretmesini; diğer vermiş olduğu dünyevî nimetlerinden daha hayırlı olduğunu söylemiştir. Ayette geçen *hükümü* rubûbiyeti tanımak; *ilmi* ise Allah'a yapılacak kulluğu bilmek olarak açıklamıştır. İbn Acibe, dağların Davud peygambere boyun eğdirilmesini ve Süleyman peygamberin emrine rüzgârın verilmesini onların kâinatın sahibiyle beraber oldukları için kâinat da onlarla oldu şeklinde yorumlamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XII, 549-550.

¹⁵⁸ İbn Acîbe, tefsirinde Baklî'nin adını ve eserini vermez, onun yerine “el-Vertecübî” adını kullanır. Eseri Türkçeye de tercüme etmiş olan Dilaver Selvi yaptığı araştırma ve karşılaştırma sonucunda el-Bahrü'l-Medîd'te “el-Vertecübî” nisbesiyle kendisinden alıntı yapılan şahsın Rûzbihan Baklî olduğunu tespit etmiştir. Ancak neden “el-Vertecübî” nisbesini kullandığına dâir elimizde bir veri yoktur. Detaylı bilgi için bkz. Selvi, “Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu”, 270.

¹⁵⁹ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, III, 484-485.

*“Süleyman'ın hizmetine de güçlü esen rüzgârı verdik. Rüzgâr, onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere eser giderdi. Biz her şeyi hakkıyla bileniz.”*¹⁶⁰

Kuşeyrî (ö.465/1072), Allah'ın Hz. Süleyman'a vermiş olduğu imkânların gelip geçen rüzgâr mesabesinde olduğunu ve bu imkânlardan geriye bir şey kalmayacağını işâret bağlamında belirtmiştir. Ardından konuyla alakalı olarak şu meseleyi aktarmıştır; bir gün Hz. Süleyman sahip olduğu imkânlara baktığı sırada üzerinde durduğu rüzgâr yaygısını eğmiş, Hz. Süleyman rüzgâra: “Doğrul!” deyince rüzgâr da ona: “Asıl sen doğrul!” demiştir. Yani senin yaygını eğmem, imkânlara bakmaktan dolayı kalbinle eğrilmen dolayısıyladır. Bundan dolayı sen doğrulduğun müddetçe ben de doğrulurum.¹⁶¹

Kâşânî (ö.736/1335), sadırda nefis arşına kurulmuş olan ameli akıl Süleyman'ına şiddetli esme gücüne sahip olduğu halde Allah'ın lütfu olarak Hz. Süleyman'ın emrine uyan, ahlak ve salih amel ile bereketli kılınmış, itaat ve adapla âdetlenmiş beden arzına esen rüzgârın verildiği şeklinde yorumlamıştır.¹⁶²

Bursevî (ö.1137/1725), Hz. Dâvud'a dağların ve kuşların musahhar kılınmasıyla Hz. Süleyman'a rüzgârın boyun eğdirilmesi arasında fark olduğunu söylemiştir. Ona göre rüzgârın ve diğer eşyaların Hz. Süleyman'a boyun eğmesi, onun hükümdarlığı altında mağlup olmasıyla; dağların ve kuşların Hz. Dâvud'a boyun eğmesi ise Cenab-ı Hakk'a kullukta ona tabi olma yoluyladır.¹⁶³

İbn Acibe (ö.1224/1809), ilgili ayeti şu ifadelerle açıklamıştır; *“Sen kâinatın sahibini müşahede etmezsen, varlıkla beraber olursun; kâinatın sahibini müşahede ettiğinde ise kâinat seninle olur.”*¹⁶⁴

*“Bir de şeytanlardan, Süleyman için dalgıçlık eden ve daha bundan başka işler yapanları da onun emrine verdik. Hep onları zapt eden bizdik.”*¹⁶⁵

¹⁶⁰ Enbiya, 21/81.

¹⁶¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, II, 299.

¹⁶² Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, II, 296.

¹⁶³ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XII, 561-563.

¹⁶⁴ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, III, 485.

Kuşeyrî (ö.465/1072), bunun sadece kısa bir zaman sürdüğünü belirttikten sonra Hz. Süleyman'ın vefatıyla alakalı ölüm meleğiyle arasında geçen konuşmaya yer vermiş, Hz. Süleyman'ın yaslanmış olduğu asanın ağaç kurdu tarafından yenildikten sonra şeytanların onun ölümünü anladığına değinmiştir.¹⁶⁶

Kâşânî (ö.736/1335), vehim ve tahayyül şeytanlarının, kötü düşüncelerin yer aldığı cismani denizlere dalıp manalı inciler çıkarılmasıyla Hz. Süleyman'ın emrine verildiğini söylemiş; o şeytanların batıl ve yalan şeyleri süslü gösterme, yalana ve hataya düşürme gibi özelliklerin Allah tarafından zapt edildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁷

Bursevî (ö.1137/1725), *Te'vilâtü'n-Necmiyye*'deki şu işârî yorumu aktarmıştır; kişi peygamber ve Allah dostlarından olan ricalin manevî derecesine gelince, Cenab-ı Hakk ona, makamına göre bazı süfli ve ulvi varlıkları musahhar kılar. Hz. Süleyman'a süflî varlık olan rüzgâr, cin, şeytan, kuşlar, çeşitli hayvanlar, bazı maden kaynakları ve amade kılındı. Namazını vaktince kılabilmesi için ulvî varlıklar arasında olan güneş geri dönmüştü.¹⁶⁸

3.1.4.3. İlim Verilmesi

*"Andolsun! Biz Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar, "Hamd, bizi mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur" dediler."*¹⁶⁹

Sülemî (ö.412/1021), verilen bu ilmin nefsin ve Allah'ı bilme ilmi (marifetullah) olduğunu söylemiştir. Ayrıca Cüneyt el-Bağdâdî'nin görüşüne de yer vermiştir. Ona göre onlara ilim olarak "Bismillahirrahmanirrahim" öğretilmiştir. Hz. Süleyman babasından bunu miras olarak almış, mektuplarının başına da bunu yazmıştır. Başında besmele yazmasından dolayı Belkıs *"Bu çok önemli bir mektuptur"* demiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Enbiya, 21/82.

¹⁶⁶ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, II, 299-300.

¹⁶⁷ Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, II, 296.

¹⁶⁸ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XII, 564.

¹⁶⁹ Neml, 27/15.

¹⁷⁰ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 86.

Kuşeyrî (ö.465/1072), Davud ve Süleyman peygamberlere bahşedilen ilmin dini ilimler olduğuna dair şüphe bulunmadığına değinmiştir. Bunun yanı sıra şu ihtimallerin de olduğunu ayrıca belirtmiştir:

-Allah, bu iki peygamberi o ilme dair burhan getirmeye ve şüpheyeye konu olan akıl yürütmeye doğruluğunu kanıtlamaya muhtaç olmaktan çıkarmıştır.

-Bu iki peygamberin, ümmetlerinin halleriyle ilgili bilgileri, onların gizledikleri şeylere muttali olmak şeklinde olmuştur. Böylelikle bunları anlatmaları ikisi için de mucize olmuştur.

-Bu ilim, kuşdildir.

-Her ikisinin Allah'a dair ilimleri, kendilerine fazla izah yoluyla verilmiştir.

Daha sonra Kuşeyrî bu ayette, ilimin üstünlüğüne değinmiş ve bu iki peygamberin buna karşılık olarak Allah'a çokça şükrettiğini belirtmiştir.¹⁷¹

Baklî'ye (ö.606/1209) göre Hz. Davud ve Hz. Süleyman'a "Beyan" ve "I'yan" olmak üzere iki adet ilim verilmiştir. Ona beyan ilmi şariat vasıtasıyla elde edilirken, i'yan ilmi gaybî keşiflerle elde edilmektedir. Beyan ilmi umum tarafından bilinirken i'yan ilmi ise havas tarafından bilinir. I'yan ilmi, Hak'tan ehli için sadır olur. Bundan dolayı onu ancak nebiler ve veliler müşahade edebilir. Bu ilim ledünnî bir ilimdir. Ledünnî ilim ise meçhul olan şeylerin hakikatlerini bilmektir. Buna Hz. Musa ve Hızır (a.s) arasında geçen hususlar örnek olarak verilebilir. Bu ilmin; maârif ilimleri, esmâ ilimleri ve zât ilmi olmak üzere üç mertebesi vardır.¹⁷²

Kâşânî (ö.736/1335), Davud-ı ruh ve Süleyman-ı kalbe verilen ilimle beraber Rabbanî sıfatlar ile sıfatlanmış olduklarından "*Hamd, bizi mü'min kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a mahsustur*" diye dua ettiklerini söylemiştir.¹⁷³

Bursevî (ö.1137/1725), ayette ruh Davud'una ve kalp Süleyman'ına işâret olduğunu belirtmektedir. Bursevî'ye göre onlara verilen ilim, rabbânî ilham ve Âdem peygambere öğretilmiş olan esmânın ilmidir. Şükürleri ise, Allah'ın kendilerine

¹⁷¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, II, 412-413.

¹⁷² Baklî, *Arâisü'l-Beyân*, III, 60.

¹⁷³ Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, II, 354.

kulluk adına kullanılan âzâ ve organlardan üstün kılınmasındandır. Çünkü uzuvların görevi amellerle kulluk, kalb ve ruhun vazifesi ise ilim ve ma'rifettir.¹⁷⁴

İbn Acibe (ö.1224/1809), ilimlerin en şereflişinin ve en yücesinin marifetullah ilmi olduğunu belirtmiştir. Ona göre marifetullah ilmine ulaşmak ancak kâmil bir müşşidin terbiyesiyle mümkündür. Bu ilme sahip olan kişi diğer ilimlerden kendini müstağni kılar.¹⁷⁵

3.1.4.4. Hz. Davud'a Varis Olması ve Kuş Dilinin Öğretilmesi

*"Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ve "Ey insanlar, bize kuşdili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütüftür" dedi."*¹⁷⁶

Sülemî'ye (ö.412/1021) göre Hz. Süleyman babasından ilmi ve Allah'a sıdk ile iltica etmeyi miras olarak almıştır. Kuş dilinin öğretilmesini ise şu şekilde açıklamıştır; kişi Rabbine sadık olduğu müddetçe kainattaki her şeyi anlama kabiliyeti verilir. Bundan dolayı Davud ve Süleyman peygamberlere kuşların dili de öğretilmiştir.¹⁷⁷

Kuşeyrî (ö.465/1072), Süleyman (a.s)'ın Davud (a.s)'a hem peygamberlikte hem de yerine geçmede varis olduğunu belirtmiştir. Kuşdilinin öğretilmesini ise Hz. Süleyman'ın peygamberliğinin mucizesi olarak değerlendirmiştir. Basiret sahibi olan ve kalbî olarak huzuru Allah ile bulan kişinin her şeyi Allah ile ve Allah'tan bildiğini ifade etmiş; Hz. Süleyman'ın kuşdilinin öğretildiğini söylemesini bu bağlamda ele almıştır. Ayrıca kalbî huzuru Allah ile bulan kişiye keşif verildiğine, bu keşifle kişinin her şeyde Allah'ı tanıtan sesler işittiğine değinmiştir.¹⁷⁸

Baklî (ö.606/1209), Hz. Davud'da bulunan aşk, muhabbet, şevk ve hususi sırların ilimlerine Hz. Süleyman'ın mirasçı olduğunu söylemiştir. Kuşların dilinin öğretilmesini insanlara duyurulması hususunu *"Rabbinin her türlü nimetini şükürle*

¹⁷⁴ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XIV, 204-208.

¹⁷⁵ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, IV, 182.

¹⁷⁶ Neml, 27/16.

¹⁷⁷ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 86.

¹⁷⁸ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, II, 413.

an ve anlat!”¹⁷⁹ ayetiyle bağdaştırarak açıklamıştır. Ona göre kendilerine verilen nimetin duyurulması müminlerin inkarcılara karşı delillerini arttırmak için caizdir.¹⁸⁰

Kâşânî (ö.736/1335), Hz. Süleyman’ın babasının mülküne siyasetle, nübüvvetine ise hidayetle mirasçı olduğunu belirtmiş, kuş dilinin öğretilmesini ruhani kuvvetlerin dili şeklinde yorumlamış ve külli ve cüz’i olarak idrak edilen her şeyden verildiğini söylemiştir.¹⁸¹

Bursevî (ö.1137/1725), ayette geçen miras kelimesinin mecazi anlam ifade ettiğini belirterek peygamberlerin ancak nefsanî kemâlâtı miras bırakacağını söylemiştir. Bursevî’ye göre sâdik mürid istidat kazandıktan sonra hakikat ilimlerini şeyhinden miras olarak alır ve bu hakikatler müridin makâmâtı olur. Ayrıca Bursevî *Te’vilâtü’n-Necmiyye*’de yer alan şu işârî yoruma da yer vermiştir; kalp Süleyman’ı ruh Dâvud’una varis olmuştur. Çünkü Cenab-ı Hakk’tan sâdir olan her şey ruha geçer. Ruhun latifliğinin kemali dolayısıyla kalbe intikal eder. Kalp ise onu safâsı ile kabul, keşifleriyle muhafaza eder. Bundan mütevellit kalp ruhtan daha şerefli görülmüştür. Bu sebeple Süleyman peygamber babasından daha isabetli karar verirdi.

Ayette geçen kuşları ise Bursevî bedende konuşan ruhlar şeklinde yorumlamıştır. Ona göre kuşların konuşması nurların diliyle remzleri ve sırları telaffuz etmesidir. Onların seslerini ise ancak akli ve kalbi uyanık sadık firaset sahibi kişiler işitebilir.¹⁸²

İbn Acibe (ö.1224/1809), ayetteki kuşların dilinin bilmesi ifadesini Rûzbihân Baklî’nin yorumuna yer vererek açıklar. Baklî, kuşların ve hayvanların seslerinin yanı sıra kainattaki her oluşun Allah’ın birer hitabı olduğunu söylemektedir. Herkes bu hitabı kendi hal ve makamına göre anlar. İbn Acibe de Baklî’nin bu görüşünü tasvip etmiş ve bunun lafızlar, onlarla ünsiyet, kendilerine bildirilmesi gibi farklı şekillerde gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.¹⁸³

¹⁷⁹ Duhâ, 93/11

¹⁸⁰ Baklî, *Arâisü’l-Beyân*, III, 61.

¹⁸¹ Kâşânî, *Te’vilât-ı Kâşâniyye*, II, 354.

¹⁸² Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, XIV, 208.

¹⁸³ İbn Acibe, *el-Bahru’l-medîd*, IV, 183.

3.1.4.5. Karınca ile Muhaveresi

*Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandı. Hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı. Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler' dedi. Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile gülerek dedi ki: 'Ey Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!'*¹⁸⁴

Tüsterî (ö.200/815), Hz. Süleyman'ın "Ey Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et" duasını kulun, efendisi ile arasındaki ilişkisine örnek göstererek; kulun efendisinin emri dışında konuşmaması, saldırmaması, yürümemesi, yememesi, uyumaması ve tefekkür etmemesi gerektiğini söylemiş ve bu tavrın kulların, efendilerine karşı en iyi şükür olduğunu belirtmiştir. "Beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!" duasını ise "Beni dostlarına hizmet etmekle rızıklandır. Her ne kadar onların makamlarına ulaşam(a)sam da onlardan olayım" şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁵

Sülemî (ö.412/1021), Cüneyt el-Bağdâdî'den bir rivayet aktararak ayeti açıklar. Ona göre Hz. Süleyman karıncaların önderine şöyle demiştir: "Neden diğer karıncalara yuvalarına girmelerini emrettin yoksa onlara zulmedeceğimden mi korktun?" karınca: "Hayır. Olur da senin mülkünü görüp onunla meşgul olmak isterler, bu yüzden Allah'a hakkıyla itaat etmemelerinden korktum" diye cevap verir.¹⁸⁶

Kuşeyrî (ö.465/1072), Hz. Süleyman ile karınca arasında geçen diyalogu üç rivayete yer vererek aktarmıştır. İlk rivayete göre Hz. Süleyman karıncaların reisini yanına getirterek ona kendisinin günahsız olduğunu bundan dolayı askerlerinin onları ezmesine izin vermeyeceğini söyler, o da bunu bilmediğini bildirir. Kuşeyrî, karıncanın Hz. Süleyman'ın günahsız olduğunu bilmesinin zorunlu olmadığını; şayet

¹⁸⁴ Neml, 27/17-19.

¹⁸⁵ Tüsterî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 212.

¹⁸⁶ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 87.

karıncanın, “Belki de bu size mübah kılınmıştır” demesi halinde bunun caiz olacağını söyler.

İkinci rivayete göre karıncanın Hz. Süleyman’a; “Ben, kavmimi dünyaya karşı mesafeli durmaya yönlendiriyorum. Sizi görmeleri halinde dünyaya karşı meyletmelerinden korktum. Bu nedenle, zühdî davranışlarına hanel gelmemesi, kafalarının karışmaması için yuvalarına girmelerini emrettim” demiştir. Kuşeyrî bu rivayetin doğru olması durumunda büyüklerin, beraberindeki kişileri yönetmelerine dair delilin olduğunu söyler. Ayrıca ayette ise gerçekleşmesinden korkulan bir hadiseden sakınmanın güzelliğine ve bunun, nefsin adetin ve fitratlarında mevcut olan temyiz gereği olduğuna delil bulunduğunu ifade eder.

Üçüncü rivayete göre ise karınca Hz. Süleyman’a, Allah’ın kerametten kendisine ne verdiğini sormuş, Hz. Süleyman ise rüzgârın verildiğini söylemiştir. Karınca da “Sen, bunun, sana verilen şeylerden elinde gelip geçen (kalıcı olmayan) rüzgârdan başka bir şeyin bulunmadığına işaret olduğunu bilmez misin?” diye sormuştur.

Hükümdarların nadiren tebessüm ettiklerini ifade ettikten sonra Hz. Süleyman’ın tebessüm etmesini bu hususa rıza gösterdiği ve onu güzel bulduğu şeklinde yorumlamıştır.

Hz. Süleyman’ın şükürünü, şükreden Allah’a olan şükürünün, sadece kendisine verdiği nimetlere mahsus değil bilakis hem özel hem de genel nimetlere karşılık şükretmesi gerektiği; duasında salih kul olma niyazını ise akıbetinin güzel olmasını dilemesi şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁷

Baklî (ö.606/1209), ayetteki duada yer alan “... *beni razı olacağın salih amellere sevk et...*” kısmını Allah ile görüşme şevki olarak yorumlamıştır. Salih kulları ise arifler olarak izah etmiş Hz. Süleyman’ın ariflerin sevgisine mazhar olma isteğinde bulunduğunu söylemiştir.¹⁸⁸

Kâşânî (ö.736/1335), Hz. Süleyman’ın ordusunda yer alan cinleri, insanları ve kuşları çeşitli kuvvetler olarak yorumlar. Ona göre cinler kuva-yı vehmiyye ve hayaliyyeyi, insanlar kuva-yı zâhireyi, kuşlar ise kuva-yı ruhaniyyeyi temsil eder.

¹⁸⁷ Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârat*, II, 413-414.

¹⁸⁸ Baklî, *Arâisü’l-Beyân*, III, 63.

Ayetteki sevk olunma ifadesini Kâşânî, kötü huylardan vazgeçip ilim ve hikmet yolu üzerine sevk olunması; karıncaları ise mal toplamalarından dolayı hırs şeklinde yorumlar. Ona göre Hz. Süleyman ve ordusu hırs karıncalarının vadisine geldiğinde hırs karıncalarının reisi karıncalara “Kalp ve ruh kuvvetlerinin gelip sizi tarumar etmemesi için yuvalarınıza girin” şeklinde hitap etmiştir. Hz. Süleyman’ın karıncanın bu hitabı duyup üzerine tebessüm etmesini, fazilet ile alakalı hususların meydana geldiğinden dolayı sevindiği şeklinde; duasını ise nefsinin kendisine nispet ettiği işler ve sıfatlardan fena olup Hakk’ın fiil ve sıfatlarıyla sıfatlanmış olması hasebiyle şükürünü eda etmek şeklinde yorumlamıştır.¹⁸⁹

Bursevî (ö.1137/1725), Hz. Süleyman’ın duasında yer alan annenin cesede, babanın ise ruha işaret olduğunu belirtmiştir. Ruha ilahi feyz bahşederek, cesedi ise amelde kullanılıp çalıştırılarak Hz. Süleyman’a nimet verildiği ve bu iki hususla nimetin tamamlandığını söylemiştir. Bursevî ayrıca Hz. Süleyman’ın şükür ve iyiliğe devam edebilmek için dua ettiğini, duasını cennet talebiyle bitirdiğini ifade etmiştir. Ek olarak bu hususta şeriat, tarikat, hakikat ve marifet yönü bulunduğu değinmiştir.¹⁹⁰

İbn Acibe (ö.1224/1809), Hz. Süleyman’ın ordusunda birçok canlının olmasını şöyle açıklar; her kim Allah’a itaat eder, her türlü meselesinde O’na boyun eğerse Allah da kâinattaki varlığı ona karşı boyun eğdirir. Kim de Allah’tan yüz çevirirse her şey ondan yüz çevirir.¹⁹¹

3.1.4.6. Hüdühüd ve Getirdiği Haber

*Süleyman kuşlara göz atıp yokladı ve şöyle dedi: “Hüdühüd’ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı?” “Bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirmediğin kesinlikle onu ağır bir şekilde cezalandıracağım, ya da kafasını keseceğim.”*¹⁹²

Sülemî (ö.412/1021), Hz. Süleyman’ın apaçık bir delille gelmemesi durumunda Hüdühüd’e vereceği cezaya dair görüşlere yer vermiştir. Bu görüşlerden bazıları

¹⁸⁹ Kâşânî, *Te’vilât-ı Kâşâniyye*, II, 354-355.

¹⁹⁰ Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, XIV, 218-228.

¹⁹¹ İbn Acibe, *el-Bahru’l-medîd*, IV, 186.

¹⁹² Neml, 27/20-21.

şunlardır; Hüdühüd dostundan ayırarak cezalandırması, onu hem cinslerine muhtaç hale getirerek cezalandırılması, onu zıtlarıyla sohbet etmeye mecbur bırakarak cezalandırılmasıdır.¹⁹³

Kuşeyrî (ö.465/1072), Hz. Süleyman'ın Hüdühüd'ün yokluğunu fark etmesini ve mazeretini gösteren bir delille gelmemesi durumunu onun, ülkesini adil bir şekilde yönettiğine işaret olduğunu söylemiştir.¹⁹⁴

Bursevî'ye (ö.1137/1725) göre bir memleketin ya da hükümdarlığın korunması siyasetin ve adaletin kemaliyle mümkündür. Bundan dolayı suçluların ceza almasından vazgeçilmemeli, ilgili mesele araştırıldıktan sonra açık özü olanların özü kabul edilmelidir.¹⁹⁵

*Derken Hüdühüd çok beklemedi, çıkageldi ve (Süleyman'a) şöyle dedi: 'Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim.' 'Ben, onlara (Sebe halkına) hükümdarlık eden, kendisine her şeyden bolca verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm.' 'Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe taptıklarını gördüm. Şeytan onlara yaptıklarını süslü göstermiş ve böylece onları yoldan çıkarmış. Bu yüzden de onlar doğru yolu bulamıyorlar.' 'Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye (şeytan onları yoldan çıkarmış.)' Allah kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. Büyük Arş'ın Rabbidir.*¹⁹⁶

Sülemî'ye (ö.412/1021) göre ayette Allah'ın arşını izhar etmesi kudretini göstermek içindir. Yoksa zatının bir mekâmı olduğunu ifade etmek için değildir. Çünkü Allah'ın zatı kuşatılmaz ve künhüne vakıf olunamaz.¹⁹⁷

Kâşânî (ö.736/1335), Sebe'yi ceset şehri olarak yorumlamıştır. Ona göre Hüdühüd, Hz. Süleyman'a şöyle demiştir; "Sana Ceset ülkesinden his ile müşahede edilen açık

¹⁹³ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 88.

¹⁹⁴ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, II, 415.

¹⁹⁵ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XIV, 231-233.

¹⁹⁶ Neml, 27/22-26.

¹⁹⁷ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 89.

bir haber getirdim.” Ayrıca Sebe ülkesinin başındakini kadını hayvanî ruh, tahtını ise tabiat-ı bedeniyye olarak nitelendirmiştir.¹⁹⁸

Bursevî (ö.1137/1725), Hüdüh’ün Hz. Süleyman’a onun bilmediği bir şeyi haber etmesini Allah’ın kerem ve rahmetine işaret olduğunu söylemiştir. Ayrıca peygamberlik konusunda faydasız bir şeyin bilinmemesi, nebi ve resullerin peygamberliğine bir noksanlık getirmeyeceğini belirtmiştir.¹⁹⁹

İbn Acibe (ö.1224/1809), ilgili ayette geçen Hz. Süleyman’ı ârif, Hüdüh’ü nefis, Hüdüh’ün getirdiği haberi ise ledünnî ilim şeklinde yorumlamıştır. Baklî’ye göre her insanın Hüdüh’ü kendi nefsidir. Ârif zât nefisini aradığı sırada onu, Cenab-ı Hakk’tan uzak bir durumda gaflet vadisinde bulur. Bunun üzerine nefis apaçık bir delil getirinceye dek ona arzuladığı şeyleri yerine getirmeyeceğini ve ona şiddetli bir şekilde ceza vereceğini söyler. Nefis delil getirmeyince ârif onun hoşuna gitmeyen şeylerle onu manen boğazlar ve kötü hasletlerini kesip atar. Sonrasında bu nefis arınmış ve terbiye olunmuş bir şekilde çok zaman geçmeden rabbânî sırlar ve ledünnî ilimlerle sahibine geri döner. Terbiye sürecinden geçip mutmainne vasfına sahip olan nefis kula, Allah ilmiyle alakalı ayne’l-yakîn ve hakke’l-yakîn ilimlerden talim ettiği kesin haberler getirir. Sahibine manevî olarak kalpleri perdeli olan kişiler ile alakalı şöyle söyler; “Manen kalpleri perdeli olan insanları kendi hükümdarlığı altında toplayan bir kadın yani nefis-i emmâre gördüm. Bu nefsin kalplerde kurmuş olduğu büyükçe bir tahtı vardır. O taht, dünya sevgisine kapılma, gaflete düşme ve şehvete müptela olma tahtıdır. O taht ile nefis, kalbi perdeli olan insanlar üzerinde büyük bir hakimiyet oluşturmuştur. Ben, bu nefsi ve onun hakimiyeti altındakileri Allah’ın dışındaki şeylere taparken buldum. Onlar Allah’ı terk edip hevaları doğrultusunda hareket etmişler. Şeytan ise onlara bu yaptıklarını sevimli göstermiş ve onları Allah’a vasıl olmaktan alıkoymuş. Onlar bu durumdan kurtulmadıkları müddetçe ilahî huzura erişemezler. Ey insanlar! Beden ve kalplerinizle yalnızca Allah’a secde ediniz. Allah gizli ve aşikâr kalplerde her ne varsa bilir. Kişinin kalbinde yer alan ihlastan ve zâhirî

¹⁹⁸ Kâşânî, *Te’vilât-ı Kâşâniyye*, II, 356.

¹⁹⁹ Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, XIV, 233-241.

olarak görülen amel-i salihlerden haberdardır. Kulun ihlas ve salih amelleri yerine getirebilmesi Allah'ın onu seçmesiyledir.”²⁰⁰

“Süleyman, Hüdühüd'e şöyle dedi: ‘Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, göreceğiz.’ ‘Benim şu mektubumu götür onlara at, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak.’”²⁰¹

Kuşeyrî (ö.465/1072), ayette insanın, hükümdarların yanında her şeyi arz etmenin uygun olmadığına dair işaret olduğunu söylemiştir.²⁰²

Kâşânî'ye (ö.736/1335) göre Hz. Süleyman'ın göndermiş olduğu mektup şariat-ı ilâhîyedir. Böylelikle Hz. Süleyman onların şeriata boyun eğip eğmeyeceğini görmek istemiştir.²⁰³

Bursevî (ö.1137/1725), ayeti *Te'vilâtü'n-Necmiyye* 'de yer alan şu yorumla açıklar; Hüdühüd her ne kadar sureti ve manası zayıf olsa da getirdiği bilginin doğru olması, hükümdarına karşı samimi davranması ve hakkı gözetmesi sebebiyle Hz. Süleyman'ın elçisi oldu.²⁰⁴

İbn Acibe (ö.1224/1809), Hz. Süleyman'ı veli, doğrulanması gereken Hüdühüd'ün bilgisini velilik şeklinde yorumlamıştır. Ona göre Allah'ın seçmiş olduğu veli kulu nefesine şöyle söyler: “Velilik hususunda doğru olup olmadığını görmemiz için sendeki ilimle onlara git ve o ilimle onları uyar. İlminden onlara ver ve sonrasında geri çekil. Ardından onları sana nasıl tepki vereceklerini gözle. Şayet vaazından etkilenirse sen velilik hususunda samimisin. Çünkü Allah ilmine sahip velilerin sözleri insanları etkiler, kalpleri ve ruhları diriltir. Kim de veli değilse onun sözü kulaklara dahi girmez.”²⁰⁵

²⁰⁰ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, IV, 190-191.

²⁰¹ Neml, 27/27-28.

²⁰² Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, II, 417.

²⁰³ Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, II, 357.

²⁰⁴ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XIV, 241-245.

²⁰⁵ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, IV, 193.

3.1.4.7. Belkıs ile Münasebeti

*Sebe kraliçesi Belkıs dedi ki: 'Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup atıldı.' 'Mektup Süleyman'dan gelmiştir. O, 'Bismillahirrahmânirrahîm' diye başlamakta ve içinde 'Bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin' denilmektedir. Ey ileri gelenler! Durumum hakkında bana görüş bildirin. Sizler yanımda bulunmadıkça hiçbir işe kesin olarak karar vermem.'*²⁰⁶

Sülemî (ö.412/1021), ayette geçen “önemli mektup” neden önem arz ettiğini açıklamıştır. Ona göre Hz. Süleyman’ın mektubu mühürlenmiş ve zinetlerle süslenmiştir. Asıl kıymeti ise onun besmele ile başlamasıdır.²⁰⁷

Bursevî’ye (ö.1137/1725) göre kişi görüş belirtirken başına buyruk davranmamalı, hayatta karşılaştığı veya karşılaşacağı meselelerde istişare etmelidir. Hususen hükümdarların meseleleri istişare etmek için feraset ve basiret ehli kişilerden oluşan bir heyetin bulunması, onlara danışmadan karar almaması gerekmektedir.²⁰⁸

*Dediler ki: 'Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşçılarız. Emir senin. Ne emredeceğini düşün.'*²⁰⁹

Kuşeyrî’ye (ö.465/1072) göre onların böyle söylemesi edebîn gereğine uygun bir davranıştır.²¹⁰

*“(Kraliçe Belkıs) şöyle dedi: 'Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hale getirirler. İşte onlar böyle yaparlar.'”*²¹¹

Sülemî’ye (ö.412/1021) göre bu ayette müminin kalbine işaret vardır. Kalbe marifet girdiğinde, marifet kalpte bulunan tüm kuruntuları ve nefsi arzuları bertaraf eder.²¹²

²⁰⁶ Neml, 27/30-32.

²⁰⁷ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 89.

²⁰⁸ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XIV, 245-248.

²⁰⁹ Neml, 27/33.

²¹⁰ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, II, 418.

²¹¹ Neml, 27/34.

²¹² Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 89.

Kuşeyrî (ö.465/1072), memleketi kalp, kralı marifet, halkın ileri gelenlerini nefsin kötü hasletleri şeklinde yorumlamıştır. Ona göre kalbe gelen marifet kalpteki kötü huyları çıkartarak yerine kula saadet verecek haller ve vasıflar yerleştirir.²¹³

Bursevî (ö.1137/1725) ayette geçen hükümdarları rabbani sıfatlar hükümdarları şeklinde yorumlamıştır. Ona göre bu sıfatlar tecelli vasıtasıyla insan memleketine girdiklerinde, hayvani ve insani tabiatı ifsat ederek insan memleketini perişan ederler. İnsan memleketinin halkının önderleri olan nefs-i emmare ve sıfatlarını gelen tecellilerin kuvvetiyle alçalır, hor ve hakir kılınırlar.²¹⁴

İbn Acibe (ö.1224/1809), Sebe Melikesi Belkıs'ı kötülüklerden arınmış ve itminana ermiş nefis, mecliste bulunan ileri gelenleri manevî hisler ve nur ordusu şeklinde yorumlamıştır. İbn Acibe'ye göre Hüdhüd'teki ilimle arınan Belkıs, bünyesindeki manevî hisleri uyararak şöyle demiştir: “Kalbime kıymetli ve şerefli bir kitap atıldı (ilham olundu) ve muazzam bir ilim verildi. Bundan böyle bana karşı taşkınlık yapmaktan vaz geçin. Size neyi emredersem onu yerine getirin.” Bu hisler buna uyup nur ordusu haline gelindiğinde onlara bu sefer şöyle demiştir: “Ey şerefli topluluk! Ey kalbin ordusu! Bana yapmak istediğim bir meselede bana görüşlerinizi sunun. Kalbime tecelli eden meselelerde sizlerin doğru yöndeki şahitliğini almadan hüküm vermem.” Nur ordusu ise nefe şöyle karşılık vermiştir: “Bizler şedit ve kuvvetliyiz. Manevî olarak arındığın için karar senindir.” İtminana ermiş nefis ise: “Hükümdarlar (ilâhî varidatlar) bir şehre (kalbe) girdikleri zaman dışta bulunan tüm zinetleri harap ederler. Ona ağır gelen işler yaptırarak zâhirî görünüşüne zarar verirler. Daha önce kalpte bulunan izzetli şeyleri zelil ederler. İlâhî varidatlar kalbe bunları yapar.”²¹⁵

Ben onlara bir hediye gönderip elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım. (Elçilerin sözcüsü) Süleyman'ın huzuruna gelince, Süleyman ona şöyle dedi: “Siz beni mal ile desteklemek (ve böylece etkilemek) mi istiyorsunuz? Oysa Allah'ın bana verdiği size verdiği daha hayırlıdır. Fakat hediyenizle ancak siz sevinirsiniz. Sen onlara dön. Andolsun, biz

²¹³ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârat*, II, 418.

²¹⁴ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XIV, 250-251.

²¹⁵ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, IV, 193-194.

*onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları oradan aşağılanmış ve küçük düşürülmüş olarak çıkarırız.”*²¹⁶

Kâşânî (ö.736/1335), Allah'ın Hz. Süleyman'a verdiği şeylerin yakîn bilgisi, kudsi hakikatler, akli lezzetler ve nurî müşahedeler olduğunu söylemiştir.²¹⁷

Bursevî (ö.1137/1725), ayeti *Te'vilâtü'n-Necmiyye*'de yer alan şu yorumla açıklar; kişinin kalbi hediyelere karşı meyillidir. Fakat din ehli dünyevi bir mesele ile uhrevi bir mesele arasında kaldığında, fânî olan dünya yerine bâkî olan uhrevîyi tercih eder. Nitekim Hz. Süleyman da böyle bir tutum sergilemiştir.²¹⁸

İbn Acibe (ö.1224/1809), Hz. Süleyman'ı mürîd, hükümdarlığını marifet, Belkıs'ı nefis, gelen elçiyi ilâhî varidat şeklinde yorumlamıştır. Ona göre mürîd Allah'a yöneldiğinde nefis ve ordusu da ona yönelir. Bu nefis ordusu ise şehvet, dünya sevgisi, itibar kaygısı, riyaset ve geçici hazlardır. Nefis, mürîdi önce mal ve makam ile dener. Mürîdin doğru yolda ilerleme azmi güçlüyse bunlara aldırış etmez ve nefse şöyle söyler: “Beni dünyevi eşya ve değersiz bir makamla kandırmaya mı çalışıyorsun? Cenab-ı Hakk'ın bana ihsan etmiş olduğu marifet ve kendisiyle beraber olmanın zenginliği size vermiş olduğundan çok daha hayırlıdır.” Daha sonra mürîd, kendisine bunu getiren ilâhî varidata şöyle söyler: “Nefsin ordularına şunu ilet: ‘Onlara nurlardan oluşan öyle bir orduyla geliriz ki bize karşı koyamazlar. Bu ordularla onları, zelil bir durumda bırakarak kalpten söküp atarız.’”²¹⁹

Süleyman, “Ey ileri gelenler! Onlar bana teslim olmadan önce hanginiz bana onun (kraliçenin) tahtını getirebilir?” Cinlerden bir ifrit, “Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm ve şüphesiz ben, buna güç yetirecek güvenilir biriyim” dedi. Kitaptan bilgisi olan biri, “Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm” dedi. Süleyman tahtı yanında yerleşmiş halde görünce şöyle dedi: “Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir

²¹⁶ Neml, 27/35-37.

²¹⁷ Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, II, 358.

²¹⁸ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XIV, 251-259.

²¹⁹ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, IV, 196.

lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir.” Süleyman, “Tahtını tanınmaz hale getirin. Bakalım tanıyacak mı, yoksa tanımayacaklardan mı olacak?” dedi. Belkıs gelince, “Senin tahtın böyle mi?” denildi. O da, “Sanki o! Fakat zaten daha önce bize bilgi verilmişti ve biz teslimiyet göstermiştik” dedi.” Daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler ona engel olmuştu. Çünkü o inkâr eden bir kavimden idi. Ona “köşke gir” denildi. Köşkü görünce onu(zeminini) derin bir su sandı ve eteklerini topladı. Süleyman ona “Bu, (zemini) billurdan döşenmiş bir köşktür” dedi. Belkıs, “Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmiştim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum” dedi.²²⁰

Sülemî'ye (ö.412/1021) göre kendisine kitaptan ilim verilen kişi Asaf'tır. Ona göre Asaf aynu'l cem'e baktı ve cem'u'l-cem' hakikati hakkında konuşmaya başladı ve şöyle dedi: “Allah'ın yardımı ve inayetiyle tahtı ben sana göz açıp kapayıncaya kadar getiririm.” Tahtı yanında gördükten sonra bunu Allah'ın bir lütfu olarak gören Hz. Süleyman'ın tutumunu ise Allah'ın en güzel hal üzerinde bulunan kulların tutumu şeklinde yorumlamıştır. Bu ise Cenab-ı Hakk'ın fazlını daima üzerinde görmek ve ona şükretmektir.²²¹

Kuşeyrî (ö.465/1072), ifritin tahtı getirme eylemini kendine hasrettiği için Hz. Süleyman'ın buna ilgi göstermediğini söylemiştir. Kitaptan kendisine ilim verilen kişinin Asaf olduğunu belirten Kuşeyrî, tahtın bu kadar kısa sürede getirilmiş olmasını iki türlü meydana gelebileceğini ifade etmiştir. Ona göre ya Allah, taht ile Hz. Süleyman'ın bulunduğu yer arasındaki mesafeyi yakınlaştırmış ya da taht önce yok edilmiş hemen ardından o mecliste var edilmiştir. Bu ihtimallerden hangisi olursa olsun kitaptan kendisine ilim verilen kişi Allah'a dua etmiş ve taht Allah'ın izniyle oraya getirilmiştir. Ayrıca Kuşeyrî, Hz. Süleyman'ın şükrüne, şükrün hakikatine dikkat çekmiş ve şükrün avamın ve havasın şükrü şeklinde iki kısım olduğuna değinmiştir. Avamın şükrünü, artışı görmeye karşılık olan yapılan şükür

²²⁰ Neml, 27/38-44.

²²¹ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 90-91.

olarak; havasın şükürünü ise artış isteğinden arınmış ve karşılık elde etme arayışına bulaşmamış olan şükür olarak tanımlamıştır.²²²

Kâşânî'ye (ö.736/1335) göre ifrit “*Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm*” sözyle aslında kalp Süleyman’ına “Sen sadır makamından sır makamına terakki etmeden onu sana getiririm” demek istemiştir. Ayrıca Kâşânî, kitaptan kendisine ilim verilen kişiye bahşedilen ilmin, levh-i mahfuzda yer alan bir ilim olduğunu ve bu kişide şariat ve hakikat ilimlerinin bulunduğunu söylemiştir. Kâşânî, ayetteki köşkü sadır makamı olarak yorumlamış, Belkıs’ın sarayını vahdet denizine benzettiğini söylemiştir. Ayrıca ayet açıklamasının sonunda kıssada yer bazı unsurları açıklamıştır. Ona göre kitaptan kendisine ilim verilen kişi akl-i fa’alîdir. Tahtın Hz. Süleyman’ın huzuruna getirilmesi yok edilip yeniden var edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.²²³

Bursevî (ö.1137/1725), 38. ayeti *Te’vilâtü’n-Necmiyye*’de yer alan şu yorumla açıklar; Hz. Süleyman kendi ümmetinden kimin keramet ehli olduğunu bildiği halde o kişileri ortaya çıkarmak istediği için bu soruyu kavminin ileri gelenlerine sormuştur. Bursevî, tahtın Hz. Süleyman’ın huzuruna getirilmesinin var etme ve yok etme meselesi olduğunu, bunu çok az insanın anladığını ve meselenin akıl dairesinde olmadığını söylemiştir. Ayrıca Bursevî’ye göre kişinin kalbi muhabetullah ile dolu olmalıdır. Kalpte masivanın muhabbetinin ağır basması kişiyi sağır ve kör etmektedir.²²⁴

İbn Acibe (ö.1224/1809), Hz. Süleyman’ı mürşid-i kâmil, Hz. Süleyman’ın meclisinin ileri gelenlerini mürîdler, Belkıs’ın tahtını dünya, köşkü ilâhi huzur, Belkıs’ın Hz. Süleyman’ın köşküne girdikten sonraki durumunu itminana ermiş nefis olarak yorumlar. Ona göre, nefsin tahtı dünyadır. Dünyayı seven ve ehl-i dünyaya güvenen kişi nefsin tahtına oturtur ve onu her şeyde tasarruf hakkını eline alan bir sultan yapmış olur. Dünya sevgisine meyilemeyen ve ehl-i dünyadan gönlünü çeken kişi ise nefsin tahtını yıkar ve onu kendi emri altına aldığı bir köle yapmış olur.

²²² Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârat*, II, 419-420.

²²³ Kâşânî, *Te’vilât-ı Kâşâniyye*, II, 360-362.

²²⁴ Bursevî, *Ruhu’l-Beyân*, XIV,261-276

Allah tarafından manevî terbiye için ehil kılınan kişi (Hz. Süleyman) müridlere şu soruyu yöneltir: “Aranızdan nefsin tahtını bana kim getirebilir?” Müridlerden bazıları tahtı bir süre sonra, bazıları ise hakkı talepteki sadakat, azim ve manevî güç nispetinde tahtı göz açıp kapama diliminde getirir. Nefisten sıyrılıp, nefsin tahtını getiren kişi Allah’ın kitaptan kendisine ilim bahşettiği kişidir. Müridin nefsinden sıyrılma sürecinde azar azar ve belli bir seyir içerisinde terk etmesi manevî terbiye metodunun yöntemlerindedir.

Müridlerinin nefsin arzu ve isteklerinden sıyrılıp, onun tahtını yıkarak Allah’a yöneldiklerini gören müşid şöyle söyler: “Bu Allah’ın ihsanıdır. Bunların hidayet bulmasına beni vesile kıldı. Bunu ise şükredenlerden olup olmayacağını denemek için yaptı. Şükrü eda eden kişi kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse Allah’ın kimseye ihtiyacı yoktur. O ganidir ve çokça ikram edendir.” Daha sonra müşid müridlerine şöyle seslenir: “Nefsin tahtını tanınmaz bir hale getirin. Onu öyle bir hale getirin ki üzerine hakimiyet kurmuş olduğu dünya ona çirkin görünsün. Çünkü o dünyevi şeylere aşıktı. Şu an ise Cenab-ı Hakk’a vasil olması sebebiyle dünyaya itibar etmemekte ve ona kızmaktadır. Bakalım nefis, dünyaya tekrar meyledecek mi meyletmeyecek mi? Dünyaya meylederse Allah’a vasil olmadığı; meyletmezse Allah ile beraber huzur halinde olduğu anlaşılır.”

Nefsin halini sınamak için ona “Senin tahtın böyle miydi?” diye soruldu. İtminana ermiş nefis ise “Sanki o. Fakat bize marifetullah ilmi verildi. Biz Allah’ın iradesine teslim olduk. Artık dünyaya geri dönmeyiz” diye cevap verdi.

Nefis dünya sevgisinden yüz çevirdiğinde ona “İlâhî huzura gir” denilir. İtminana ermiş nefis ilâhî huzura girdiği vakit, vahdet denizinin ilâhî tecellileri vasıtasıyla menbaini görüp dehşete kapılır. İçine girenin boğulacağı dalgalı bir deniz zanneder. Müşid ona şöyle söyler: “Korkma! Denize girmekten de çekinme. Bu deniz eksikliklerden ve afetlerden müstağni, nurla bitişik olan denizdir. Bu denizin ne başı ne de sonu vardır. O her şeyi kuşatmış bir denizdir.” Daha sonra huzuru Allah’ta bulan nefis şu itirafı yapar: “Heva ve hevesimi tanımadan önce onlarla meşgul olarak kendime zulmettim. Rabbimi tanıyınca masivadan el çektim ve O’na teslim oldum”²²⁵

²²⁵ İbn Acibe, *el-Bahru’l-medîd*, IV, 199-200.

3.1.4.8. Emrine Tahsis Edilen Bazı Nimetler ve Vefatı

*Süleyman'ın emrine de, sabah esişi bir ay, akşam esişi de bir ay(lık yol) olan rüzgârı verdik. Erimiş bakır ocağını da ona sel gibi akıttık. Cinlerden de Rabbinin izniyle onun önünde çalışanlar vardı. İçlerinden kim bizim emrimizden çıkarsa ona alevli ateş azabını tattırırız.*²²⁶

Kâşânî (ö.736/1335), ayetteki rüzgârı nefis hevası olarak yorumlamıştır. Ona göre Ruh nurunun doğmasıyla kalp ışıklarının aydınlatıcı sabahında ve gündüz vaktinde rüzgârın esmesi; ahlak, faziletler, Allah'a itaat ve ibadet etme ve ahiret saadeti kazanmaya bağlı salih amellere doğru bir tavır seyridir. Ruh nurunun nefsi sıfatlarda batışıyla gündüz ışıklarının kaybolduğu akşam vaktinde rüzgârın esmesi; dünyevi meselelerin düzene girmesi için bir tavır seyridir.²²⁷

Bursevî (ö.1137/1725), ayeti *Te'vilâtü'n-Necmiyye*'de yer alan şu yorumla açıklar; ayette geçen rüzgâr, kendisiyle yol alması için emrine verilen inayet rüzgarına işaretir. Bu rüzgârın yaygısı ise sırdır.

Bursevî ayette cinlerin emre amade kılınmasını şu şekilde açıklamıştır; bâtinî güçler emir altına alınca zâhirî mazharlar da emir altında olur böylelikle zulmetin yerini nur alır ve keder gider sevinç gelir. Bu hâl kâmil insanların halidir.²²⁸

İbn Acibe (ö.1224/1809), Hz. Süleyman'ı insan-ı kâmil, rüzgârı ise hidayet rüzgârı olarak yorumlamıştır. Ona göre hidayet rüzgârı insan-ı kâmil olan Hz. Süleyman'ın emrine verilmiştir. Hz. Süleyman bununla bir aylık mesafe ve daha fazlası olan yola ulaşır.²²⁹

*Cinler Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı. Ey Davûd ailesi şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır.*²³⁰

²²⁶ Sebe, 34/12.

²²⁷ Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, III, 2.

²²⁸ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XVI, 39.

²²⁹ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, IV, 480.

²³⁰ Sebe, 34/13.

Sülemî (ö.412/1021) ayette geçen şükürden kastın ne olduğuna dair görüşlere yer vermiştir. Ona göre asıl şükür; itaat, tövbe ve kalbî pişmanlıkla yerine getirilir. Bunu Allah'ın kulları arasında pek azı yerine getirebilir.²³¹

Kâşânî (ö.736/1335), Allah'ın Hz. Davud'un ailesine şükür emrinin dünyevî nimetlerin kendilerine verilmesinden dolayı değil asıl olarak kulluk hukukunu gözeterek Allah'ta fena olma yolunda yerine getirilmesi gerekenlerle şükredilmesi gerektiğini söylemiştir.²³²

Bursevî (ö.1137/1725), ayeti *Te'vilâtü'n-Necmiyye*'de yer alan şu yorumla açıklar; ayette ruh Davûd'u ve kalp Süleyman'ına işaret olduğu gibi onların ailesinden olan hafi, sır, beden ve nefsin şükrüne işaret vardır. Bunların hepsi ruhtan meydana gelmişlerdir. Bedenin şükretmesi bütün uzuvlarıyla şeriatı yerine getirmesidir. Nefsin şükretmesi takvanın ve veranın gerekliliğini yapmaktır. Kalbin şükretmesi yalnızca Allah'a muhabbet etmesidir. Sırrın şükretmesi Allah'ı murakebe edip gözetmektir. Ruhun şükretmesi varlığı muhabbet ateşinde fada etmektir. Hafinin şükretmesi ise vahdet makamında füyuzatı vasitasız olarak kabul etmektir.

Ayrıca ayette geçen "*Kullarımdan şükredenler pek azdır.*" ifadesi ise şekuriyyet makamına erişenlerin az olduğuna işaret olduğu belirtilmektedir.²³³

Allah'a bütün varlığıyla iltica edip boyun eğen kişiye insanların, cinlerin ve varlığın boyun eğdirileceğini söyleyen İbn Acibe (ö.1224/1809), cinlerin Hz. Süleyman'ın emrine verilmesini bu bağlamda açıklamıştır. Daha sonra İbn Acibe ayetteki şükür emrine dikkat çekmiş ve şükrün üç türlü yapılacağını söylemiştir. Ona göre şükür kalp, dil ve diğer uzuvlarla yapılır. Kalbin şükrü, bahşedilen nimetlerin tamamının Cenab-ı Hak'tan olduğuna inanmasıdır. Dilin şükrü, Allah'a şükür ve hamdetmesidir. Diğer azaların şükrü ise amel-i salih işlemişidir. Bunun yanı sıra şükrün üç derecesi olduğunu ifade etmiştir. Bunlar avam, havas ve havasü'l-havas dereceleridir. Avamın derecesi, nimetlere şükretmedir. Havasın derecesi, nimet ve

²³¹ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 155.

²³² Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, III, 3.

²³³ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XVI, 49-50.

mihnet durumlarında şükretmedir. Havasü'l-havasın derecesi, nimeti vereni müşahede ederek nimetten gönlünü çekerek şükretmedir.²³⁴

Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi. Süleyman'ın cesedi yıkılınca cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaktı.²³⁵

Kâşânî (ö.736/1335), Hz. Süleyman'ı kalp, esasını hayvanî nefis olarak yorumlamıştır. Ona göre Hz. Süleyman sır makamında iken ölüm vaki olmuş böylelikle ruh makamında fena olmuştur. Bedenin ruha kalb olabilmesi için dayandığı şeylerden vaz geçmesi gerekmektedir. Bundan dolayı dayanmış olunan nefsi hayvaniyye (asa) ancak riyazat ile kırılır.²³⁶

Bursevî'ye (ö.1137/1725) göre iki peygamber değneğe yaslanmıştır. Bu iki peygamber Hz. Musa ve Hz. Süleyman'dır. Musa peygamber esasını yere attığında yılanı dönüşmekteydi. Yani, Allah'ın fazlının ve rahmetinin dışında bir şeye yaslanırsa o şey yılanı dönüşür. Süleyman peygamber ise saltanatının devam etmesi için değneğe yaslanmıştır. Cenab-ı Hak da en zayıf hayvanlardan biri olan ağaç kurduna o değneği yedirtti.²³⁷

İbn Acibe (ö.1224/1809), dünyadaki bütün devlet ve saltanatın değişeceğine dikkat çekerek akıl kişinin sahip olduğu devletini yani elinde bulundurduğu imkân ve nimetlerini Allah yolunda harcayan ve sarf edenin olduğunu söylemiştir. Ona göre şayet kişinin nasibi zenginler arasındaysa şükreden; fakirler arasındaysa sabreden kullardan olur. Sabreden fakir kul, şükreden zengin kuldan daha kazançlıdır. Daha sonra İbn Acibe bir hadis-i şerife dayanarak Hz. Süleyman'ın sahip olduğu hükümdarlığından dolayı cennete girecek en son peygamber; zenginliğinden dolayı cennete girecek en son sahabenin Abdurrahman b. Avf olduğunu aktarmaktadır.²³⁸

²³⁴ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, IV, 480-481.

²³⁵ Sebe, 34/14.

²³⁶ Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, III, 3.

²³⁷ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XVI, 56.

²³⁸ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, IV, 483-484.

3.1.4.9. Hizmetine Sunulan Soylu Atlar

Dâvûd'a Süleyman'ı bağışladık. O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimse idi. Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalimli ve soylu atlar sunulmuştu. Süleyman, 'Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim' dedi. Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman, 'Onları bana geri getirin' dedi. (Atlar gelince de) bacıklarını ve boyunlarını okşamaya başladı.²³⁹

Sülemî (ö.412/1021), ayetteki “o ne güzel kuldu” ifadesinden yola çıkarak asıl kulluğun ne olduğu hususundaki görüşlere yer verir. Aktarmış olduğu bazı görüşler şunlardır; asıl kul gassalın elindeki meyyit gibi Allah'ın önüne serilendir; nefsinin amir olarak değil memur olarak gören asıl kuldur.²⁴⁰

Kâşânî (ö.736/1335), Hz. Süleyman'ın atları, Allah ile arasında perde oluşturduğu ve oluşan bu perdeyi kaldırmak maksadıyla bazılarının boynunu vurduğu bazılarının ise arka ayaklarını işaretlediğini ifade etmiştir.²⁴¹

Bursevî (ö.1137/1725), Hz. Süleyman'ın her ne kadar zahirde mülk ve melekutta hüküm sürse de kalbî olarak aciziyetini büyüttüğünü bundan dolayı ayette onun daima Allah'a yöneldiğine vurgu yapıldığını söylemiştir. Ayrıca Bursevî, Hz. Süleyman'ın atların boynunu vurdurduğunu ifade etmiştir. Bunu yapmasının sebebini ise kendisiyle Allah arasına girmiş olan perdeyi kaldırmak ve onların sevgisinden arınarak Allah'a istiğfar etmek şeklinde açıklamıştır.²⁴²

İlgili ayette kalbi Cenab-ı Hakk'tan alıkoyan şeyleri elden çıkarmaya dair sufilere delil olduğunu söyleyen İbn Acibe (ö.1224/1809), Hz. Süleyman'ın bu davranışıyla şuna işaret olduğunu ifade etmiştir: Kişi Allah'ın rızası için bir şeyden vazgeçerse Allah ona daha iyisini ikram eder.²⁴³

²³⁹ Sâd, 38/30-33.

²⁴⁰ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 185-186.

²⁴¹ Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, III, 24.

²⁴² Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XVII, 74-86.

²⁴³ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, V, 26.

3.1.4.10. İmtihan Edilmesi ve Tahtına Bırakılan Ceset

*“Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi.”*²⁴⁴

Bursevî (ö.1137/1725), ayette geçen cesetten maksadın ruhsuz kalıp olduğunu ifade etmiştir. Rivayete göre Süleyman (a.s), her bir hanımından Allah yolunda cihat edecek çocukları olması için cinsi münasebete gireceğini söylemiş fakat inşallah dememiştir. İnşallah demediği için hanımlarından sadece birinden yarım bedenli bir çocuğu olmuştur. Ebe de o çocuğu tahta bırakmıştır. Bursevî'ye göre Hz. Süleyman “inşallah” kelimesiyle imtihan edilmiştir. Tahtın üzerine ceset bırakılması o yarım çocuğun bırakılmasıdır. Allah'a yönelmesi ise inşallah demediği için istiğfar etmesidir. Ayrıca Bursevî, farklı rivayetlerde yer alan Hz. Süleyman'ın hükümdarlıkla imtihan edildiği ve bunun kendisindeki yüzüğü kaybetmesinden kaynaklı yerine ifrit veya şeytan geçtiğine dair bilgilerin doğru olmadığını söylemiştir.²⁴⁵

İbn Acibe (ö.1224/1809), kula imkân ve makamın ancak sıkıntı ve belalarla imtihan edildikten sonra bahşedileceğini söylemiştir. Ona göre bu imtihan din, mal veya beden ile olur. Kul imtihana duçar olduğu sırada Cenab-ı Hak'a sığınarak O'na yönelirse imtihanı kazanır.²⁴⁶

3.1.4.11. Duası ve Duasının Karşılığında Verilen Nimetler

*Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin! dedi. Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi. Bina ustası olan ve dalgıçlık yapan her bir şeytani, bukağılara bağlı olarak diğerlerini de, onun emrine verdik. ‘İşte bu bizim ihsanımızdır. Artık sen de (istediğine) hesapsızca ver yahut verme’ dedik. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır.*²⁴⁷

²⁴⁴ Sâd, 34.

²⁴⁵ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XVII, 86-92.

²⁴⁶ İbn Acibe, *el-Bahru'l-medîd*, V, 31.

²⁴⁷ Sâd, 35-40.

Tüsterî (ö.200/815), Hz. Süleyman'ın kimsenin erişemeyeceği bir hükümdarlık istemesinin kendi ihtiyarıyla olmadığı, bunun Allah'ın onun hakkındaki ihtiyarıyla meydana geldiğini belirtmiş ve bu iktidarın ise zorbaları ve kâfirleri, ayrıca cinlerden ve insanlardan Rablerine uymayan ve güç iddiasında bulunan kişileri helak etmesi verildiğini söylemiştir.²⁴⁸

Sülemî'ye (ö.412/1021) göre Hz. Süleyman marifetullahı talep etmiştir. Bu talep doğrultusunda ona göre Hz. Süleyman şöyle dua etmiştir: “Yarrabbi! Bana seni hakkıyla bilme nimetini nasip et ki senin dışında bir şey görmeyeyim ve senin dışında dünyanın gösterişli şeyleriyle meşgul olmayayım.”²⁴⁹

Hz. Süleyman'ın bu duasını Kuşeyrî (ö.465/1072) birkaç maddede şu şekilde yorumlamıştır:

- Hz. Süleyman, zâhirî olan mülk talebinde bulunmamış, bu duayla yalnızca kendi nefesine hâkim olmayı kastetmiştir. Çünkü gerçek hükümdar kendi nefisini kontrol eden ve ona hâkim olan kişidir. Böylelikle kişi hevasının peşine düşmez.
- Hz. Süleyman bu duayla yalnızca Allah'ı görmek ve O'nu müşahede etme halinin kemale ulaşmasını kastetmiştir.
- Hz. Süleyman kanaati talep etmiştir.

Bursevî'ye (ö.1137/1725) göre Hz. Süleyman'ın böyle bir talepte bulunması Allah'ın dinini galip kılmak, Hakkı ve hakikati yüceltmek maksadıyla talep etmiştir. Ayrıca Hz. Süleyman'ın öncelikle bağışlanma talep ettiğine dikkat çekmiştir. Allah'ın onun duasını kabul edip ona verdiği nimetleri ise kişinin insaniyette kemale ulaştıkça ilahi fuyuzâtı vasıtasız olarak kabul edebilme kabiliyetine erişebileceği şeklinde açıklamıştır.²⁵⁰

İbn Acibe'ye (ö.1224/1809) göre Hz. Süleyman bu dua ile Allah'tan kanaat talep etmiştir. Ayetteki “*İşte bu bizim ihsanımızdır. Artık sen de (istediğine) hesapsızca ver yahut verme*” ibaresini ise şu şekilde açıklamıştır: Bu husus Süleyman peygambere

²⁴⁸ Tüsterî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 231.

²⁴⁹ Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, II, 186.

²⁵⁰ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân*, XVII, 92-98.

has bir şey değildir. Her kim alemlerin Rabbi ile manevi halinde temkin makamı kazanırsa yapacağı işler onun seçimine bırakılır ve ona “istediğini yap” denir.²⁵¹

3.2. Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Süleyman

Kur’ân’da kıssalara yer verilmesindeki en temel amaçlardan biri kıssalardan ibret ve ders alınmasıdır. Bu amaçla beraber iyi-kötü karakterler ve olaylar anlatılarak ahlâk yönünden olgunluğa ve erdemli davranışlara teşvik etme esastır. Böylece kişinin yanlış şeylerden uzaklaşması ve güzel şeylere yönelmesi hedeflenmektedir.²⁵² Sûfîler, kıssaların bu temel amacını ve üslup özelliğini, sâlikin seyr u sülûk sırasında rehber edineceği bazı tasavvufî meseleleri izah etmek için sıkça kullanmışlardır. Peygamberlerin kavimleriyle olan mücadelelerini, sâlikin kendi nefsiyle mücadelesi bağlamında değerlendirerek, seyr u sülûk sırasında karşılaşılabilecek tehlikeler ve edinilmesi gereken ahlâkî hasletler kıssalar üzerinden izah edilmiştir.

Mutasavvıflar, seyr u sülûk sırasında gerçekleşen hal ve makamları peygamber kıssalarıyla ilişkilendirdiklerinden dolayı kıssalarla alakalı pek çok mesele tasavvuf kültürü içerisinde yer almıştır. Mesela Cüneyd-i Bağdâdî, tasavvufun “*seha, rıza, işâret, gurbet, sûf giyme, seyahat ve fakr*” şeklinde sekiz haslet üzerine tesis edildiğini ifade ettikten sonra her bir hasletin bir peygambere dayandığını belirtmiştir. Ona göre seha Hz. İbrahim’e, rıza Hz. İshak’a, sabır Hz. Eyyûb’e, işâret Hz. Zekeriya’ya, gurbet Hz. Yahya’ya, sûf giyme Hz. Musa’ya, seyahat Hz. İsa’ya ve fakr Hz. Muhammed’e dayanmaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî’nin sözünü aktaran Hücvirî (ö. 465/1072) ise, zikredilen sekiz özellik ile ilgili olarak sûfînin bu hasletler doğrultusunda adı geçen peygamberlere tabi olduğunu söylemiştir.²⁵³

Sufiler, diğer peygamber kıssalarında olduğu gibi Hz. Süleyman’ın kıssası üzerinden keramet, tevbe, velayet-nübüvvet ve şükür gibi bazı tasavvufî kavramları ve sâlikin sülûk sırasında yaşayabileceği halleri açıklamaya çalışmışlardır.

²⁵¹ İbn Acibe, *el-Bahru’l-medîd*, V, 31.

²⁵² Şengül, “Kıssa”, *DİA*, 25/499.

²⁵³ Ebu’l-Hasen Ali el-Hücvirî, *Keşfü’l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 102.

Muhâsibî (ö.243/857), *er-Ri'âye* adlı eserinin mukaddemesinde yer alan “Himmet ve Gayreti Teksif Etme Yolu” başlığı altında kişinin bir meselede himmet ve gayretini topladıktan sonra akla değil Allah’a itimat etmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre kişi aklına itimat ettiğinde onun işine şeytanlar karışır ve ona vesvese verir. Örnek olarak Hz. Süleyman’a dair şu meseleyi aktarır; Hz. Süleyman; “*Bu gece bütün hanımlarıyla beraber olacağım ve her biri Allah yolunda savaşacak mücahit doğuracak*” dedi fakat “*İnşallah*” demedi. Hanımlarından yalnızca biri hamile kaldı. O da eksik vücuda sahip bir çocuk doğurdu. Hz. Peygamber (s.a.v) ise “*Eğer inşallah demiş olsaydı isteğine erişecekti*”²⁵⁴ buyurmuştur.²⁵⁵

Serrâc (ö.378/988), *el-Lüma'* adlı eserinde tevbe ile alakalı ayetlerde peygamberlerin tevbelelerini örnek gösterir. Bunlardan bir tanesi de Hz. Süleyman’ın tevbesidir.²⁵⁶ Ayrıca Serrâc, onların en başta hatasını fark ettiğini ardından tevbe ettiklerine dikkat çeker.²⁵⁷

Nübüvvet ve velayet tartışmalarında düşülen yanlışları dile getiren Serrâc, nübüvvetin daha üstün olduğunu Hz. Süleyman ve Asaf üzerinden örneklendirme yaparak açıklamıştır. Ona göre Asaf her ne kadar Belkıs’ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar bir süre içerisinde getirmiş olsa da bu sebepten ötürü Hz. Süleyman’dan üstün olduğu söylenemez.²⁵⁸

Kelâbâzî (ö.380/990), *et-Ta'arrûf* adlı eserinde keramet ve mucize hakkında açıklama yaptığı bölümde Asaf’ın Belkıs’ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadarki

²⁵⁴ Buhâri, “Cihad”, 23; “Nikah”, 119.

²⁵⁵ Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukukillah ve'l-kıyam biha*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmıyye, 2009), 79.

²⁵⁶ Sâd, 38/34-35.

²⁵⁷ Ebû Nasr Serrâc et-Tusî, *el-Lüma' -İslam Tasavvufu-*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1996), 115.

²⁵⁸ Serrâc, *a.g.e*, 427.

sürede getirmesini keramete delil örneği olarak sunmuştur.²⁵⁹ Hücvirî de aynı hususu dile getirmiş ve eserinde buna yer vermiştir.²⁶⁰

Ebu Talib el-Mekkî (ö.386 /996), *Kûtü'l-kulûb* adlı eserinin “Halvet/Uzlete Çekilme” bölümünde fazla uykunun kişiyi gaflete götüreceğini, kişinin kalbi hayatını olumsuz etkileyeceğini belirtir. Hz. Süleyman’ın annesinin kendisine geceleri çok uyumaması, çok uykunun kişiyi fakir bırakacağına dair tavsiyesini örnek olarak aktarır.²⁶¹

Kuşeyrî (ö.465/1072), *Risale*’sinde Hz. Süleyman ve serçe arasında geçen bir diyaloga yer verir. Rivayete göre bir çift serçe Süleyman peygamberin camının kubbesinde çiftleşmek ister fakat dişi serçe bundan kaçınır. Bunun üzerine erkek serçe: “Neden kaçınıyorsun? Eğer istersem kubbeyi Süleyman’ın başına yıkabilirim” der. Hz. Süleyman serçeyi çağırarak bunu neden söylediğini sorar. Serçe: “Ey Allah’ın peygamberi, aşıklar söyledikleri sözden dolayı muahaza edilmezler.” diye karşılık verir. Hz. Süleyman da onun bu sözünü tasdik eder. Kuşeyri, sufilerin şathiyeleri sebebiyle kınanmaması gerektiğini bu rivayet üzerinden dile getirir.²⁶²

Gazzâlî (ö.520/1126) ise Hz. Süleyman’ı zahid²⁶³ olarak nitelemiş²⁶⁴ ve bundan dolayı -bir rivayete dayanarak- Cenab-ı Hakk’ın onu kıyamet gününde zengin

²⁵⁹ Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li mezhebi ehli’t-tasavvuf*, thk. A. John Arberry, (Kahire: el-Mektebetü’l-Hancı, 1994), 44.

²⁶⁰ Hücvirî, *Keşfü’l-mahcûb*, 291.

²⁶¹ Ebu Talib el-Mekkî, *Kûtü’l-kulûb fi mu’âmeleti’l-mahbûb ve vasfi tarîki’l-mürîd ilâ makami’t-tevhîd -Kalplerin Azığı-*, çev. Yakup Çiçek ve Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003), I, 395.

²⁶² Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 414; bu rivayette yer alan kuşun üveyik olduğu da söylenir bkz. Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroglu, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), IV, 246.

²⁶³ Kalbin dünya malına ve sevgisine meyletmemesine zühd denmektedir. Zühd kavramıyla alakalı detaylı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, “Zühd”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/530-533.

²⁶⁴ Gazzâlî, *İhya*, I, 73.

sınıfına örnek olarak göstereceğini söylemiştir.²⁶⁵ *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinin duanın kabul olmasın için batını edebini esas olduğunu ifade ettiği kısımda Hz. Süleyman'a ait bir rivayete yer verir. Rivayete göre Hz. Süleyman maiyetiyle yağmur duasına giderken yol üzerinde sırt üstü yere yatmış ve ayaklarını semaya doğru kaldırmış bir karınca görür. Karıncanın “*Allah'ım! Ben de senin mahlukatındanım. Rahmetine ve rızıklandırmana muhtacım. Bizi başkasının hatasından veya suçundan dolayı helak etme.*” diye dua ettiğini işiten Süleyman peygamber yağmur için gerekli duanın yapıldığını söylemiştir.²⁶⁶ Dünyanın zemmi konusunda da şu rivayeti aktarır: Süleyman peygamber ordularıyla beraber bir yolculuk esnasında İsrailoğullarından bir abide uğrar. Abid, Allah'ın ona muazzam bir mülk verdiğini söyler. Hz. Süleyman ise ona “*Kıyamet günü kişinin amel defterinde bir tesbihin yazılı olması, bana verilen mülkten daha hayırlıdır. Çünkü bu mülk gelip geçicidir. Ama o tesbihin mükafatı kalıcıdır.*” diye karşılık verir.²⁶⁷

Tasavvuf kültüründe dil önemli bir yere sahiptir. Sufiler yaşamış oldukları manevi halleri ve keşfetmiş oldukları hakikatleri ifade etmek için dili vasıta olarak kullanmışlardır. Sufilerin kullanmış oldukları dil; genellikle esrarlı ve ehil olmayan kişiye perdelidir. Hakikatleri taşıyacak kapasitede olmayan kişilerin, inanç boyutunda inkara düşmelerine engel olmak ve mana aleminde yaşananların, sınırlı olan dil kalıplarına aktarılmasındaki zorluk sebebiyle sufiler işâret dilini geliştirmiş, yer yer eserlerinde metaforik anlatım üslubuna yer vermişlerdir.²⁶⁸ Bu metaforik anlatım biçimlerinden bir tanesi ise kuş dilidir. Gerek doğu gerekse batı geleneklerinde “kuş dili” isimlendirmesiyle gizli bir dilden sıkça bahsedilir. Birçok

²⁶⁵ Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, 244.

²⁶⁶ Gazzâlî, *a.g.e.*, I, 888.

²⁶⁷ Gazzâlî, *a.g.e.*, III,456.

²⁶⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 153; Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 2. bs. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 18-19; Metaforik anlatımın nedenleri ve örnekleri için ayrıca bkz. Ahmet Ögke, *Vâhib-i Ümmî'den Niyâzî-i Mısri'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, (Van: Ahenk Yayınları, 2005).

din ve gelenekte kuş, genel olarak meleklerin diğer bir ifadeyle üst mertebelerin sembolüdür.²⁶⁹

Tasavvuf literatüründe “kuşların dili” anlamına gelen birçok eser yazılmıştır. Gâzzâlî'nin (ö.520/1126) *Risâle-i Tayr*²⁷⁰, Ferîdüddin Attar'ın (ö.618/1221) *Mantıku't-Tayr*²⁷¹, Necmeddin Dâye'nin (ö.654/1256) *Risaletü't-Tuyur*²⁷² ve Derviş Şemsi'nin (ö.919/1513) *Deh Murg*²⁷³ adlı eserleri buna örnek olarak sayılabilir. Genel olarak eserlerinde insanın ruhun kaynağına doğru yapmış olduğu yolculuğu (seyr u sülûk) alegorik bir anlatımla ele alan Ferîdüddin Attar'ın (ö.618/1221) *Mantıku't-Tayr* adlı eseri bunlar arasında en meşhurdur.²⁷⁴ Bu eserin adı kendisine kuşların dili öğretilen Hz. Süleyman'a atfen verilmiştir.²⁷⁵ Vahdet-i vücûd düşüncesini alegorik biçimde anlatan bu eserin konusu kısaca şöyledir: Kuşlar bir araya gelip her ülkenin padişahının olduğunu ve padişahı olmayan ülkede nizam olmadığını belirtirler. Kuşlar arasında yer alan ve sembolik olarak mürşidi temsil eden, Hz. Süleyman'ın habercisi Hüdhüd bu hususta onlara rehberlik edeceğini söyler. Kuşlar, Hüdhüdün önderliğinde toplanırlar fakat yolun meşakkatli ve uzak olduğunu anlayınca her biri birer mazeret belirterek yolculuktan vazgeçmek isterler. Hüdhüd ise onları bu yolculuğa ikna eder. Nihai olarak kuşlar Hüdhüdün rehberliğinde yola koyulurlar. Yolculuk sırasında yorulan kuşlar Hüdhüdden kaygılandıkları şeylerin cevabını almak isterler. Hüdhüd kuşların yöneltmiş olduğu

²⁶⁹ Rene Guenon, “Kuşların Dili”, trc. İsmail Taşpınar, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.23 (2002): 77-82.

²⁷⁰ bkz. H. Bekir Karlığa, “Gâzzâlî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/524.

²⁷¹ bkz. H. Ahmet Sevgi, “Mantıku't-Tayr”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/29-30.

²⁷² Mehmet Okuyan, “Necmeddîn-i Dâye”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/ 496-497.

²⁷³ Derviş Şemseddin, *Kuşların Münazarası: Deh Murg*, haz. Hasan Aksoy, (İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998).

²⁷⁴ Ferîdüddin Attar'ın hayatı, düşünceleri ve eserleri için bkz. Abdülhüseyin Zerrinkûb, *Sîmurg'un Kanat Sesi*, trc. Alptekin Dursunoğlu, (İstanbul: Anka Yayınları, 2002.)

²⁷⁵ Arpaguş, “Tasavvufta Mantıku't-tayr, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, 127.

soruların hepsine cevap verir ve bu yolculukta “*talep, aşk, mârifet, istiğna, tevhid, hayret, fakru fenâ*” denilen yedi vadiden geçtikten sonra kuşların padişahı olan sîmurgun huzuruna varacaklarını anlatır. Bu zorlu yolcukta kuşlardan sadece otuz tanesi bu vadileri aşıp yorgun ve hasta bir halde yüce dergâhın önüne gelebilir. Kuşların sîmurgu aradıklarını anlayan bir postacı okumaları için önlerine birer kâğıt parçası bırakır. Kâğıdı okuyan kuşlar şaşırır. Çünkü kâğıtta yaptıkları yazılıdır. Bu esnada sîmurg tecelli eder. Fakat görmüş oldukları sîmurg kendileridir. Sîmurga baktıklarında kendilerini, kendilerine baktıklarında da sîmurgu görüp hayret ederler. O sırada bir ses yankılanır: “*Bu dergâha otuz kuş olarak geldiniz ve otuz kuş (sîmurg) göründünüz. Sayı olarak az veya daha fazla olarak gelmiş olsaydınız yine o kadar görünürdünüz. Çünkü burası bir aynadır.*” Nihai olarak bütün kuşlar gölgenin güneşte kaybolması gibi sîmurgda fena olurlar. Ulaşmak istedikleri menzile varan bu otuz kuş aramış oldukları sîmurgun bizatihi kendileri olduğunu anlarlar.²⁷⁶ Annemarie Schimmel, bu eserin tasavvuf edebiyatında ruhun ilahi zat ile bütünlemesi konusunu en ustaca anlatan cinas olduğunu söylemektedir.²⁷⁷

Şekil 3.1: Temsili Simurg Görseli

Kaynak: <https://www.martidergisi.com/simurg-efsanesi/> [10.05.2023]

²⁷⁶ Ferîdüddin Attar, *Mantık Al-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları), 2001.

²⁷⁷ Annemarie Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, trc. Ergun Kocabıyık, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999), 300.

Mevlânâ (ö.672/1273) da peygamber kıssalarıyla alakalı ayetlere sıkça atıf yapmış, eserlerinde peygamber kıssalarından telmihlerle tasavvufî meselelerin izahını şiirsel ve didaktik bir üslupla ele almıştır.²⁷⁸ *Mesnevî* adlı eserinde Hz. Süleyman kıssasından da hikmetli çıkarımlarda bulunmuş, onun üstün vasıflarını, Allah'a bağlılıkla izah etmiştir. Ona göre Hz. Süleyman vuslat sütünü emdiği için devler onun emrine girmiş, ona köle olmuşlardır.²⁷⁹ Kuşların dilinin öğretilmesi Hakk'ın dergahından at sürüp gelmesinden dolayıdır. Adaletle hükmettiği için onun döneminde ceylanla kaplan savaşı bırakıp beraber yaşamış, güvercinler yırtıcı doğanın pençesinden emin hale gelmiş, koyunlar kurtlardan çekinmez olmuşlardır.²⁸⁰

Mevlânâ, Hz. Süleyman'ın mührünü ilim ve irfan olarak yorumlar.²⁸¹ Bu mühre sahip kişinin her şeye hükmedeceğini²⁸² ve beş duyu organın yularını eline alacağını söyler.²⁸³ Ayrıyeten Hz. Süleyman'ın hilmi Mevlânâ'ya göre yüzlerce Belkıs'ı kendisine zebun etmiştir. Onun Asaf gibi bir vezire sahip olmasını ise nur üstüne nur, anber üstüne anber şeklinde yorumlamıştır.²⁸⁴

Mevlânâ'ya göre Hz. Süleyman'ın değerini yalnız Belkıs olan anlar. Çünkü beden ülkesini onun gibi Süleyman ruhuna teslim edebilenler, besmeleyle başlayan mektubu getiren Hüdhüdü gördüğü esnada Süleyman'ın kadrini dile getirirler. Fakat

²⁷⁸ Mevlânâ'nın yapmış olduğu atıf ve telmihler için bkz. Hikmet Akdemir, *Mesnevî'de Kur'an Yorumları*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 199-258; Mevlânâ'nın kıssaları, irşad metodu açısından nasıl kullandığına dair misaller için bkz. Sâfi Arpaguş, *Mevlânâ ve İslam (Algı ve Anlatım)*, (İstanbul: Vefa Yayınları, 2008), 53, 60, 95, 83.

²⁷⁹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, trc. Veled İzbudak, (İstanbul: M.E.B Yayınları, 2004), II, 160.

²⁸⁰ Mevlânâ, *a.g.e.*, II, 501.

²⁸¹ Mevlânâ, *a.g.e.*, I, 246.

²⁸² Mevlânâ, *a.g.e.*, I, 588.

²⁸³ Mevlânâ, *a.g.e.*, IV, 587.

²⁸⁴ Mevlânâ, *a.g.e.*, IV, 184.

Ebu Cehil gibi kafirler Hz. Muhammed’i normal insan gibi görürler de nefsanî heva ve hevesleri yüzünden onun ayı ikiye yardığını görmezler, ona inanmazlar.²⁸⁵

Hz. Süleyman’ın bu kadar mal ve mülke sahip olmasına rağmen kalbinde buna dair bir muhabbet olmadığını bundan dolayı kendisini “miskin” olarak çağırıldığını belirten Mevlânâ, onun yalnızca insanları helaktan kurtarma amacı taşıdığını söylemektedir.²⁸⁶

Mevlânâ, nefsin değil gönlün peşinden gidilmesi gerektiğini Hz. Süleyman kıssası üzerinden şöyle öğütlemektedir; “*Kargaya benzeyen nefsin peşinden gitme. O, seni bahçeye değil mezarlığa götürür. Gideceksen gönül zümrüd-ü ankasının peşinden Kaf dağına, gönül Mescid-i Aksa’sına git.*” Hz. Süleyman’ın Mescid-i Aksa’nın hakkını bazen halkı irşad etmek ve ibadet etmek için giderek vermiştir. Öyleyse gönül Mescid-i Aksa’sının hakkını vermek, orada biten çiçeklerin hikmetini anlamak gerekir.²⁸⁷ Çünkü “Süleyman”ların halis niyet ve samimiyetleriyle inşa ettikleri ve başka kişilerin yaptıklarına benzemeyen²⁸⁸ tüm Mescid-i Aksa’lar, hakikatte Belkıs ve ordularının namaz kılmaları için bizatihi Allah’ın emri ile yapılmıştır.²⁸⁹ Ahmet Avnî Konuk’a göre burada Hz. Süleyman insan-ı kâmilî, Mescid-i Aksa sâlikin kalbini, Belkıs’ın nefsi, Belkıs’ın orduları ise insandaki muhalif güçleri temsil etmektedir.²⁹⁰

Mevlânâ, takdir-i ilahiden kaçılmayacağını şöyle anlatmaktadır; Azrail bir adama bakar ve adam Azrail’in bu bakışından korktuğu için Hz. Süleyman’ın yanına gelir. Kendisini ölümden kaçmak için Hindistan’a göndermesini söyler. Süleyman peygamber rüzgâra emreder ve adam Hindistan’a gönderilir. Hz. Süleyman Azrail’e o adam neden hışımla baktığını sorar. Azrail ise; “O adamın canını Hindistan’da

²⁸⁵ Mevlânâ, *a.g.e.*, II, 238, 239.

²⁸⁶ Mevlânâ, *a.g.e.*, IV, 102.

²⁸⁷ Mevlânâ, *a.g.e.*, IV, 198.

²⁸⁸ Mevlânâ, *a.g.e.*, IV, 171-172.

²⁸⁹ Mevlânâ, *a.g.e.*, IV, 169.

²⁹⁰ Ahmed Avnî Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı vd., (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), VII, 324.

almam emredildi. Yol üzerinde görünce şaşkırdım. Onun Hindistan'a gitmesinin zor olduğunu düşündüm" diye cevap verir.²⁹¹

Mevlânâ'ya göre kişinin iç alemi Allah'ın rızasına uygun bir durumdaysa dış alemdeki varlıkların ona itaat edeceğini söylemektedir. Fakat iç alemde rıza-yı ilahiye aykırı bir durum hasıl olduğunda dış alemdeki varlıkların itaat etmeyeceğini belirtir. Rüzgârın Hz. Süleyman'ın emri altında olması bu sebeptedir. Hz. Süleyman, kendi içinden geçen bir istek sebebiyle rüzgârın onun emrini yerine getirmediği, bunun üzerine Hz. Süleyman'ın hatasını fark edip iç alemini düzettiği *Mesnevî*'de yer almaktadır.²⁹²

Sivrisineğin rüzgârdan şikayetçi olması ise ayrı bir *Mesnevî* hikayesidir. Sivrisinek Hz. Süleyman'ın huzuruna gelerek rüzgâr yüzünden perişan bir halde olduğunu ve rüzgâr tarafından zulme uğradığını söyler. Hz. Süleyman adaletle hüküm verebilmek için her iki tarafı da dinlemek ister ve rüzgârı çağırır. Rüzgâr meclise geldiği sırada sivrisinek oradan kaçmak ister. Hz. Süleyman sivrisineğe neden kaçmaya çalıştığını sorar. Sivrisinek ise; "*Hünkarım! Ölümüm onun varlığı sebebiyledir. Onun dumunu yüzünden günüm karanlıktır. O geldiğinde nasıl durabilirim. O beni yok eder.*" diye cevap verir. Mevlânâ Hakk'ın dergahını arayan müridin de böyle olduğunu söyler. Ona göre Cenab-ı Hakk tecelli ettiğinde, arayan yok olur. Vuslat, ölümsüzlük içinde ölümsüzlük, varlık içre varlıktır. Nur arayan karanlıklar, nur ortaya çıkınca kaybolurlar. Her şey yok olup gider, yalnızca onun zatı kalır.²⁹³

Peygamber kıssalarını, seyr u sülûkte karşılaşılan hâl ve makamlara dair esaslar çıkarmak için kullananların yanı sıra metafizik konular açısından da değerlendiren bazı sûfiler de olmuştur. İbnü'l-Arabî'nin (ö.638/1240) *Fusûsü'l-hikem* ve *el-Fütûhat'ü-l Mekkiyye* adlı eserleri buna örnek olarak verilebilir. Onun bu eserleri,

²⁹¹ Mevlânâ, *a.g.e*, I, 239-240.

²⁹² Mevlânâ, *a.g.e*, IV, 273-274.

²⁹³ Mevlânâ, *a.g.e*, III, 548-551.

ayetlere yapmış olduğu ontolojik ve metafizik açıklamalarla İslam düşüncesine önemli katkıda bulunmuştur.²⁹⁴

İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-hikem*'de her bir peygamberi bir hikmetle irtibatlandırır. Hz. Süleyman'a yer verdiği fasta onun öne çıkan zenginlik özelliğini dile getirirken diğer yandan Hz. Davud'la ilişkisi üzerinde durur. Öbür yandan Hz. Peygamber'den kimsenin üstün olamayacağını göz önünde bulundurarak Hz. Süleyman'a bahşedilen nimeti peygamberlerle mukayese eder. Bu kapsamda fasta iki tür rahmetten bahseder. Konun fasla alakası Hz. Süleyman'ın mektubunda bu iki rahmeti zikretmesidir. Bu rahmetler, besmelede yer alan Allah'ın iki isminin yorumudur. Ona göre Hz. Süleyman, Rahmet-i imtinân ve Rahmet-i vücûb olmak üzere iki rahmetle gelmiştir. Bunlar ise Rahman ve Rahim'dir. Allah, Rahman ismiyle/sıfatıyla iyilikte bulunduğu gibi Rahîm ismiyle/sıfatıyla kendi üzerine rahmeti vacip kılmıştır. Bu vücubiyet hem imtinândan hem de ihsandandır. Bundan dolayı içerik açısından Rahîm sıfatı Rahman sıfatına dahildir. Zira Allah, zikrettiği bu rahmetin, kulun yapmış olduğu amellerinin gerçekleşmesi için rahmeti kendisine vacip kılmıştır. Hakikaten de Cenab-ı Hak kullarına karşı vücub rahmetiyle muamele etmek için kendi üstüne vacip kılmıştır. Kulun bu rahmete müstehak olması böylece mümkün olmaktadır.²⁹⁵

“Rahmet-i imtinân” Allah'ın, ezelden beri zatında mündemiç olan ve varlıklar henüz yaratılmadan ve onlardan ameli olarak herhangi bir şey zuhur etmeden önce onlar hakkındaki rahmet-i ezelisidir. Buna yalnızca zata ait rahmet yani inâyet-i zatiyye denir. Varlığın tamamı istisna olmaksızın bu rahmetten uzak değildir. Bu rahmet tamamına şamildir. Allah'ın zatının gereği olan bu rahmet herhangi bir amele karşılık değildir. Bu rahmet, “*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır.*”²⁹⁶ ayet-i kerimesindeki rahmettir. Allah'ın “*Rahman*” ismi/sıfatı bu rahmete işaret

²⁹⁴ Eserler hakkında detaylı bilgi için bkz. Mahmut Erol Kılıç, “Fusûsü'l-Hikem”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/230-237; Mahmut Erol Kılıç, “el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/251-258.

²⁹⁵ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Füsûsü'l-Hikem ve Husûsü'l-Kilem*, thk. Ebu'l-Alâ Afîfî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1980), 151.

²⁹⁶ A'râf, 7/156.

etmektedir.²⁹⁷ Dolayısıyla bu durumda “Rahman” kelime anlamı olan acıyan, şefkat eden gibi anlamlarından daha ziyade “varlık bahşeden” anlamındadır.²⁹⁸

“Rahmet-i vücub” ise amellerin karşılığı olarak gerçekleşen rahmettir. Kişi iman edip salih ameller işlerse Allah’ın “...*O kendi üzerine rahmeti yazmıştır/vacip kılmıştır...*”²⁹⁹ ayet-i kerimesinde belirttiği rahmete müstehak olur. Buna rahmet-i vücub denmesinin sebebi, Cenab-ı Allah’ın bu rahmeti kendi üzerine vacib kılmasından dolayıdır. Bu rahmet “Rahim” ismine/sıfatına delalet etmektedir.³⁰⁰

Füsûs’un ilk yazma nüshası kendisine ait olan Sadreddin Konevî³⁰¹ ise bu konu hakkında detaylı bilgi vermektedir. Konevî, zâtî ve sıfatî olmak üzere rahmetin iki kısım olduğunu söylemektedir. Daha sonra bunların kendi içlerinde de umûmî ve husûsî olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmektedir. Besmele ve Fatiha suresinde yer alan iki rahmetin birbirinden farklı olduğunu ifade eden Konevî, Besmelede yer alan iki rahmetin umûmî ve husûsî olarak Zât’a, Fatiha’da yer alan iki rahmetin ise umûmî ve husûsî olarak sıfatlara ait rahmet olduğunu belirtmektedir. Ona göre bütün rahmetler bunlardan ortaya çıkmaktadır.³⁰²

İbnü’l-Arabî, Süleyman Fassî’nda Belkıs’ın tahtının Sebe’den getirilmesi meselesine de yer vermektedir. İbnü’l-Arabî, ifritin tahtı oturup kalkıncaya kadar, Asaf’ın ise onu göz açıp kapayıncaya kadar zaman zarfı içerisinde getirme söylemlerinden yola çıkarak insan bilginlerinin cin bilginlerinden daha üstün olduğunu söylemiştir. Asaf’ın tahtı getirmesini ise teceddüd-i emsal nazariyesi ile açıklamıştır. Ona göre taht, bilenlerin dışında herhangi birinin fark edemeyeceği yok olma ve var olma

²⁹⁷ Konuk, *Füsûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, III, 213.

²⁹⁸ Ebu’l-Alâ Afîfî, *Füsûsü’l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 325.

²⁹⁹ En’âm, 6/12.

³⁰⁰ Konuk, *Füsûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, III, 213.

³⁰¹ Konevî hakkında detaylı bilgi için bkz. Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008).

³⁰² Sadreddin Konevî, *el-Fükûk fî Esrâr-ı Müstenidâti Hikemi’l-Füsûs*, nşr. Muhammed Hâcevî, (Tahran: İntişar-ı Mevla, 1992), 270-271.

şeklinde gerçekleşmiştir. Bu husus Allah'ın “*Bilakis onlar yeniden yaratılıştan şüphe içindedirler*”³⁰³ ayetiyle belirttiği husustur.³⁰⁴

İbnü'l-Arabî, *Fütûhat'ü-l Mekkiyye* adlı eserinde kutup konusunu “*Her birimizin belli bir makamı vardır*”³⁰⁵ “*Onlardan on iki nakib göndermiştik*”³⁰⁶ mealindeki ayetlere ve “*Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden sorumlusunuz*”³⁰⁷ hadisine dayanarak ele almıştır. Ona göre her eksen, çevresinde dönen şeylerin kutbudur. Bu manada bir kabilenin önderi o kabilenin kutbudur. Çünkü kabile onun çevresinde döner. Tasavvufta kutub da böyledir. İbnü'l-Arabî diğer varlıklar da olduğu gibi kutupların da suret ve ruh boyutları vardır. Burada ruh eksen suret ise ruhun çevresinde dönendir. Hz. Peygamberin nübüvveti öncesi ve sonrası olmak üzere kutuplar iki kısımdır. Peygamberlerden müteşekkil önceki kutupların sayısı 313, sonraki kutupların sayısı ise 12'dir. Hz. İsa ve Hz. Mehdi mektum kutup olmaları hasebiyle bu sayılara dahil değildir. On iki kutubdan her biri Nûh, İbrâhim, Mûsâ, İsâ, Dâvûd, Süleyman, Eyyûb, İlyâs, Lût, Hûd, Sâlih, Şuayb olmak üzere bir peygamberin meşrebi (kademi) üzere bulunur. Bunların her birinin kendine has bir zikri ve virdi vardır. Bu virdler peygamberlerin yukarıdaki sıralarına göre Yâsîn, İhlâs, Nasr, Feth, Zilzâl, Vâkıa, Bakara, Kehf, Neml, En'âm, Tâhâ, Mülk sûreleridir. Süleyman peygamberin meşrebi (kademi) üzerine bulunan kutbun Kur'an'dan suresi Vakıa suresidir. Menzilleri, surenin ayetleri kadardır. Hayat ve canlılık ilimleri oana tahsis edilmiştir. Hallerinden her birini Rabbinden alır. Bundan dolayı halleri Rabbinin halleri olduğu kadar yöntemi (hidayeti) peygamberlerin yöntemidir.³⁰⁸

³⁰³ Kâf, 50/15.

³⁰⁴ İbn'ül-Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, 155-156.

³⁰⁵ es-Sâffât 37/164.

³⁰⁶ el-Mâide 5/12.

³⁰⁷ Buhârî, “Cum'a”, 11; Müslim, “İmâre”, 20.

³⁰⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), XV, 205-212, 228-231.

3.3. Edebiyatta Hz. Süleyman

Hz. Süleyman kıssası, edebiyatın da konusu olmuştur. Divan, halk şiirleri ve hikayeleri gibi edebi türlerde Hz. Süleyman genişçe ele alınmıştır. Kıssada öne çıkan Belkıs, Asaf, Hüdhüd, cin, yüzük, mühür, saltanat, güç, kuş dili, karınca gibi unsurlar üzerinden telmih ve teşbihler yapılmıştır.³⁰⁹ Hz. Süleyman, gücün sembolü olarak görülmüştür. Kasidelerde padişahlar için “Süleyman-ı zaman” gibi tabirler kullanılmış, onunla aynı adı taşıyan Kanuni ona benzetilmiştir:

“Şeh-i zamâne Süleymân-ı ins ü cin ki anun

Cihân emrine tâbi durur vuhûş u tuyûr”³¹⁰

Edebiyatımızda Hz. Süleyman kıssasından mülhem “kuş dilini” konu edinen manzumlar da yer almaktadır. Yunus Emre’nin;

“Süleyman kuş dilün bilür didiler

Süleyman var Süleyman’dan içeri”³¹¹

“Şeriat ehli irak iremez bu menzile

Ben kuş dilin bilürem söyler Süleyman bana”³¹²

Niyâzî Mısrî’nin;

“Mantıku’t-tayr lügat-ı muğlakından söyleriz

Herkes anlamaz bizi, bizler muamma söyleriz.

Dilâ! Bu Mantıku’t-tayr’ı fesâhat ehli anlamaz

Onu ancak ya Attar yahut Tayyar olandan sor.”³¹³

³⁰⁹ Hüseyin Akkaya, “Süleyman”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/60.

³¹⁰ Hayali Bey, *Hayali Bey Divanı*, haz. Ahmet Nihat Tarlan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945).

³¹¹ Yunus Emre, *Dîvân*, haz. Faruk Timurtaş, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, 1972), 157.

³¹² Yunus Emre, *a.g.e*, 49.

³¹³ Emre Sarı, *Niyâzî Mısrî*, (Antalya: Net Medya Yayıncılık, 2016), 354.

Abdurrahman Câmî'nin;

“Ey Câmî! Sus ki, sırr-ı vahdet kuş dilidir.

Bu esrârı anlamak Süleyman'dan gayrisine lâayık değildir.”³¹⁴ beyti

Karamanlı Aynî'nin;

“Kuş dilidür işbu dil anı bilür ehl-i dil

Tâlib olup sen de bil-gil bana gel gel bana”³¹⁵ beyti örnek olarak sayılabilir.

Olanlar Dergâhı şeyhi İbrahim Efendi'nin tasavvufun tanımını yaptığı meşhur manzumesinde şu beyit de yer almaktadır;

“Tasavvuf anlamaktır yetmiş iki milletin dilin,

Tasavvuf âlem-i akla Süleyman olmaęa derler.”³¹⁶

Kuşdili gibi mühri Süleyman da sıkça kullanılan motiflerden biridir. Genellikle mühri Süleyman sevgilinin dudağına benzetilmiştir. Şeyhî'nin;

“Güzellik içre hatm eder ol la'l hâtemi

Ger nakşolursa mühri Süleymân'a leblerin”

beyti ile Şeyhülislam Yahya'nın;

“Her ehrimen olmuş dehen-i dilbere mâil

Alemde velî mühri Süleyman ele girmez”

beyitleri örnek olarak verilebilir.³¹⁷

Manzumelerin yanı sıra Hz. Süleyman'ı konu edinen Süleymanname, Süleymaniyye gibi isimlerle müstakil mensur eserler yazılmıştır. Uzun Firdevsî'nin *Süleymannâme-*

³¹⁴ Ahmed Avnî Konuk, *Füsûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1990), III, 256.

³¹⁵ Karamanlı Aynî, *Karamanlı Aynî Divanı*, haz. Ahmet Mermer, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020), 254.

³¹⁶ Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2002), 44.

³¹⁷ Lütfi Bayraktutan, “Divan Şiirinde Sevgiliye Mahsus Estetik Motifler-III”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakülteleri Dergisi*, C. 7, S.2 (1992): 89.

i Kebîr'i, Sirozlu Sadi'nin *Süleymannâme*'si, Şemseddin Sivasî'nin *Süleymaniyye*'si bunlara örnek verilebilir. Yazarı bilinmeyen *Menâkıb-ı Süleyman b. Dâvûd* ve *Kıssa-ı Süleyman Peygamber Aleyhi's-selâm* adlı eserler de ayrıca mensur eserler arasında zikredilebilir.³¹⁸

Atasözlerinde ise:

“Dünya, Sultan Süleyman'a kalmadı” ve

“Mühür kimdeyse Süleyman odur”

ifadeleriyle yer almaktadır.³¹⁹

3.4. Mühr-i Süleyman

Köşeleri diğer tabanın üzerine geçmiş olan iki eşkenar üçgenden oluşan bir semboldür. Müslümanlar tarafından “Hatem-i Süleyman” ya da “Mühr-i Süleyman”, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından “Davud Yıldızı” olarak adlandırılır. Üçgenlerden birinin hayatın olumlu, diğerinin olumsuz yönlerini temsil ettiğine inanılır. Bu sembol İslamiyet öncesi Doğu toplumlarında madde-mana, iyi-kötü, güzel-çirkin, kadın-erkek gibi zıtlıkları temsil etmiştir. Arkeolojik kazılarla bu simgenin Ortadoğu'da Tunç devrinden itibaren kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu motife Roma, Bizans, Helen, Asur gibi medeniyetlerden bugüne ulaşan eserlerin üzerlerinde yer verildiği görülmüştür. Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından ibadethanelerin duvar süslemelerinde kullanılmıştır. Hıristiyanların haç sembolüne mukabil olarak Yahudiler bu sembolü kullanmış daha sonraki dönemde bu yıldız İsrail bayrağının amblemi olmuştur.

Mühr-i Süleyman, ahşap işlemleri, mimari, dokuma gibi İslam tezyinî sanatlarında nakış olarak kullanılmıştır. Yapı süslemelerde göbek motifi olarak kullanımına sıkça rastlanır. Mühr-i Süleyman'ın olduğu yere şeytanın giremeyeceğine dair halk inancı

³¹⁸ Hüseyin Akkaya, *Osmanlı Türk Edebiyatında Süleyman Peygamber ve Şemseddin Sivasî'nin Süleymâniyyesi: İnceleme Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*, (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1997), 30-33, 41; Kadir Alper, *Türk Edebiyatında Süleyman-nâmeler*, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.9, S.7 (Yaz, 2014): 151-159.

³¹⁹ Akkaya, “Süleyman”, 61.

vardır. Bundan dolayı birçok yüzeyde merkezî motif yerini almıştır. Bunun yanı sıra camilerin kubbe nakışlarında, tarikat eşyalarında, mezar taşlarında, şifa taslarında mühr-i Süleyman desenleri bulunur. Ayrıca rüzgârın Hz. Süleyman'ın emrine verilmesinden hareketle denizlerde rüzgâra hükmedebilmek adına kaptan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa sancağına mühr-i Süleyman motifi naksettirmiştir.³²⁰

Şekil 3.2: Barbaros Hayreddin Paşa'nın Sancağı

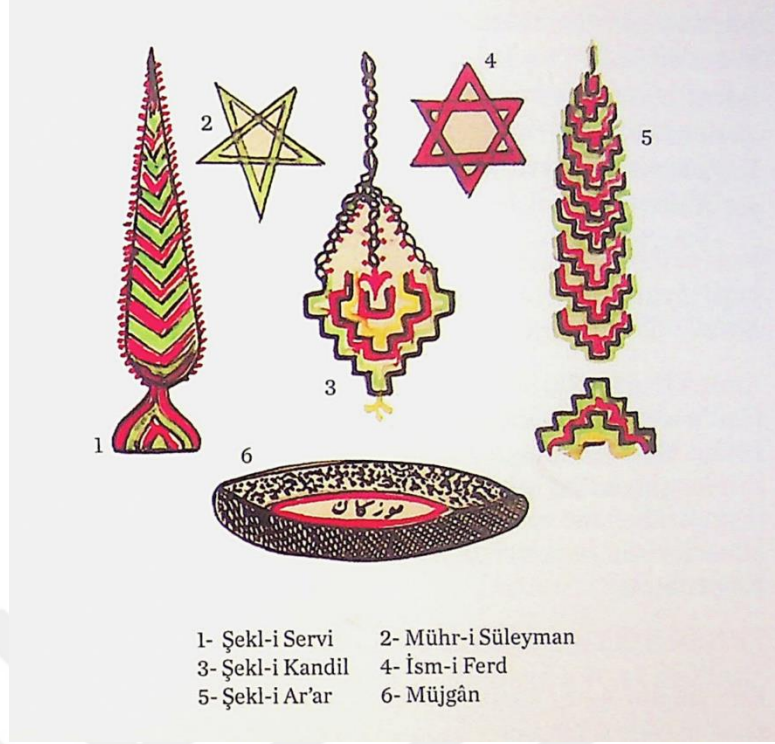
Kaynak: İskender Pala, “Müher-i Süleyman”, *DİA*, 31/523.

3.4.1. Tarikat Eşyalarında Müher-i Süleyman Örnekleri

Tarikatlarda müher-i Süleyman genellikle taclarda, kemer işlemlerinde, tarikat gülleri ve düğmelerinde kullanılmıştır.³²¹

³²⁰ İskender Pala, “Müher-i Süleyman”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/523-525.

³²¹ İlgili örnekler Yahyâ Âgâh Efendinin *Mecmû'âtü'z-Zarâif Sandûkatü'l-Ma'ârif* adlı eserinden alınmıştır. Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî, *Mecmû'âtü'z-Zarâif Sandûkatü'l-Ma'ârif*, haz. Mehmed Serhan Tayşi, (İstanbul: Has Matbaacılık, 2014).

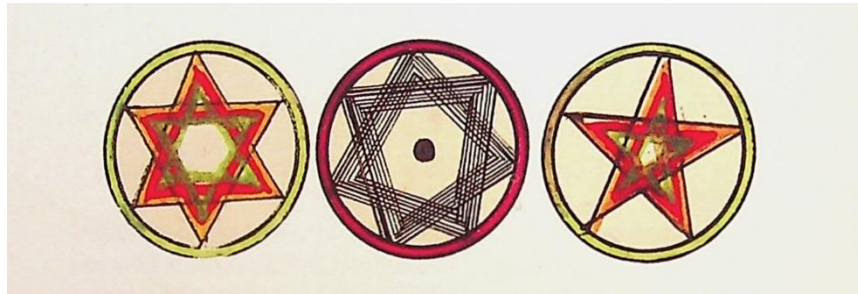
Şekil 3.3: Nakşibendiyye ve Kâdiriyye Taclarının Renkli Süsleri

Kaynak: Yahyâ Âgâh, *Mecmû'âtü'z-Zarâif*, 123.

Şekil 3.4: Düğme ve Mühr-i Gül Örnekleri

Kaynak: Yahyâ Âgâh, *Mecmû'âtü'z-Zarâif*, 174.

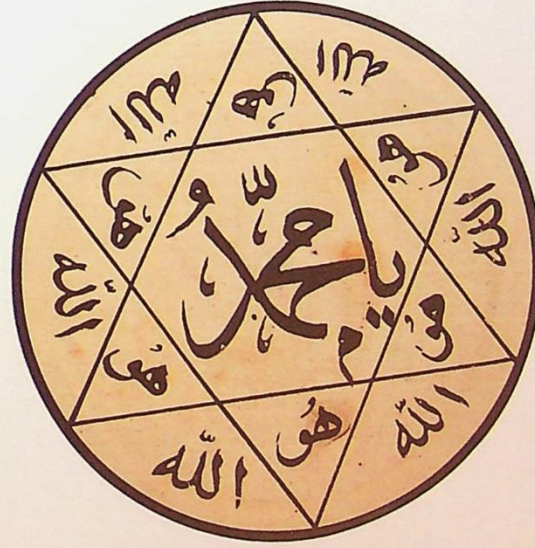

Şekil 3.5: Beş Tayıflı Güller

Kaynak: Yahyâ Âgâh, *Mecmû'âtü'z-Zarâif*, 300.

Rifâ'i ve Sa'diyye

Sa'diyye

Şekil 3.6: Rifâ'i ve Sa'diyye Gül Örnekleri

Kaynak: Yahyâ Âgâh, *Mecmû'âtü'z-Zarâif*, 307.

Sa'di Gülü

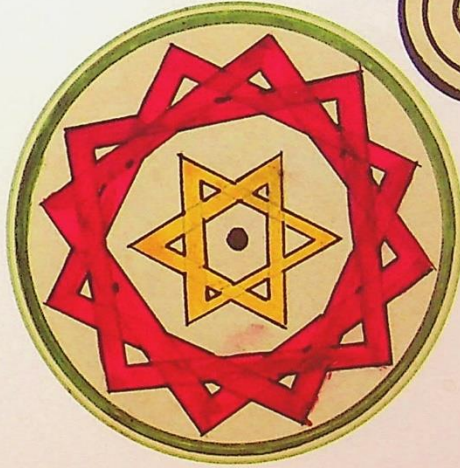
Sa'di Gülü

Şekil 3.7: Sa'di Gülü

Kaynak: Yahyâ Âgâh, *Mecmû'âtü'z-Zarâif*, 308.

Bayrâmiye'den Himmet
Efendi Kolu, üç aded beyâz
çukadandır. Pul ta'bir
edilir

Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşbendiyye Gülü,

Şekil 3.8: Etyemez Dergâhı Gülü ve Nakşibendiyye Gülü

Kaynak: Yahyâ Âgâh, *Mecmû'âtü'z-Zarâif*, 313.

Rifâ'iyye Bey'at Gülü

Sa'di Gülü

Şekil 3.9: Rifâ'iyye Beyat Gülü ve Sa'di Gülü

Kaynak: Yahyâ Âgâh, *Mecmû'âtü'z-Zarâif*, 314.

Şekil 3.10: Kemer

Kaynak: Kaynak: Galata Mevlevihane'si Müzesi Arşivi, Env. No. 471.

3.4.2. Tezyinî Sanatlarda Mühr-i Süleyman Örnekleri

Şekil 3.11: Malatya Ulu Cami Kubbesi

Kaynak: M. Oluş Arık, “Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini”, *Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Ed. Gönül Öney, Zehra Çobanlı, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007), 43.

Şekil 3.12: Mühr-i Süleyman Motifli Mezar Taşı Örneği

Kaynak: Elif Ceylan Erol, “Türk Sanatında Tarikat Eşyaları: Ritüeller Bağlamında Sembolik Okuma”, Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021, 226.

Şekil 3.13: Şifa Tasında Mühr-i Süleyman

Kaynak: Aysun Akı, “Ankara Etnografya Müzesi’ndeki Şifa Tasları”, Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, 207.

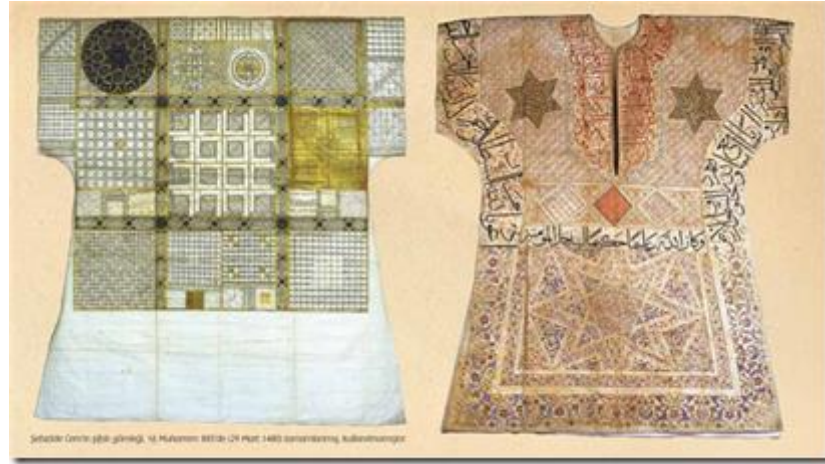
Şekil 3.14: Rahleye İşlenmiş Mühr-i Süleyman

Kaynak: Edirne Müzesi, Envanter nr. 1318.

Şekil 3.15: Sultan II. Mehmed'in Kaftanı

Kaynak: Carel J. Du Ry, *Art of Islam*, (New York: Harry N Abrams, 1970), 184.

Şekil 3.16: Şehzade Cem'in Tılsımlı Gömleği

Kaynak: Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 47.

Şekil 3.17: Şehzade Selim'in Tılsımlı Gömleği

Kaynak: Topkapı Sarayı Müzesi, nr. 13/1133.

SONUÇ

Sûfîlerin, eserlerinde peygamber kıssalarına sıkça yer verdiği görülmektedir. Bazı tasavvûfî kavramların; yaşanan hal ve makamların kıssalarda geçen meseleler üzerinden izah edildiği anlaşılmaktadır. Sâlikin seyr u sülûkünde karşılaşacağı durumların örneklendirilmesi kıssalar üzerinden yapılmaktadır. Hz. Süleyman kıssasının tasavvuf kültüründeki yerini tespit etmeye çalıştığımız bu araştırmamızda onun hayatına dair bilgiler; Süleyman peygamberin konu edildiği ayetlere dair sufilerin yorumlarına, tasavvuf klasiklerinde hangi örnekleme kullanıldığına; kıssada öne çıkan unsurların edebiyata yansımaları ile mühr-i Süleyman'ın tezyini sanatlarda ve tarikat eşyalarında kullanımına dair görsellere yer verilmiştir.

Hz. Süleyman; insanlar, hayvanlar ve cinlerden oluşan ordulara sahip olması, bakır madenini işlemesi, kuşdilini bilmesi ve hayvanların dilinden anlaması, ilim ve hikmet verilmesi gibi birçok nimete mazhar olmuş bir peygamberdir. Sufiler Hz. Süleyman'a bu nimetlerin bahşedilmesini onun Rabbine olan sadıkanane bağlılığı ve daima şükreden bir kul olmasıyla izah etmişlerdir. Bu nimetlere karşı ortaya koyduğu tavır ise zahidlikle ilişkilendirmişlerdir. Onun isabetli hüküm vermesi mana ve sırlara hâkim olmasından; mana ve sırlara hâkim olması ise zikir ehli olmasındandır. Yalnızca Allah'ın dinine hizmet etmek, hakkı ve hakikati yüceltmek amacıyla kendisinden sonra kimseye nasip olmayacak hükümdarlık talep etmiştir.

Peygamber kıssaları, tarih boyunca birçok din ve medeniyetin konusu olmuştur. Bundan dolayı medeniyetlerin ortak kültür havzasında peygamberler özel bir yer tutmaktadır. Peygamberlere dair bilgiler kutsal kabul edilen kitaplarda ve kişilerin muteber gördükleri kaynak eserlerde yerini almıştır. Hz. Süleyman'ın hayatına dair incelemiş olduğumuz İslam tarihi, peygamberler tarihi ve tefsir kitaplarında ona dair yer verilen bilgilerin yer yer kitab-ı mukaddes ve İsrâilî kaynaklarla benzer olduğu görülmektedir.

Hz. Süleyman'a dair ayetlere sufilerin yapmış oldukları yorumlar, genel itibariyle zahiri manaya uygun tasavvufi yorumlardır. Burada incelediğimiz işari tefsirler farklı dönemlerde yazılmış eserlerdir. Bu husus zaman içerisindeki yorum farklılığının tespiti anlamında önemlidir. Yapılan yorumlar incelendiğinde dönemseller olarak orijinal yorumlar yer almış olsa da genel olarak birbirine yakın yorumlar olduğu

görülmektedir. Hatta bazen kendisinden önce yazılmış eserde yer alan yorumun direkt aktarımı da söz konusudur.

Tasavvuf klasiklerinde keramet, şükür, zühd, tevbe gibi kavramların açıklanmasında Hz. Süleyman kıssası sıkça kullanılmıştır. Kişinin seyr u sülûkde karşılaşılabileceği hallerin örneklendirmesinde de diğer kıssalar gibi Hz. Süleyman kıssası da yerini almıştır. Hal ve makamların izahının yanı sıra metafizik konuların izahında da kullanılmıştır. Tasavvufta yer alan kutub konusunda Hz. Peygamberin nübüvveti sonrasındaki 12 kutubdan birinin Hz. Süleyman meşrebi (kademi) üzerine olduğu kaynaklarda yer almaktadır.

Sembolik anlatımın kullanıldığı edebiyat alanında Hz. Süleyman'ın önemli yer tuttuğu görülmüştür. Kıssada öne çıkan Belkıs, Asaf, Hüdhüd, cin, yüzük, mühür, saltanat, güç, kuş dili, karınca gibi unsurlar üzerinden telmih ve teşbihler yapılmıştır. Hz. Süleyman edebiyatta gücün sembolü olarak görülmüştür.

Mühr-i Süleyman'ın sembolik olarak eski medeniyetlerden günümüze kadar gelen birçok eserde kullanıldığı tespit edilmiştir. Mühr-i Süleyman güç, hakimiyet koruma, ihtişam, muhafaza gibi temsiliyeti hasebiyle sancak, mezar taşı, şifa taşı, mimari yapı ve süslemelerde yer almıştır. Tarikat eşyalarının bazılarında kullanılan bu sembole rastlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Afifi, Ebu'l-Alâ. *Füsûsü'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Akdemir, Hikmet. *Mesnevî'de Kur'an Yorumları*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Akıncı, Ahmet Cemil. *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Sinan Yayınları, 1969.
- Akkaya, Elif. "Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim Çerçevesinde Hz. Süleyman", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Akkaya, Hüseyin. "Süleyman", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/60-63.
- . *Osmanlı Türk Edebiyatında Süleyman Peygamber ve Şemseddin Sivâsî'nin Süleymâniyyesi: İnceleme Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*, Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1997.
- Akkaya, Veysel. "Muhyiddin İbnü'l-Arabi'de İdris Peygamber", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Aysun Akı, "Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Şifa Tasları", Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Alper, Kadir. Türk Edebiyatında Süleyman-nâmeler, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.9, S.7 (Yaz, 2014): 147-163.
- Arık, M. Oluş. "Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini", *Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Ed. Gönül Öney, Zehra Çobanlı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2007.
- Arpaguş, Safi. "Tasavvufta Mantıku't-tayr, Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru", *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.29, (2005), 121-137.
- . *Mevlânâ ve İslam (Algı ve Anlatım)*, İstanbul: Vefa Yayınları, 2008.
- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Ateş, Süleyman. *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- . "Hakaiku't-Tefsir", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/163-165.
- . *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969.

- Atılgan, Yusuf Kenan. “Ledünnî İlmin Hz. Mûsâ-Hızır (a.s) Kıssası Bağlamında Kelâmî Açıdan Değerlendirilmesi”, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Atik, Bilal “Kral ve Peygamber Olarak Dâvûd (a.s.) ve Süleyman (a.s.) Kıssalarıyla Verilmek İstenen Mesajlar”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Attar, Ferîdüddîn. *Mantık Al-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Aydemir, Abdullah. *İslâm Kaynaklarına Göre Peygamberler*, Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Aynî, Karamanlı. *Karamanlı Aynî Divanı*, haz. Ahmet Mermer, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.
- Bağcı, Serpil. “Takdim Minyatürlerinde Yeni bir Konu: Süleyman Peygamber'in Divanı”, *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar -Güner İnâl'a Armağan-*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1993.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr. *Tefsîru Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Bayraktutan, Lütfi. “Divan Şiirinde Sevgiliye Mahsus Estetik Motifler-III”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakülteleri Dergisi*, C. 7, S.2 (1992): 83-92.
- Bilgin, Mehmet. “Kur'ân'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman ile İlgili Ayetlerde Hakikat ve Mecâz”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Bırışık, Abdülhamit. “Tefsir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/281.
- Bozkurt, Nebi. “Mescid-i Aksâ”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 268-271.
- Böwering, Gerhard. *The Qur'ân Commentary of al-Sulamî*, ed. W. B. Hallaq - D. P. Little, Leiden: Islamic Studies Presented to Charles J. Adams, 1991.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir, Bursevî, İsmail Hakkı. *Ruhu'l-Beyan*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz vd., İstanbul: Erkam Yayınları, 2021.

- . *Rûhu'l-beyân*, thk. A. H. Abdurrahman, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.
- . *Muhtasar Rûhu'l-beyân Tefsiri*, İhtisar: Muhammed Ali Sabuni, çev. Abdullah Öz vd., İstanbul: Damla Yayınları, 2012.
- Ceyhan, Semih. “Zühd”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/530-533.
- Cezerî, İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, 1417.
- Çakıroğlu, Selim “Tasavvufî Tefsirlerde Ülü'l-Azm Peygamberler” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Çelebi, İlyas. “Sihir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/170-172.
- Çelebi, Şevki “Sâd Süresi 30-40. Ayetleri Işığında Süleyman (as)'ın İmtihanı”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Dağ, Yahya. “Yahudilik'te ve İslâm'da Hz. Davud”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Demirci, Kürşat. “Harut ve Marut”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/262-264.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*, İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Demirli, Ekrem. “İslâm'da Nazarî Geleneklerin Teşekkülünde Vahiy Üzerindeki Tartışmalar: Nübüvvet Meselesine Zeyl”, *Sabah Ülkesi Üç Aylık Kültür-Sanat ve Felsefe Dergisi*, S.53, (2017): 9.
- . *Sadreddin Konevî*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.
- Du Ry, Carel J. *Art of Islam*, New York: Harry N Abrams, 1970.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Ece, Hüseyin K. *Hz. Süleyman*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Emre, Yunus. *Dîvân*, haz. Faruk Timurtaş, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, 1972.

- Eranay, Hayri. “Hz. Süleyman’ın Kıssası ve Sosyo-Psikolojik Açından Tahlil ve Değerlendirilmesi” Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Eren, Hasan vd. *Türk Ansiklopedisi*, “Süleyman” maddesi, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1981), 30/ 25-29.
- Ergül, Necmettin. “Kâşânî ve Hakâiku’t-Te’vîl Fî Dekâiku’t-Tenzîl Adlı Eserinin 1. Cildinin (Fâtiha-En’âm) Tahkîk ve Tahrîci”, Doktora Tezi. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Erol, Elif Ceylan. “Türk Sanatında Tarikat Eşyaları: Ritüeller Bağlamında Sembolik Okuma”, Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- *İlcâmü’l-‘avâm an ilmi’l-Kelâm*, thk. İsmailağa Vakfı telif heyeti, İstanbul: Sıraç Yayınevi, 2017.
- *Ledün ve Tevhid Risalesi*, çev. Serkan Özburun ve Yusuf Özkan Özburun, İstanbul: Furkan Basın Yayın, 1995.
- Ginzberg, Louis. *The Legends of the Jews*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1913.
- Gökbulut, Süleyman. “Sufilerin Gözünde Hz. Süleyman”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.35 (2012): 105-130
- Guenon, Rene. “Kuşların Dili”, trc. İsmail Taşpınar, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.23 (2002): 77-82.
- Gürer, Dilaver. *Fususü'l-hikem (Fususü'l-hikem) ve Mesnevi'de Peygamber Öyküleri 2. Cilt*, Konya: Meram Belediyesi Konevi Araştırma Merkezi, 2007.
- Harman, Ömer Faruk ve Cemal Kurnaz. “Hüdhüd”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/461-462.
- Harman, Ömer Faruk. “Âsaf b. Berahyâ”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/455.
- “Süleyman”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/56.

Hasenî, Ahmed İbn Acîbe. *el-Bahru'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Ruslan, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-amme li'l-kitab, 1999.

----- . *el-Bahru'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Ömer Ahmed er-Râvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

----- . *Bahru'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, thk. Vahîd Kutub, Kâhire: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ty.

----- . *Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.

Hayali Bey. *Hayali Bey Divanı*, haz. Ahmet Nihat Tarlan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945.

Hondî, Cavit. “Klasik Tefsirlerde Hz. Süleyman’ın Hayvanlarla Muhaveresi”, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Hücvirî, Ebu'l-Hasen Ali. *Keşfü'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

<https://www.martidergisi.com/simurg-efsanesi/> [10.05.2023]

Işık, Şemsettin. “Hz. Süleyman Kıssası’nın Kur’an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes’teki Benzer Yönleri ve Tahlili”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4 S.8, (2015): 225-243.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım ed-Dimeşki. *Tarihu Medineti Dimeşk*, Beyrut: 1995.

İbn Ebü'd-Dünya, *Kitabu zemmi'd-dünya*, Beyrut: Müessesetü'l-kutubi's-sekafiyye, 1993.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988.

----- . *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XX, (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), y.y.: Dâr-u Hicr, 1418/1997.

----- . *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, nşr. M. İbrâhim el-Bennâ vd., Kahire: y.y, 1971.

- İbn Mâce el-Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, t.y.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: Dâru's-sâdır, 1993.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Füsûsü'l-Hikem ve Husûsü'l-Kilem*, thk. Ebu'l-Alâ Affî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1980.
- . *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- . *Tefsîru İbnü'l-Arabî*, ed. Semir Mustafa Rebab, Beyrût: Dâru İhyâi Türâsî'l-Arabî, 2001.
- . *Tefsîr-i Kebîr (Te'vilât)*, çev. Vahdettin İnce, İstanbul: Kitsan Yayınları, 2008.
- İsfehânî, Râgıb. *el-Müfredât li Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdi, Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1998.
- İstanbulî, Yahyâ Âgâh b. Sâlih. *Mecmû'âtü'z-Zarâif Sandûkatü'l-Ma'ârif*, haz. Mehmed Serhan Tayşi, İstanbul: Has Matbaacılık, 2014.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Tefsiri*, Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Karaman, M. Lutfullah. "Filistin", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/90.
- Karlığa, H. Bekir. "Gâzzâlî", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/518-530.
- Kartal, Ataullah "Kur'an-ı Kerim'de Davud ve Süleyman (as) Kıssaları", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, trc. Arabacı İsmail Ankaravi ve Ali Rıza Doksanyedi, Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988.
- Kaya, Osman. "Kur'ân'da Nuh (a.s.) Kıssası", Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Kaya, Şaban. "Kur'ân'da Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman Kıssalarının Değerler Eğitimi Açısından Tahlili", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf -Doğuş Devrinde Tasavvuf-*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

- . *et-Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. A. John Arberry, Kahire: el-Mektebetü'l-Hancı, 1994.
- Kerpiç, Ömer. “Yusuf Suresi Işığında İnsan Psikolojisi”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kılıç, Mahmut Erol. “Füsûsü'l-Hikem”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/230-237.
- . “el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/251-258.
- Kitâb-ı Mukaddes*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 3. Basım, 2013.
- Konevî, Sadreddin. *el-Fükûk fî Esrâr-ı Müstenidâti Hikemi'l-Füsûs*, nşr. Muhammed Hâcevî, Tahran: İntişart-ı Mevla, 1992.
- Konuk, Ahmed Avnî. *Füsûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987-1992.
- . *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı vd., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*, Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Besyûnî, Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1967-1970.
- . *Letâifü'l-işârât*, thk. Abdullatif Hasan Abdurrahman, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- . *Letâifü'l-işârât*, Beyrut: Daru'l-kitabi'l-ilmiyye, 2007.
- . *Letâifu'l-İşârât*, çev. Mehmet Yalar, İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012-2013.
- . *Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- . *Letâifü'l-İşârât -İlahî Kelâmın Sırları-*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Fikriyat Yayınları, 2020.
- Mekkî, Ebu Talib. *Kûtü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfi tariki'l-mürîd ilâ makami't-tevhîd -Kalplerin Azığı-*, çev. Yakup Çiçek ve Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003.

- Mertoğlu, Mehmet Suat. “Tefsir”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/290-294.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala. *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Komisyon, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî*, trc. Veled İzbudak, İstanbul: M.E.B Yayınları, 2004.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed. *er-Ri' âye li-hukukillah ve'l-kıyam biha*, thk. Abdulkadir Ahmed Ata, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2009.
- Namlı, Ali. “İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsiri”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C.9 S.18 (2011): 365-385.
- Okuyan, Mehmet. “Necmeddîn-i Dâye”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/496-497.
- . “Bahru'l-Hakâik Eseri ve Müellifi Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.12-13 (2001): 97-129.
- Ögke, Ahmet. *Vâhib-i Ümmî'den Niyâzî-i Mısri'ye Türk Tasavvuf Düşüncesinde Metaforik Anlatım*, Van: Ahenk Yayınları, 2005.
- Özdemir, Veysel. “Hazreti İbrâhim ile İlgili Rivâyetler”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Öztürk, Rukiye. “Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Hz. Süleyman'ın Hükümdarlığı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Pala, İskender. “Mühr-i Süleyman”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/523-525.
- Râzî, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- . *Tefsir-i Kebir*, Beyrut: Daru'l-fikir, 1981.
- Râzî, Necmeddîn Dâye. *et-Te'vilâtu'n-Necmiyye*. thk. Ahmed Ferid Mizyâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2009.
- Sabûnî, Muhammed Ali. *en-Nübüvveti ve'l-enbiyâ*, Şam: Mektebetü'l-Gazzalî, 1985.
- . *Safvetü't-Tefasir*, trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990.

- Saklan, Mehmet. "Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman" Yüksek Lisans Tezi. Selçuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Salebi, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed. *Arâisü'l-mecâlis*, Kahire: Mektebetu ve matba'atu Mustafa el-Babî el-Halebî, 1954.
- Sarı, Emre. *Niyâzî Mısırî*, Antalya: Net Medya Yayıncılık, 2016.
- Schimmel, Annemarie. *İslâmın Mistik Boyutları*, trc. Ergun Kocabıyık, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.
- Selvi, Dilaver. "Ahmed İbn Acîbe el-Hasenî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu", *Marife*, C.10 S.3 (2010): 261-281.
- Sevgi, H. Ahmet. "Mantıku't-Tayr", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/29-30.
- Sinanoğlu, Mustafa "Nübüvvet", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/286.
- . "Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet" Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Sülemî, Muhammed b. Hüseyin. *Hakâiku't-Tefsîr*, thk. Seyyid Umrân, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Arâisü'l-beyân", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/265.
- Şemseddin, Derviş. *Kuşların Münazarası: Deh Murg*, haz. Hasan Aksoy, İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Şengül, İdris. "Kıssa", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/499.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve Mahmud Muhammed Şakir, Kâhire: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- . *Tarîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387.
- Tecrid-i Sarih Tercümesi, Sahih-i Buhari*, çev. Kamil Miras, Ankara: T.T.K Basımevi, 1971.
- Tezcan, Hülya. *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 2008.

- Topbaş, Osman Nuri. *İmandan İhsana Tasavvuf*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2002.
- Turan, Maşallah. “Süleyman Peygamber Kıssasında Anlatılan ‘Belkıs’ın Tahtı’nı Kimin Getirdiği Konusunun Kritiği”, *Şarkiyat İlmi Araştırma Dergisi*, C.10, S. 1 (2018): 249-270.
- Tusî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma’ -İslam Tasavvufu-*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları, 1996.
- Tüsterî, Sehl b. Abdullah. *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Kahire: Daru’l-harm li’l-turas, 2004.
- . *Tefsîrû’l-Kur’ani’l-Azîm -İlahî Hitabın Sırları-*, ter. Abdürrezzak Tek, İstanbul: Erkam Yayınları, 2022.
- . *Tüsterî Tefsiri - Kur'an-ı Kerim'in İlk Tasavvufî Tefsiri*, ter. Ömer Güngören-Mahmut Ulucan, İstanbul: Nefes Yayınevi, 2022.
- Tüzün, İdris. “Kur’ân'da Sembol ve Sembolik Anlatım (Neml Sûresi Süleyman (a.s) Kıssası Örneği)”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Uludağ, Süleyman. “İşârî Tefsir”, *DİA*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2001), 23/424.
- . “Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/473-475.
- . *Tasavvufun Dili*, 2. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- . “Keramet”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/265.
- Süleyman Uludağ, “Abdürrezzak Kâşânî”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/5.
- Yavuz, Salih Sabri. *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İstanbul: İnsan Yayınları, t.y.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Peygamber”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/259-261.
- . “Te’vil”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/27.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul: Eser Kitapevi, t.y.

- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi: Kur'an-ı Kerim ve Hadis Kaynakları Işığında*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2004.
- Yüce, Abdülhakim. “Fahru'd-din er-Razi'nin Mefâtihu'l-ğayb Adlı Eserindeki İşârî Tefsir Yönü”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Yücel, Ekrem. “Kutsal Metinlerde ve Rivayetlerde Hz. Süleyman” Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Yüçetürk, Orhan Seyfi. “Belkıs”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/420
- Zerrinkûb, Abdülhüseyin. *Sîmurg'un Kanat Sesi*, trc. Alptekin Dursunoğlu, İstanbul: Anka Yayınları, 2002.
- Zürkânî, Muhammed. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-Arabî, 1995.